ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК

ТРАКИЯ

том I

Хасково
2001 г.

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК

ТРАКИЯ

***РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ**: Недялко Димов - отговорен редактор, Димитър Шалапатов, Ангел Попов, Диана Славова, Виолета Костова, Мария Бакърджиева, Кирил Бакърджиев, Димо Чанков*

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК

ТРАКИЯ

Уважаеми читателю,

В твоите ръце се намира първият брой на Сборника "Тракия", издание на Тракийския научен институт - филиал Хасково. Филиалът е създаден на 23 февруари 2001 г. към Регионалния съвет на тракийските дружества в Хасково.

Неговата цел е да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовна култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища.

Сборникът има за задача също така да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия.

От редколегията

СБОРНИК

ТРАКИЯ

Издаването на сборника стана възможно благодарение на финансовата подкрепа от:

Тракийско дружество “Георги Сапунаров” - Хасково

Община Ивайловград

Тракийско дружество Тракия - Свиленград

Тракийско дружество “Капитан Петко Войвода” Димитровград

Борис Салабашев Шалапатов

Димитър Тодоров Шалапатов

инж. Славейко Тодоров Генев

Пенка Кирева Генева

АНГОРСКИЯТ ДОГОВОР И СПОГОДБАТА МОЛЛОВ - КАФАНДАРИС

доц. д-р Димитър Саздов, гл. ас. Пенчо Пенчев

Излизането на България от Първата световна война /29.IX.1918 г/ и Ньойският мирен договор /27.XI.1919 г/ бележат неуспешния край па борбите и усилията на всички българи за национално обединение. Ньойският диктат регламентира разпокъсването на българските етнически територии, а също така икономическото и военното обезсилване на страната. България разполага с крайно ограничени възможности за защита на националните си интереси на Балканите. Последните от своя страна прилагат различен подход към българите останали в държавните им граници: непризнаване наличието на българи /Югославия/; признаване българския етнически характер на населението, но с прилагане на брутални репресивни мерки спрямо него /Румъния/; етническа чистка и асимилация спрямо българите /Гърция и Турция/. Южните ни съседки прогонват българите от Тракия и Южна Македония по различно време и при различни обстоятелства. Турция - по време на Междусъюзническата война /1913 г./ и малко след нея[1], а Гърция през 20-те години на XX век, възползвайки се от Конвенцията за "доброволно" изселване на етническите малцинства[2] и под натиска на огромния поток гръцки бежанци от Мала Азия. Така Източна Тракия се турцизира, а Западна Тракия и донякъде Южна Македония се гърцизират. След Първата световна война, победена България няма възможност да спре или ограничи тези процеси. Направените опити за справедливо разрешаване на различните имуществени проблеми предизвикани от етническите чистки също завършват без

успех.

Разглежданите проблеми са обект на множество публикации в научната литература.[3] Проучени са българо-гръцките и българо-турските отношения, перипетиите свързани с реализацията на сключените между тях договори.

С настоящата статия авторите си поставят за цел да разкрият Ангорския договор и спогодбата Моллов-Кафандарис като фактическо признаване от българска страна на осъществените от Гърция и Турция етнически чистки. Слабостта на България проличава и от невъзможността на нейната дипломация да издейства относително приемливо разрешаване на имуществените проблеми на българите от Тракия и Южна Македония. Статията има и известно актуално звучене с оглед на процесите развиващи се на Балканския полуостров в края на XX и началото XXI век.

***

Източна Тракия преминава в турски ръце по силата на Цариградския договор /IX.1913 г./. С огън и меч турската армия прогонва българите от тази област, като им отнема цялото движимо и недвижимо имущество. Статистическите проучвания сочат, че става въпрос за 14 939 домакинства с 65 985 души членове.[4] Според сведения на българското Министерство на външните работи имуществото изоставено от българите в Източна Тракия възлиза на: 1 961 440 дка ниви, ливади, лозя, 216 042 дка гори и пасища, над 780 000 глави едър и дребен добитък и т.н.[5]

Последвалите политически събития не позволяват на това население нито да се завърне по родните си мес-

та, нито да предяви претенции за обезщетение. Проблемите с настаняването им в България остават нерешени повече от 10 години.

След избухването на Първата световна война, отстъпването на около 2000 кв. км земя по течението на р. Марица от Турция за България и присъединяването на България и Турция към Централните сили въпросът с бежанците от Източна Тракия минава на заден план. В периода 1918-1923 /до подписването на Лозанския договор, юли 1923 г./ отношенията между България и Турция са крайно ограничени. България като победена държава се стреми към лоялно спазване на мирните договори. Турция за сметка на това отхвърля наложеният й Севърски договор и започва въоръжена съпротива срещу гръцкото нахлуване в Мала Азия. Победата на Турция над Гърция е отбелязана с подписването на Лозанския мирен договор през юли 1923 г. С него се затвърждава и турското владение над Източна Тракия. Като граница между Турция и Гърция се установи течението на р. Марица. Турция придобива и пякои земи на запад от Марица - одринското предградие Караагач и хинтерланда му.[6]

Победата на Турция и последвалият договор я поставят в изключително благоприятно положение спрямо България. От друга страна още през януари 1923 г. Гърция и Турция подписват Конвенция за обмяна на гръцко и турско население.[7] С нея Мустафа Кемал демонстрира нежеланието си в Турция да съществуват компактни християнски и други малцинства. Безкомпромисната позиция на Нова Турция спрямо изгонените от Мала Азия гърци е ясен знак, че и на българите от Източна Тракия няма да бъде позволено да се завърнат по родните си места.

Българското правителство от своя страиа изпитва остра нужда от пробив във враждебното си балканско обкръжение. Една отстъпчива позиция спрямо Ангора би подсилила неговите позиции спрямо Гърция относно излаза на Бяло море и но малцинствено-бежанският въпрос. Така от лятото на 1923 г. до септември 1925 г. започват активни контакти между България и Турция. Целта им е възстановяване на дипломатическите отношения между двете страни и регулирането на т.нар. "висящи" въпроси.[8] Преговорите от българска страна е упълномощен да води Симеон Радев. Поради активното отношение към национално-освободителното движение преди войните /1912-1918 г./, а също така заради произхода си от Македония и научно-изследователската си дейност, той минава за добър познавач на Източния въпрос. След приключването на преговорите обаче С. Радев признава, че не е имал точна представа за имуществата оставени от източнотракийските българи по родните им места.[9] Факт е обаче, че отговорните среди в страната са наясно със стойността на имотите. Още преди подписването на Ангорския договор Тракийският комитет председателстван от Дим. п. Николов информира с поверително писмо МС, че само стойността на недвижимите имоти е около 6 млрд. лв. Министерството на външните работи по инициатива на Хр. Калфов предприема анкета сред бежанците, според която недвижимите имоти и добитъка отнети от тракийци се равняват на ок. 5.25 млрд. лв.[10] Явната некоординираност между отделните фактори по българските взаимоотношения с Турция издава склонността на управляващите към компромис.

Най-силно заинтересована от резултатите на преговорите е тракийската имиграция. През юли 1924 год.

Върховният изпълнителен комитет на културно-благотворителното дружество "Тракия" информира министъра на външните работи, че бежанците от Източна Тракия биха се завърнали по родните си места, ако им бъдат гарантирани необходимите граждански и народностни свободи и възстановени имотите.[11]

Преговорите между България и Турция започват на 10 юни 1924 г. Същият ден на С.Радев е представен проект на Договор за приятелство между двете страни. В него се предлага като неразделна част от договора да се подпише отделен Протокол, с който да се уредят всички "висящи" въпроси между София и Ангора. Българското правителство обаче предпочита "висящите" въпроси да се оставят за разрешаване след като се възстановят нормалните отношения. Различният подход е продиктуван от факта, че България ие се чувства уверена във възможността да отстоява националните си интереси. Турция, която наскоро е излязла като победителка от войната с Гърция, желае да се възползва от по-изгодната си позиция в балканските отношения и да наложи па северната си съседка вижданията си по спорните въпроси. Затова от Ангора заявяват на българския делегат, че разглеждат подписването на Договора за приятелство единствено в комбинация с Протокола, който да премахне всички спорове от миналото. Изправено пред опасността от прекъсване на преговорите, българското правителство се съгласява с позицията на Турция.

Най-важният въпрос в започналите преговори става този за тракийските бежанци и техните имоти. Турската страна дава да се разбере, че за завръщане на бежанците от Източна Тракия по родните им места и дума не може да става. В хода на преговорите турските дипломати

проявяват твърдост и по отношение на бежанските имоти. Изхождайки от факта, че от малкото присъединени към България по Цариградския договор (IX.1913 г.) земи, в Турция са се преселили известен брой мюсюлмани, те предлагат взаимна замяна на имотите им. Така българските имоти в Източна Тракия стават собственост на турската държава, а турските имоти в новоприсъединените към България земи стават собственост на българската държава. Въпреки очевидната неекивалентпост на предложената размяна, българската страна се съгласява. Турция прави опит да разшири географския обхват на размяната. Тя предлага българското правителство да стане собственик на турските изселнически имоти от старите територии на страната, а Ангора да заеме българските имоти извън Източна Тракия (в околностите на Цариград, в Цариград и в Мала Азия). От София обаче категорично отхвърлят това крайно неизгодно предложение[12]. Почти всички турски изселници от старите територии на България са продали имотите си и Турция би получила ценни придобивки без никаква компенсация от нейна страна. Така след повече от година преговори се достига до подписване на Ангорския договор на 18 октомври 1925 г.

Всъщност България и Турция подписват три отделни документа - "Договор за приятелство", "Протокол" приложен към Договора за приятелство и "Конвенция за установяване".[13] Договорът за приятелство е общата, декларативна част от спогодбите. В него се заявява, че между двете страни ще има ненакърняем мир и истинско приятелство /чл.1/. За водещи принципи при установените помежду им дипломатически отношения двете държави приемат "принципите на международното право" /чл.2/. Двете страни декларират съгласието си да сключат по-

между си: "Търговска конвенция", "Конвенция за установяване" и "Договор за арбитраж" /чл.3/. От тези документи на 18.X.1925 г. е подписана само Конвенция за установяване. Според нея поданиците на двете държави ще могат свободно да се установяват съответно в България или в Турция, да притежават недвижими имущества /без полски имоти/ и да упражняват професиите си. Чл.2 от Конвенцията разрешава доброволното изселване на турци от България и българи от Турция като се гарантира възможността на изселниците да ликвидират недвижимите си имоти. Българските управляващи среди възлагат сериозни надежди на Конвенцията. Според тях тя би трябвало да съдейства за стопанското проникване и закрепване на българи в Турция и така донякъде да се компенсират прогонените източнотракийци. При по-сетнешните дебати в НС съдържанието на Конвенцията е оценено положително и от опозицията.[14]

Относно т.нар. "висящи" въпроси между България и Турция най-важно значение има Протоколът към Договора за приятелство. Бежанците от Източна Тракия фактически губят правото си да се завърнат по родните си места. Онези от тях, които напускат Турция след 5/18 октомври 1912 г. губят напълно имотите си. Те остават безвъзмездно за турската държава. Имотите на турци напуснали България след 5/18 октомври 1912 г. - остават безвъзмездно за българската държава. Като се изключи пълната нееквивалентност на замяната /българското имущество в Източна Тракия се оценява на ок. 10 млрд лв., докато турското в България - 500-600 млн.лв./ - България и Турция прибягват към безвъзмездно отчуждаване на частна собственост. Двете държави се договарят да станат собственици на имоти, които преди това са били частни.

Така се нарушава принципа на неприкосновеност на частната собственост. По-късно един от депутатите в НС при обсъждане на спогодбите категорично заявява: "... държавата не може да граби частни имоти. А ние тук имаме точно грабеж".[15] Така въпросът за бежанските имоти е ликвидиран от българо-турските преговори. Той обаче е прехвърлен във взаимоотношенията между българската държава и бежанците, тъй като тя трябва да намери начин за обезщетението им. Що се отнася до българите напуснали пределите на Османската империя преди 5/8 октомври 1912 г., а също и на турците напуснали България преди тази дата, то техните имоти се връщат. В случай, че са секвестирани на собствениците трябва да се изплати справедливо обезщетение. Тази клауза облагодетелства до известна степен българите избягали от Източна Тракия във връзка с национално-освободителното движение преди Балканската война. Тя обаче не получава пълна реализация. Що се отнася до България - тя възстановява собствеността на отделни турски изселници, докато Турция така и не разрешава на визираните в Протокола българи да възстановят правата си.[16] С отделна клауза от Протокола двете страни се договарят да считат за несъществуващи постановленията на Цариградския мирен договор, изключвайки частта за границата между България и Турция. Това има известно положително значение за България, тъй като с Цариградския договор на страната са наложени множество задължения по отношение на вакъфите, мюфтийствата и мюсюлманските училища. Турция губи "законното" си право за намеса във вътрешните работи на България.

Последният документ към Ангорските спогодби е т.нар. Писмо-приложение. С него турските поданици по-

лучават право да получат за отчужденните си по Закона за трудовата поземлена собственост земи по-добро възнаграждение, от това, което се полага на българите по същия закон.

Водени почти изцяло в духа на тайната дипломация преговорите с Турция предизвикват основателно безпокойство в българската общественост. Първите сведения за постигнатото и оценки на спогодбите принадлежат на близките до правителството вестници "Слово" и "Демократически сговор". С уводни статии от 21.X.1925 г. те отбелязват подписването на спогодбите.[17] Макар и с умерен тон и двата вестника ги характеризират като успешни за България. Те наблягат на факта, че установяването на нормални дипломатически отношения с Турция носи добри стопански перспективи за страната. Единствено в-к "Демократически сговор" обаче дава приблизително точна информация относно болезнения въпрос за бежанските имоти: "На българските изселници от Тракия и на турските от новите български земи, които са напуснали между 18 октомври 1912 год. и датата на подписване на спогодбите, имотите се вземат от съответните държави, като те всяка за себе си и по свое усмотрение, остава да уредят тяхното положение".[18] Останалите важни клаузи от спогодбите също се изясняват в разглеждания брой на вестника. В този смисъл застъпеното в историографията мнение, че правителството на Ал. Цанков повече от две седмици не прави достояние на българската общественост съдържанието на спогодбите[19] не отговаря на истината.

Съвсем обяснимо най-чувствителна по темата е тракийската имиграция. В броя си от 5.XI.1925 г. нейният вестник "Тракия" публикува редакционна статия със

заглавие "Бъдете готови!"[20] В нея е изказано съмнение относно стойността на подписаните договори и се декларира готовност за борба срещу тях. В следващия си брой вестникът заема още по-категорично отрицателно отношение към спогодбите. Те са характеризирани като "поражение, до каквото България не е изпадала дори след пораженията си по бойните полета."[21] По инициатива на Тракийската организация през следващите седмици са проведени множество протестни събрания в София, Варна, Сливен, Казанлък, Анхиало, Ортакьой и др.[22] В приетите резолюции се настоява българското народно представителство да гласува против ратификацията на договорите с Турция.

Протестните действия на тракийската имиграция не остават без отзвук сред основните опозиционни политически сили. Дори сред депутатите от управляващия Демократически сговор има противници па Ангорските спогодби. Това си проличава при дебатите относно ратификацията им проведени на 26 и 27 май 1926 г.[23] След просторен анализ на спогодбите Д. Янев /ДСг/ заключава, че те не издържат критика "нито за България нито за Турция".[24] Основните мотиви за това той вижда в насилственото прогонване на българите през 1913 г., в неудачното разрешение на въпроса за собствеността на бежанците, в надценяването на стопанските изгоди за България от поддържането на такъв тип "приятелски" взаимоотношения с Турция. Д. Яиев предлага поднесените за ратификация документи да бъдат върнати в Комисията по външните работи на НС за ново разглеждане.[25] Изказване срещу спогодбите прави и друг представител на управляващото мнозинство - И. Каранджулов, който също предлага спогодбите да се върнат обратно в Комисията по външните

работи. Формалният мотив за връщането според него трябва да бъде фактът, че в Комисията изобщо не е обсъждан въпросът за евентуалното завръщане на бежанците по родните им места.[26] Критика към спогодбите отправят и представителите на опозицията: Кр. Пастухов /социалдемократ/, И. Георгов /радикал/, Ал. Гиргинов/демократ/, Н. Борисов /земеделец/ и др.[27] Напрегнатата атмосфера и опасността от разцепление на правителственото мнозинство налагат лично министър -председателят Ан.Ляпчев да защити поднесените за ратификация документи. В пространна реч той заявява, че целта на спогодбите е да узаконят едно фактическо положение, създадено между България и Турция преди 13 години. Всички опити на България да разреши балканските проблеми с Турция са се оказали неуспешни и в този смисъл спогодбите носели повече ползи на страната.[28] След тази реч Ангорските спогодби са ратифицирани на 27.V.1926 г.

Подписаните на 18.X.1925 г. в Ангора българо-турски спогодби демонстрират слабостта на следвоенна България да уреди в по-благоприятен за нея план останалите "висящи" въпроси със съседите си. Надеждите, които се възлагат на Ангорските спогодби остават неоправдани.

Външнополитическите и стопанските взаимоотношения между България и Турция през следващите години показват, че отстъпките от българска страна носят твърде малко реални резултати.[29]

***

Гърция затвърждава господството си над голяма част от Македония и присъединява Западна Тракия след

Първата световна война. Тези територии преминават под гръцка власт по различен път. Южната част на Македония е завладяна по силата на Букурещкия мирен договор /VIII.1913/, но гръцката армия я окупира още през Балканските войни. Западна Тракия е отнета от България с чл.27 и 46 от Ньойския договор[30] и предадена на силите от Антантата. Още от октомври 1919 г. там се установява междусъюзническа окупация под ръководството на френския генерал Шарпи. Тя продължава до края на май 1920 г. и въпреки някои изключения способства за запазването па българското етническо присъствие там. По думите на Ив.Алтънов периодът октомври 1919 г. - май 1920 г. може да се определи като "Френско-българско сътрудничество на Изток за омиротворение на Балкана".[31] На конференциите в Сан Ремо (IV.1920 г.) и Севър (VIII.1920 г.) обаче силите-победителки предават цяла Източна и Западна Тракия на Гърция. След гръцко-турската война обаче по Лозанския мирен договор Гърция получава само Западна Тракия.[32]

Независимо от усложненията, които настъпват за Гърция във връзка с прекомерните й амбиции за териториално разширение, спрямо българското население в завладените области гръцките управляващи подхождат с идеята за неговото прогонване. Именно затова още по време на преговорите за мир в Ньой Гърция успява да наложи на България известната Конвенция за доброволно изселване на малцинствата.[33] По силата на чл.1 от тази Конвенция двете страни признават "на своите поданици принадлежащи към малцинствата по народност, по вяра или език, правото да се изселят свободно в техните съответни територии". Конвенцията влиза в противоречие със залегналите в мирните договори принципи за покрови-

телство на малцинствата.[34] От формално-юридическа гледна точка тя е излишна тъй като в мирните договори е предвидена т.нар. "опция за поданство", което означава, че жителите на дадена анексирана област, могат свободно да поискат поданство на държавата, с която са етнически свързани.[35] Гърците с основание се съмняват и във възможностите за асимилация на българското население и във вероятността то да се възползва от "опцията за поданство", затова и налагат на България "доброволната" размяна.

Конвенцията урежда, макар и твърде общо, имуществените проблеми породени от замяната на населението. На преселниците е разрешено да отнесат със себе си цялото си движимо имущество. Що се отнася до недвижимите имоти - тяхната ликвидация е предоставена на т.нар. Смесена комисия. Тя прави оценка на имотите и ги плаща на изселниците със суми предоставени от съответното правителство. В самата Смесена комисия влизат по един член на всяка от заинтересованите страни и двама членове от неутрални държави (полк. А. Корф - англичанин и майор М. де Роовер - белгиец). В Конвенцията е предвидено разтурянето на общини, училища, манастири, фондации и др. подобни. Тяхното право да изнесат движимото си имущество е поставено под ограничение - то може да стане само с разрешението на Смесената комисия. Що се отнася до недвижимите им имоти, те са под режим подобен на този на частните лица.[36]

През годините след Първата световна война българо-гръцките отношения се развиват под знака на заложеното в Конвенцията желание на гръцката страна за осъществяване на етническа чистка в завладените български територии. Като важен стимул за нейното осъществяване се очертава загубата на гръцко-турската война и приж-

дането в Гърция на 1,5 млн. бежанци от Мала Азия. Предвидената в Конвенцията Смесена комисия е създадена през декември 1920 год. До 1922 г. тя извършва преди всичко техническата подготовка за дейността си.[37] В този период българското население под гръцка власт не изявява особено желание да се възползва от възможността за "доброволно изселване".[38] Административният натиск от страна на официалните гръцки власти спрямо българите от Западна Тракия и част от Южна Македония става изключително брутален към началото на 1923 г. Както е констатирано от множество български и чужди наблюдатели за някаква доброволност при изселванията на българите и дума не може да става.[39] България не успява да избегне прилагането на Конвенцията за "доброволно" изселване спрямо Западна Тракия, макар че тази област е присъединена към Гърция след нейното подписване. Така в страната пристигат 7 560 семейства от Западна Тракия и 11 600 семейства от Южна Македония.[40]

Още през 1922 г. от Смесената комисия е изработен подробен план за изплащането на имотите на "доброволните" изселници. Според него те получават само 10% от стойността на ликвидирания си имот в щатски долари. За останалите 90% се издават облигации, чиито срок на изплащане е 12 години.[41] Това обаче не е единственото затруднение за българите. Според някои сведения при оценката на имотите на българи Смесената комисия твърде често поставя крайно занижени цени. На места почти 90% от изоставената земя се представя като пасища, което също рязко смъква цената й.[42]

Поредният прилив на бежанци в България и многобройните социални проблеми, свързани с устройването им карат правителството на Ал. Цанков да предприеме

опит за смекчаване на негативните последици от Конвенцията за доброволно изселване. През 1924 г. е сключена известната спогодба Калфов-Политис. Тя се състои от два протокола. Единият е подписан от гръцкия външен министър Н. Политис и главния секретар на Съвета на ОН Е. Дръмонд. С него се гарантират правата на българското малцинство в Гърция. Вторият протокол е подписан от министъра на външните работи на България Хр. Калфов и Е. Дръмонд. С него се гарантират правата на гърците в България. Според протоколите двамата неутрални членове на Смесената комисия (А. Корф и М. де Роовер) се натоварват да осигурят на съответните малцинства в България и Гърция справедливо третиране, съобразно мирните договори. Те могат да дават препоръки до българското и гръцкото правителства за нуждите на малцинствата в областта на просветата и вероизповеданието, могат да получават индивидуални или колективни петиции и т.н. За своята дейност на всеки 6 месеца те представят подробен доклад на главния секретар на ОН.[43] Гръцката страна обаче не ратифицира протокола и той не влиза в сила. По мнението на изследователите чрез тази временна отстъпка Гърция цели да смекчи отрицателното впечатление сред международната общественост във връзка с убийството на 17 невинни българи от с.Търлис /Демир Хисарско/.[44] Гръцкото правителство прави опит да имитира някакви реформи в духа на протокола Калфов-Политис. "Най-значимата" от тях е изработването на т.нар. "Абецедари" - буквари за българското малцинство, в които кирилицата е заместена с латиница.[45] Същевременно продължава натискът за изселване или асимилация на българите от Западна Тракия и Южна Македония. Много от изгонените семейства не успяват дори да подадат необходимите

документи пред Смесената комисия. Това налага сроковете за подаване на документи от физически лица да се удължат до 15.XII.1926 г., а за общини, църкви, училища и др. подобни срокът е установен до 1.IV.1927 год.[46] Протестите на емигрантските организации срещу издевателствата на гръцките власти пред ОН не носят никакъв реален резултат.[47]

Бежанският поток предизвиква затруднения за България и Гърция при изплащането на ликвидираните имоти. С особена сила това се отнася за Гърция, тъй като стойността на българските имоти в нейна територия чувствително надвишава стойността на гръцките в българска територия. Оказва се, че предвиденият през 1922 год. 12-годишен срок за изплащане на облигациите също е неизпълним. Възникналите проблеми са поставени пред ОН. По предложения на Финансовия комитет по тази организация е изработена нова спогодба относно бежанските имоти. Тя е подписана от финансовите министри на България и Гърция /Моллов и Кафандарис/ на 9.XII.1927 г.[48]

Спогодбата заменя плана за изплащане на изселническите имоти от 1922 г. Тя се състои от 10 члена и съдържа редица принципно нови моменти. Запазва се постановката 10% от стойността на имота да се плаща веднага, а за останалите 90% да се издават облигации. Изплащането според плана от 1922 г. обаче трябваше да става в щатски долари, а според новата спогодба - във валутата на съответната страна. Удължен от 12 на 30 год. е срокът, в който трябва да се изплатят облигациите на бежанците. И двете постановки сериозно накърняват материалните интереси на бежанците. От друга страна Гърция получава възможност за един доста голям период да прави различ-

ни спънки на българските бежанци, а също и на държавата. Според плана от 1922 г. Гърция трябваше да изплати разликата в стойността на имотите в полза на България като използва средства от първия си следвоенен заем. С удължаването на срока от 12 на 30 год. това условие отпада. В полза на бежанците може да се посочи чл.6 от спогодбата. Според него България и Гърция се задължават да приемат по номиналната им стойност /а не по пазарната, която е значително по-ниска/ окончателните облигации и временните свидетелства за погасяване на суми дължими от бежанците на държавата. Така последните получават възможност да доплащат получените земи, инвентар и т.н. по Закона за селскостопанско настаняване на бежанците. Всички спорове при тълкуването на изпълнението на спогодбата са поставени под арбитража на Съвета на ОН.

По същество спогодбата Моллов-Кафандарис има изцяло финансов характер. Нейните постановки ощетяват частните интереси на бежанците и улесняват договарящите се държави при изплащането на имотите. Особено улеснена в случая бе Гърция тъй като според данни на Смесената комисия към 1.XII.1927 г. тя трябва да изплати на българските изселници 457 000 щатски долара, а България на гръцките 269 000 долара /а това е само стойността на ликвидираните към тази дата имоти/. При окончателната ликвидация се оказва, че Гърция трябва да изплати 1 050 000 000 лв. повече, от парите които българското правителство дължи на гръцките изселници.[49]

Спогодбата Моллов-Кафандарис бе и един международно-правен акт, с който българското правителство потвърждава обезбългаряването на Западна Тракия и част от Южна Македония. Търсейки път за някакво обезщете-

ние на бежанците България се отказва от покровителството на малцинствата си. Този подход от българска страна може да се оцени като единствено приемлив, тъй като липсват перспективи за запазване на българския етнически характер на тези области. От друга страна обаче, политиката на съобразяване с конюнктурата не може да се приеме като успех на българската дипломация. При ясните сведения за насилственото изгонване на българите от Западна Тракия и Южна Македония в договорите с Гърция няма никаква "вратичка", която да позволи евентуалното им завръщане или поне спазването на правата на останалите там българи. Международната общност в лицето на ОН също съдейства за узаконяването на осъществената етническа чистка.

Въпреки многобройните и болезнени компромиси от българска страна събитията след подписването на спогодбата показват, че дори и малкото залегнали в нея справедливи искания за тракийските българи се оказват илюзорни. Надеждите на изселниците, че макар и по-късно ще получат стойността на изоставените имоти са попарени от нежеланието на Гърция да внася необходимите за целта суми. България ратифицира спогодбата на 3.IV.1928 г.[50] и след публикацията й в Държавен вестник тя влиза в сила.[51] Гърция обаче умишлено забавя ратификацията. Виждайки, че страната им остава длъжница с крупна сума на българските изселници, гръцките управляващи среди започват да търсят варианти за смекчаване на някои от постановките на спогодбата. Целта е да се намери равностоен еквивалент на бежанските имоти за да се избегне плащането им.[52] Така ратификацията на спогодбата Моллов-Кафандарис от гръцка страна се поставя в зависимост от множество дребни спорни въпроси меж-

ду двете държави: обезщетения за отчуждени гръцки имоти по време на земеделския режим; изплащане стойността на реквизициите извършени през Балканската война в ущърб на гърци; обезщетение за конфискуваните през 1916 г. гръцки гори в Доспатско и Дьовленско и др. След натиск от ОН обаче Гърция ратифицира спогодбата на 10.XII.1928 г.[53]

След ратификацията гръцката страна започва да търси нови причини за да не изплати изселническите имоти. За да усложни допълнително въпросите с цел отлагане и избягване на плащанията Гърция повдига и допълнителни искове за обезщетения - например за Анхиалските събития в България през 1906 г.[54] Като допълнителен проблем се явяват около 6 хиляди декларации на българи за изселване, които са подадени след последния срок на Смесената комисия (15.XII.1926 г.). Тези българи по внушение на ВМРО дълго време не подават декларации за изселване и изпускат определения срок. Главната им цел е да не се допусне пълно обезбългаряване на владените от Гърция земи. Гърция категорично отказва да признае правото за обезщетение на тези изселници. Тогава в българския парламент се поставя въпроса за тези бежанци. Настоява се да им се предостави правото да се завърнат по родните си места и да влязат обратно във владение на имотите си.[55] Правят се изявления, че независимо от закъснението Гърция е извършила присвояване на имотите на изселниците и трябва да ги заплати.[56] От формална гледна точка обаче правото е на гръцка страна и проблемът с по-късно подадените декларации си остава изцяло за българска сметка.

Най-силният мотив на Гърция да не изплаща изселническите имоти се оказва обвързването на гръцките

плащания с българските плащания за Гърция по репарациите от Ньойския мирен договор.[57] От Атина реагират отрицателно на молбите на българското правителство към Репарационната комисия в Париж за отлагане на двете репарационни вноски на страната за 1928 г., поради земетресението от пролетта на същата година. Гърция заявява, че няма да приложи спогодбата Моллов-Кафандарис. Едва след намесата на Англия и след като се гарантира на Гърция, че няма да се разрешават повече отсрочки тя се съгласява с отлагането.[58] Всички по-нататъшни усилия на българските управляващи за облекчаване и премахване на репарациите срещат острата съпротива на Атина. Тъй като Гърция получава 76% от българските плащания отлагането или премахването на репарациите се отразява негативно върху нейната икономика.

България застава па твърдата позиция, че репарационните плащания и плащанията по спогодбата Моллов-Кафандарис имат съвършено различен характер и произход, което прави тяхното обвързване абсолютно невъзможно. Репарационните плащания са междудържавни и следствие от войната, докато тези по спогодбата Моллов-Кафандарис са плащания на държава към частни лица, следствие от Конвенцията за размяна на население. Репарациите в този смисъл са чисто политическо задължение, докато задълженията на гръцкото правителство към бежанците са от частно-правен характер.[59]

Независимо от доводите на българската страна с постепенното разрешаване на репарационните проблеми Гърция фактически отказва да плаща по спогодбата. В България са изказани различни предложения за натиск спрямо Атина или великите сили. През 1931 г. национално-освободителната организация на тракийските българи

(Комитет за Свободата на Тракия) издига идеята за формиране на тракийска група в българския парламент. По подобие на Македонската парламентарна група тя трябва да обхваща депутати с различна партийна принадлежност и да отстоява интересите на тракийската имиграция в НС.[60] В последна сметка до началото на Втората световна война проблемите остават неуредени. След нейния край по време на преговорите за мир през 1946-1947г. България поставя въпроса за пълна или частична компенсация на определените й репарации към Гърция /45 млн.долара/ с гръцкия дълг по спогодбата Моллов-Кафандарис. Тези финансови взаимоотношения между двете страни обаче са уредени едва през 1964 г.[61]

***

След Първата световна война България е чувствително дебалансирана в отношенията си със своите съседи. Тя се намира във враждебното обкръжение на държави заграбили нейни етнически територии. Това позволява на двете ни южни съседки да узаконят чрез Ангорския договор и спогодбата Моллов-Кафандарис изтриването на българския елемент от Източна и Западна Тракия и част от Южна Македония. Българската държава е поставена и в невъзможност да защити дори имуществените права и интереси на своите граждани.

Разглежданите документи са плод на слабостта на следвоенна България и на желанието на нейните управляващи да скъсат с миналото. Скъсването обаче се осъществява за сметка на националните интереси и в ущърб на интересите на прогонените от родните си места българи. Затова реалната стойност на Ангорския договор и спогод-

бата Моллов-Кафандарис е под въпрос. Те не се вписват и в следвоенната политика на мирен ревизионизъм. Те са част от договорите, в които българската държава и нейните граждани се третират неравноправно, като победени. С одобрението им т.нар. "международна общност" показва морален релативизъм и различна мяра спрямо различните държави и народности при разрешаването на техните национални и икономически проблеми.

БЕЛЕЖКИ:

[1] *Милетич, Л.*, Разорението на тракийските българи. С., 1913, с.1-197

[2] Сборник от международни актове и договори. С., 1948, с. 579-581

[3] *Димитров, Г.В.* Малцинствено-бежанският въпрос в българо-гръцките отношения, Благоевград, 1982, с.296-371 *М.Куманов*, Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция /1923-1925/. - В: Исторически преглед, 1971, кн.2, с.69-83; *Д.Косев*, Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев 1926-1931. С., 1995, с.104-137; *Кр.Манчев*, Националният въпрос на Балканите. С., 1995, с.244-277; *Кр.Манчев*, История на балканските народи 1878-1945, В.Търново, 1989, с.289-293; *С.Пенков*, Българо-гръцки малцинствени проблеми след Първата световна война. - В: Училищен преглед, 1946, кн.VII-VIII, с.450-464; *Ив.Алтънов*, Източният въпрос и Нова Турция. С., 1926, с.261-405; *Г.П.Генов*, Правното положение на малцинствата с особен оглед на българските малцинства в съседните държави. С., 1929, с.166-178 и др.

[4] *Алтънов, П.* Цит. съч., с. 337; *Милетич, Л.*, Цит. съч., с.1-197 и др.

[5] Стенографски дневници на XXII ОНС, бр.66 от 5.IV.1928

[6] *Алтънов, Ив.* Цит. съч., с. 355-393

[7] *Поцхверия, Б.М.* Турция между двумя мировыми войнами. Очерки внешней политики. Москва, 1992, с. 94-96

[8] *Куманов, М.* Цит. съч., с. 72-73

[9] Слово, г.V, бр. 1346, 30.VI.1926

[10] *Николов, Д.* Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика. С., 1931, с.13, 10-21

[11] *Куманов, М.* Цит. съч., с.77

[12] Пак там, с.78-81

[13] ДВ, бр.110, 17.VIII.1926

[14] Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, с. 1846-1878

[15] Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, с. 1850

[16] *Николов, Д.п.* Цит. съч., 41-43

[17] Слово, г.IV, бр.1015, 21 окт. 1925; Демократически сговор, г.III, бр.604, 21 окт. 1925

[18] Демократически сговор, г.III, бр.604, 21 окт.1925

[19] *Куманов, М.* Цит. съч., с.82

[20] Тракия, бр. 170, 5.XI.1925

[21] Тракия, бр.171, 12.XI.1925

[22] Тракия, бр. 176-186, 17.XII.1925 - 21.II.1926

[23] Стенографски дневници на XXI ОНС, III РС, с. 1846-1878

[24] Пак там, с. 1847

[25] Пак там, с. 1847-1851

[26] Пак там, с. 1860-1862

[27] Пак там, с. 1846-1871

[28] Пак там, с. 1875-1878

[29] *Косев, Д.* Цит. съч., с. 132-147; *К.Манчев, В.Бистрицки.* България и нейните съседи. С., 1971

[30] Ньойски договор. С., 1994

[31] *Алтънов, Ив.* Междусъюзнишка Тракия. С., 1921, с.4

[32] Ньойски договор. С. 1994 - пояснителни бележки на *д-р Б.Кесяков*, с.139-141

[33] Сборник от международни актове и договори. С., 1948 с.579-581

[34] Ньойски договор. С., 1944, с. 141-147

[35] *Генов, Г.П.* Правното положение на малцинствата с особен оглед на българските малцинства в съседните държави. С., 1929, с.166-168

[36] Сборник от..., с.580-581

[37] *Пенков, С.* Българо-гръцки малцинствени отношения след Първата световна война. - В: Училищен преглед, 1946, кн.VII-VIII, с. 454

[38] *Николов, Д.п.* Българите от Тракия и спогодбите на България с Гърция и Турция. С., 1928, с.10

[39] *Димитров, Г.В.* Цит. съч., с. 1-296; *Г.П. Генов.* Цит. съч., с.166-169; *Д.п. Николов.* Цит.съч., с. 1-26 и др.

[40] *Николов, Д.п.* Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика. С., 1931, с.5

[41] *Димитров, Г.В.* Цит. съч., с. 300-301

[42] *Николов, Д.п.* Българите от Тракия и спогодбите на България с Гърция и Турция. С., 1928, с. 22-26

[43] *Генов, Г.П.* Цит.съч., с.176-177

[44] *Пенков, С.* Цит. съч., с.460

[45] *Косев, Д.* Цит. съч., с. 110

[46] Пак там, с. 106

[47] *Николов, Д.п.* Българите от Тракия..., с. 28-31

[48] ДВ, бр.23, 2.V.1928

[49] *Пенков, С.* Цит. съч., с. 461

[50] Стенографски дневници на XXII ОНС, 1 р.с., с. 1999-1205

[51] ДВ, бр.23, 2.V.1928

[52] *Димитров, Г.В.* Цит. съч., с. 305-307

[53] Пак там, с. 309-311

[54] Обществено развитие, 1931, г.III, кн.1, с. 90-91

[55] *Николов, Д.п.* Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика. С., 1931, с.28-29

[56] Икономическа борба, 1931, г.VI, кн. 1-2, с.19

[57] *Димитров, Г. В.* Цит. съч., с.311

[58] *Косев, Д.* Цит. съч., с. 119

[59] Обществено развитие, г.III, 1931, кн.VII, с.329

[60] НБКМ - БИА, ф.641, а.е. 32, л.177

[61] *Пенков, С.* Международни договори на България /681-1947/. С., 1992, с. 263-264

СТАРИНИТЕ В РАЙОНА НА СЕЛО АЛЕКСАНДРОВО

Ирко Петров

Село Александрово[1] се намира на 19 км североизточно от град Хасково. Разположено е в хълмиста местност, на около 4 км южно от р. Марица. Землището му е осеяно с археологически паметници от различни епохи.

На около 1,25 км източно от покрайнините на селото се издига височината "Хасара" ("Коруджиевото кале"), най-високата точка на която се намира на 312,7 м над морското равнище. Тук личат следи от антична и средновековна крепост. Керамиката, която се открива в многобройните иманярски изкопи се датира в II-IV и IX-XIV в.

Във фонда на музея в Хасково се пазят една бронзова монета на Йоан I Цимисхий (969-976 г.) и един неразчетен оловен печат. Разкритите на места зидове са строени от ломени камъни, споени с бял и червен хоросан. Тук се намират и отделни керамични фрагменти от късножелязната епоха. Широко разпространена легенда, базираща се на "автентични записки" и разказваща за закопаното на височината огромно имане на кърджалийския предводител Емин ага, е превърнало височината в обект на мащабни иманярски разкопки от края на XIX век до наши дни. През 60-те години, при търсене на въпросното имане от служебни лица, останките на крепостта са почти унищожени с булдозер[2].

В западното подножие на височината при разораването на сега пустеещи ниви е откривана средновековна

керамика (XII-XIV в.). Следи от антично и средновековно селище има и на север от "Хасара", в м. "Каракая" на около 300 метра южно от р. Марица, в близост до несъществуващите вече ж.п. кантон и брод на реката. Тук, в скалният масив личат следи от кариера за добив на камък, за която местното население не пази никакви спомени. По сведения на местни жители, в местността "Старата църква" на около 2 км северозападно от селото, при добив на глина са откривани гробове със стъклени гривни в тях. В местността "Алана", при оран са откривани каменни квадри и керамични фрагменти от III-IV век.

Околностите на "Хасара" във всички посоки са осеяни с тракийски надгробни могили. Общият им брой сега е 21. Повечето са пострадали в различна степен от иманярски набези, като някои са почти заличени.

Една единична могила има на 750 м. северно, в м. "Чучката". На 2 км. североизточно от нея, в близост до м. "Алана", има некропол от две могили, разположени една до друга.

На 1,9 км. югоизточно от "Хасара", в местността "Садлажа", в землището на с. Поляново, са запазени четири надгробни могили. В една от тях, през пролетта на 2001 година, от иманяри е разкрита тракийска гробница[3].

Могилата, наричана от местното население "Садлажка чука", има диаметър от около 35 м. и височина 6 м. По насипа и личат множество иманярски изкопи. Един от тях, в източната половина на могилата, разкрива част от дромоса и входа на гробницата. Тя е изградена от варовикови квадри на суха фуга. Гробната камера има правоъгълен план с размери 2,11 / 2,60 м. Поради обстоятелството, че почти 1/2 от нея е запълнена с пръст, височината и не може да се установи. Стените и са изградени от ортостати и хоризонтални каменни блокове. Покривната конструкция представлява фалшив триъгълен свод, изграден

от трапецовидно обработени конзолни квадри. Входът към камерата е оформен от профилирани каменни блокове. Запазени са само двете страници, челото на които е обработено като троен стъпаловиден профил, завършващ от външната страна с плитък улей. Щурцът липсва. Широчината на входа е 0,71 м. В момента на огледа, извършен след иманярската намеса, от дромоса личат само два реда каменни блокове, от северната и южната му страна. Широчината му е 1,12 м. Няма данни за покривна конструкция. Намерените в изкопаната от иманярите пръст керамични фрагменти и характера на конструкцията на гробното съоръжение, дават основание то да бъде датирано най-общо в IV в. пр. Хр.

На 600 м. югоизточно от този некропол има втори - от три разположени в една линия, в посока югозапад - югоизток могили. Насипът на най-западната от тях, така наречената "Бонева чука", е частично унищожен от строителството на резервоар.

На около 700 м. южно от "Хасара" през есента на 2000 г. е проучен могилен некропол от две надгробни могили, попадащи на трасето на бъдещата автомагистрала "Марица"[4].

Югозападно от селото в м. "Друма" едва личат две надгробни могили, почти заличени от разораване на насипите им.

Две единични могили има северозападно от Александрово. Едната отстои на 750 м. от него, непосредствено на север от пътя за Хасково. Втората е на около 1 км. от нея, край пътя за с. Нова Надежда, на невисок хълм южно от съвременните гробища.

Друг некропол от три могили има на два километра западно от селото, на юг от пътя за село Узунджово. В

едната от тях, разкопана от иманяри в началото на 90-те години на миналия век, е открито погребение в грубо изработен саркофаг от камък. Последният е разрушен от иманярите. Намерените тук керамични фрагменти се датират в първите векове след Христа.

През 1926 г. Ив. Велков публикува няколко предмета открити от иманяри в надгробна могила в м. "Сосludжа" от землището на село Фердинандово (сега Поляново), като ги датира в IV век. Горният топоним е заличен в спомените на местното население, но упоменаването от страна на автора, че "наблизо има местност Хисара", дава основание да се приеме, че материалите са намерени в някой от гореизброените могилни некрополи. По сведения на автора наблизо има втора могила, в насипа на която се виждат зидове[5].

Името на село Александрово става популярно в края на 2000 година, когато в една могила край него, е открита тракийска гробница със стенописи от IV в пр. Хр.[6]

Могилата, известна под името "Рошавата чука", отстои на 500 м. източно от селото в подножието на "Хасара". Насипът и е висок около 15 м., а диаметърът му надхвърля 70 м. На около 90 м. на изток от тази могила, в гората по склона на височината има втора значително помалка, върху която личат множество иманярски изкопи.

Проучването на гробницата в "Рошавата чука" е в начален стадий. Тя има коридор, входът на който се намира в източната периферия на могилния насип. Точната му дължина за сега остава неизвестна, тъй като източната му половина е непроходима, засипана с пръст и камъни от градежа. Вероятно, тя надхвърля 10 м. Иманярите проникват в гробницата през вертикална шахта, която води до счупена плоча от покривната конструкция на коридо-

ра. На запад от последния следват една правоъгълна и една кръгла камера.

На разстояние 4,10 м. от западния край на дромоса, северният му зид е разрушен. Каменни квадри от градежа, ломени камъни от кожуха и покривната плоча над тях, са рухнали във вътрешността. Прониква и около 2,5 м³ пръст. В този участък, горният край на северната стена е пропаднала и наклонена на юг. Между най-горния каменен блок и покривната плоча се е образувала фуга широка около 5 см. Насипът, с плавен наклон на запад, достига до прага на входа към правоъгълната камера.

През лятото на 2001 година е проведено аварийно археологическо проучване, целящо да се разчисти западната половина на коридора от затрупалата го пръст, за да се осигури относително нормален подход до вътрешността на съоражението, с оглед на по-нататъшните консервационно-възстановителни дейности. Работи се в един ограничен периметър, от иманярския изкоп на изток до сектора със стенописи, които обхващат по около 1 м. от стените на коридора, в най-западната му част.

За разлика от кръглата и правоъгълна камера, които са изградени от прецизно обработени каменни блокове на суха спойка, стените на дромоса са зидани по-небрежно. Каменните им квадри са грубо изсечени и споени помежду си с кал. Лицето на зидовете е доста неравно, фугите между отделните блокове са запълнени на места с по-дребни камъни. Височината на квадрите варира от 0,20 до 0,55 м., дължината от 0,40 до 1,00 м. Дебелината им (там, където е възможно да бъде измерена) е около 0,40 м. В посока на изток строежът става все по-груб. На отделни места има вторично използвани каменни блокове с по-прецизна изработка. Покривната конструкция е

съставена от каменни плочи. В проходимия участък на дромоса, те са шест. Широчината им варира от 0,68 до 0,80 м., при дебелина около 0,20 м. Дължината им е около 2 м. Три от покривните плочи (4-та, 5-та и 6-та, броени от правоъгълната камера в посока на изток) са пропукани и провиснали в средната си част към вътрешността на коридора.

Широчината на дромоса е 1,14-1,16 м., а височината му от нивото на основния терен - 1,68 м. В 50 - сантиметровия пласт по цялата площ на пода са пръснати фрагменти от глинени кирпичи с размери 24 х 24 х 9 см., вероятно от разрушено от иманярите подово покритие. При това положение, височината на коридора в първоначалния му вид би следвало да е около 1,60 м.

По време на проучването, в насипа запълнил дромоса, са открити фрагменти от глинен съд с камбановидна форма (Табл. 1/1), изработен на ръка от грубо пречистена глина, с кафяв цвят и излъскана повърхност. Пет неголеми фрагмента от устието и тялото на глинена амфора (Табл. 1/2) и една канелирана дръжка от глинен съд (Табл. 1/3), изработен от фино пречистена глина с червен цвят. Нито един от намерените съдове не подлежи на реставрация. Тъй като най-долният двадесетсантиметров пласт от насипа остава непроучен, напълно възможно е по-нататък да бъдат открити още фрагменти от тях. Всички се датират най-общо в IV век пр. Хр.

В процеса на работата, под най-силно пропуканите покривни плочи, са открити части от прогнили дървени греди, с диаметър около 10 см. Непосредствено край стените на дромоса, са се съхранили следи от вертикалните им гнезда. Видимо, тук имаме следи от укрепване на застрашените от рухване плочи, направено от иманяри,

при предишно проникване в гробницата станало преди десетилетия, когато е разбито подовото покритие. Дали нанесените тогава разрушения са довели до по-късното рухване на част от северната стена на дромоса и покривната конструкция, ще покажат бъдещите проучвания.

***

БЕЛЕЖКИ:

[1] Коруджиево, Коруджи, преименувано: от 1885 г. на Княз Александрово; и от 1947 г. на Александрово.

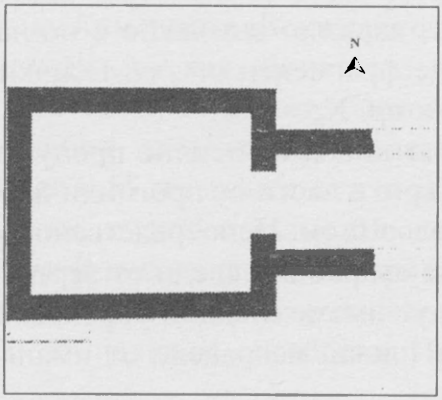
[2] *Аладжов, Д.* - Прочути, забравени, неизвестни крепости от хасковския край., Хасково, 2001, с. 52, с лит.

[3] Към настоящия момент археологическо проучване на гробницата не е правено. Тук публикуваме данните от първоначалния оглед на паметника.

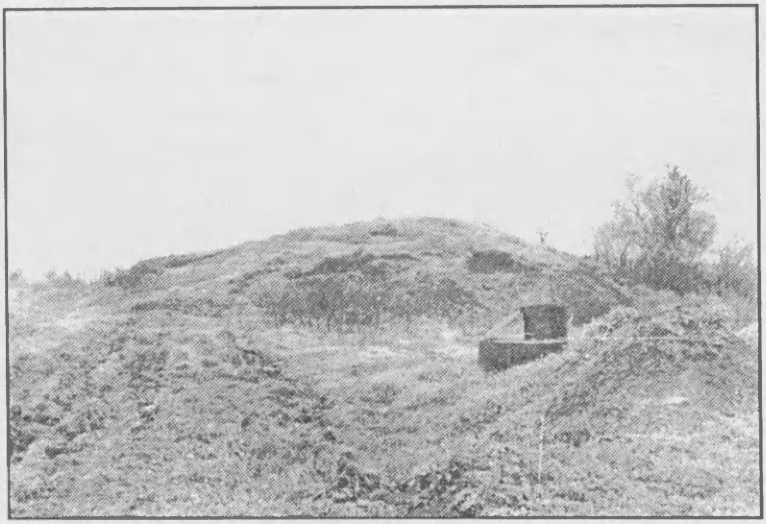
[4] Резултатите от разкопките ръководени от д-р Г. Китов за сега не са публикувани.

[5] *Аладжов, Д.*, Селища, паметници, находки. Хасково, 1997, с. 16, с лит.

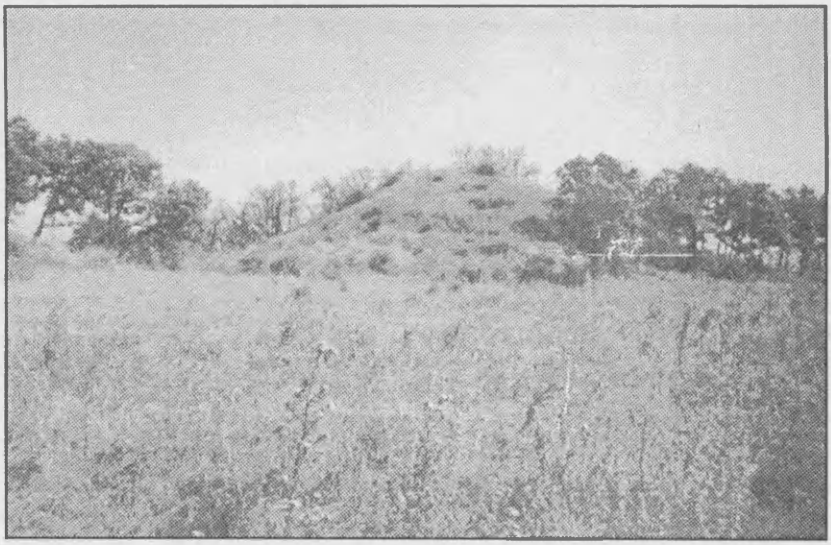
[6] *Kitov, G.*, A newly found thracian tomb with frescoes.- Archaeologia Bulgarica V, 15-20.

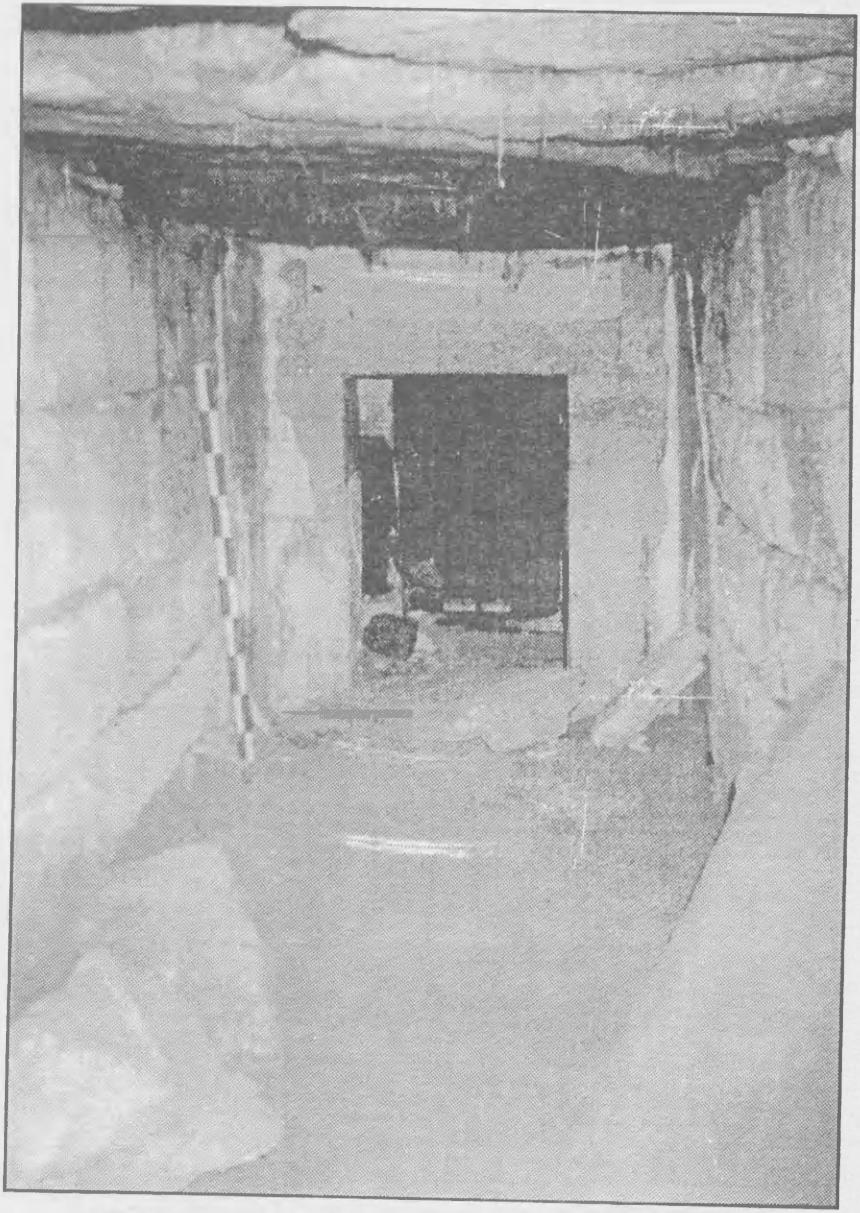

План на гробницата в "САДЛАЖКАТА ЧУКА", с. Поляново

Надгробната могила "Садлажка чука" - с. Поляново

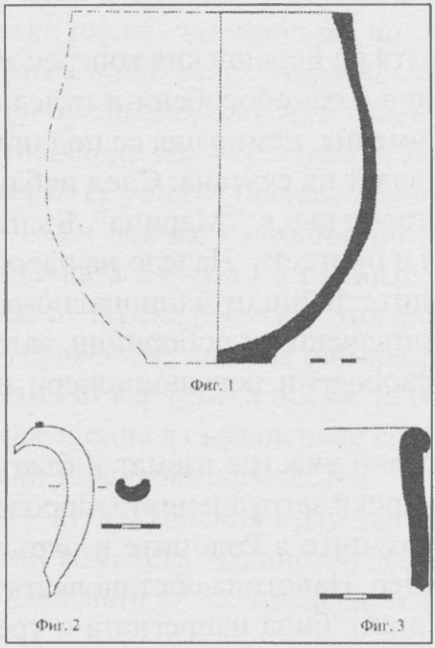
Могилата "Рошавата чука" край с. Александрово

Дромосът на гробницата в "Рошавата чука"

Табл. 1

СПИСЪК НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

1. План на гробницата в “Садлажката чука” - с. Поляново.
2. Надгробната могила “Садлажка чука” - с. Поляново.
3. Могилата “Рошавата чука” край с. Александрово.
4. Дромосът на гробницата в “Рошавата чука”, след проучването.
5. Схема на гробницата в “Рошавата чука”, преди проучването.
6. Таблица 1.

КОМИТЕТИТЕ „ЕДИНСТВО“ И КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

НЕДЯЛКО ДИМОВ

Целокупната революционна и политическа дейност на Петко войвода е посветена през целият му съзнателен живот на Освобождението па България и защитата на нейните национални интереси.

Определен период от неговия живот и дейност е свързана с Хасково и Хасковският край. В настоящия материал ще изложим причините, които довеждат Петко войвода в Хасковския край и неговата дейност в тревожното за българското население време през 1878 и 1879 година.

***

По силата на решенията на Берлинския конгрес земите на юг от Стара планина бяха обособени в отделна област, наречена Източна Румелия, намираща се под пряката военна и политическа власт на султана. След публикуването на Берлинския договор във в. “Марица”, България е залята от негодувания и протести. Начело на народния протест застават оцелелите дейци от национално-революционното движение - опълченци и поборници, заточеници от Диарбекир и освободени революционери от турските затвори.

В това движение активно участие вземат и българите от Хасковския край, въпреки затрудненията, породени от вилнеенето на башибозуците в Родопите и окръга под ръководството на Сен Клер. Наистина обстановката в хасковския край през тези дни е била напрегната и тре-

вожна. Ето например какво научаваме от една дописка изпратена от Хасково до в. "Марица". Авторът на дописката заявява, че той ще проследи само за времето от 21 юли до 7 септември 1878 г. извършените грабежи и убийства в окръга: "*В село Брястово Хасковски окръг на 27 юли се откараха от башибозуците 240 овце и кози заедно с овчаря Вълчо Карев, който ги пасял на половин час разстояние от селото; в село Долно Ботево - на 22 юли от това село Вълчо Лозев, като ходил в Себи кьой при руските войски, които занимават караул в това село на връщане е грабнат от бошибозуците и откаран в балкана, не се знае жив ли е; с. Татарево Хасковски окръг - на 9 август на четвърт час от това село, Георги Петров се намери заклан. Той отишъл на нивата си на разсъмване да вдига снопи - том, зад една купа сено имало скрити няколко души турци, които го нападнали и заклали; с. Сърница Хасковски окръг - на четвърт час от това село се откараха 34 кози, на 26 август родопските башибозуци откраднаха на арендаторите Яне Тонев и Тачо Георгиев 200 кръсци пшеница. На 4 септември Петър Иванчев от с. Долно Ботево се уби от башибозуците като си сечал шума.*"[1]

От всичко изложено по-горе става ясно каква е обстановката в окръга в първите месеци па освобождението ни от турско робство. Виждайки това, Временното руско управление започва най-напред да въоръжава селските гранични караули, а после да обучава и останалото мъжко население в създадените специално за целта гимнастически стрелкови дружества.

В Хасковския край по това време се създават два тайни комитета "Единство" (единият в Хасково, другият в Харманли[2]). За председател на хасковския комитет

"Единство" е избран Нестор Марков - известен на българите от града и района, още преди Освобождението със своите революционни прояви. Секретар на комитета е Мирчо Попов - един от основателите на хасковския революционен комитет през 1872 г. под ръководството на Васил Левски. Заставайки начело на комитета, двамата бивши революционери предопределят и неговия характер и дух на работата му.

По всяка вероятност хасковският комитет "Единство" е бил създаден през есента на 1878 г. Първият документ, известен засега, носи дата 25 декември 1878 г., но явно е, че комитетът е съществувал и преди това.

В началото на март 1879 година в Пловдив започват заседанията на председателите на комитетите "Единство" в Южна България. По време иа работата на заседанието на 28 март 1879 г. Нестор Марков настоява пред ЦК "да изпрати военни лица", за да прегледа стратегическите места на страната и да се задължат Окръжните комитети с време да заемат тези места, защото 16 хиляди башибозуци, командвани от англичани и поляци офицери (бандите иа Сен Клер) стоят в Родопите и застрашават населението".[3]

Съгласно решенията на Берлинския конгрес пребиваването на руските войски в България се намалява от две години на девет месеца, така че наближавал моментът, в който те трябвало да напущат България. При това положение на нещата хасковският комитет "Единство" насочва своето внимание към четата на Петко войвода, за да може в случай на нужда да я противопостави на турците.

На 25 декември 1878 г. трима души от хората на войводата се явяват в Хасково при комитета, за да искат

съдействието на населението за готвещата се битка с турците. Хасковските патриоти се отзовават на тази покана и изпращат свой представител, който да се запознае по-подробно с плановете на вайводата, т.е. къде ще бъдат главните му опорни пунктове, за да могат при нужда във време на военни действия да съединят силите си с четата.[4] Освен това комитетът иска от войводата да му съобщи какви нужди има, за да му помогне. И наистина, хасковският комитет "Единство" през януари 1879 г. изпраща на Петко войвода "*118 кожуха, 1200 патрона, 40 чифта навои, 55 чифта цървули и 1000 гроша помощ*".[5]

В резултат на тези действия в началото на 1979 година между войводата и хасковци вече се установяват здрави връзки. Комитетът още повече активизира дейността на гимнастическото дружество и развива енергична работа за подготовката на населението.

Своето решение да потърси помощта на Петко войвода хасковският комитет взема на 21 януари 1879 г. По това време става ясно, че Турция струпва големи сили на юг по границите на окръга и раздвижването на башибозука се засилва дотолкова, че няма вече съмнение, че той чака с нетърпение изтеглянето на руските войски, за да нахълта в този район.

На 22 февруари 1879 г. комитетът провежда заседание и изпраща писмо до Петко войвода, в което му пише: "*Във вчерашното заседание на тукашния комитет се реши да Ви се пише да дойдете тук в Хасково. Затова като получите настоящето ни, без да губите време, пригответе момчетата си за поход и сам с изпратения Никола Русев елате тук.*"[6] Получавайки писмото от Хасково, Петко войвода идва в града по всяка вероятност в средата на март 1879 г. Но и в Хасково войводата не искал да

се задържи, а искал да замине за Одринския санджак. Това налага ЦК на "Единство" в Южна България да се намеси и да настоява пред войводата да остане в града. От писмото става ясно за опасностите, които са надвиснали над Хасково и Хасковско - "*Народът гледа с доверие на Вас и около Вас той ще добие дързост да противостои на кърджалиите, които чакат с нетърпение оттеглянето на руските войски, за да нахълтат в Хасковски окръг. Ние се надяваме, че Вие ще останете в Хасковски окръг, за да принесете по-голяма полза на делото, което с пълно доверие очакваме от Вас. Споразумейте се по-често с Хасковския окръжен комитет.*"[7]

Разбирайки, че настояването на ЦК е основателно, Петко войвода остава в Хасково като започва незабавно със съдействието на комитета в града и на самото население да го подготвя за отбрана. Най-напред с едно писмо-циркуляр, войводата изисква от стареите на съседните с границата села да му изпратят точни и пълни данни за селата си, за наличието на турски села в околностите им, на какво разстояние се намират те от българските, има ли около тях, къде и колко съсредоточена турска войска.

Резултатите от тази организационна дейност не закъсняват да се появят. През април селата изпращат исканите сведения и започват укрепителни работи. ще си позволим да изнесем на показ само едно от многото писма, които са изпратени:

Хасковско окружие, село Мандра, 28 април 1879 г.

До Капитан Петка. Приехме изпратения ви человек Грозю Славов, приносящото ви писмо приехме и прочетохме и разбрахме и искаме чрез настоящото свидетелство да ви обявим за непокорните турски села: Бей кьой - половин час, Чатаклар - 1 час, Ехели - 1 час; Всич-

ки имат караули. Изпрати и нам 10 человека от твоята дружина. Стареите: кмет Митю Левчов, Тодор Янков, Ифтимия Кирчов.[8]

От всичко това става ясно, че опасността за населението в града и окръга му е постоянна, и че комитетът не без основание търси подкрепа, независимо от това, че собствените сили все още са недостатъчни и че наличността на една готова бойна единица, с голям боен опит, като дружината на Петко войвода, ще бъде от полза, защото респектира башибозука на границата и в същото време ще създаде благоприятни условия за по-бързото обучение на местните сили.

Комитетът "Единство" в Хасково се заема с цялостната издръжка на дружината на Петко Войвода. Това личи от едно писмо на Мирчо Попов, изпратено на 20 април 1879 г. от Пловдив, в което той съобщава следното:

"*Бай Петко, съставете списък на всички Ваши момчета, разпоредете щото никой от тях сега да не прави безпорядки по селата, но да се обучават и да мируват, защото е важно делото. Аз пиша на Златарова (Хр. Златаров - баща на проф. Асен Златаров) и на целия комитет, да заеме под внимание обмундироването на Вашите момчета. Идете при Златарова и, ако имате нужда от пари, искайте му, и той ще земе под внимание, защото аз писах на Комитета.*"[9]

Дружината на Петко войвода е разквартирувана по селата край границата и подпомага активно обучението на населението по селата, започнало преди това чрез гимнастическите дружества. Но до въоръжени действия не се стига, защото турското правителство се отказва от намеренията си да изпраща войски в Източна Румелия и се споразумява с Русия да не се водят въоръжени дейст-

вия. Дипломатическото разрешение на този въпрос налага редица действия от практическо естество, като едно от тях е разпущането на всички групи, имащи политически характер с цел да се борят срещу Берлинския договор.

Дружината на Петко войвода също е разформирована - нейното разпущане вероятно става към края на май 1879 г. В началото на месец юни тя вече не съществува. Това личи от едно писмо на населението в Хасково и околията му, дадено на Петко войвода на 13 юни 1879 г. под което са подписани 173 души от града и селата, подкрепени с 11 печата на градските участъци и още 20 печата на села от околията, с които населението му благодари за тримесечната отбрана на града и околията от башибозуците и турската войска. Заедно с оттеглящите се руски войски Петко войвода заминал за Русия, но през 1880 година се завръща в България и се установява да живее във Варна.

Делото на Капитан Петко войвода в Хасковския край е от изключително важно значение за запазване на териториалната цялост на България в този критичен исторически момент. Със своята чета войводата не позволява извършването на своеволия над българското население и присъединяването на тези райони към Турция.

БЕЛЕЖКИ:

[1] В-к Марица от 15 септември 1878 г.

[2] НБКМ - БИА - II - А 7079

[3] НБКМ - БИА - II - В 2260

[4] НБКМ - БИА - II - А 7085

[5] Пак там

[6] "Петко войвода", Сборник от статии, документи и материали, С., 1953, с. 230 п. 78

[7] Пак там

[8] Пак там

[9] НБКМ - БИА - II - А 7097

ДЕМОГРАФИЯТА НА ОДРИНСКА ТРАКИЯ В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX в.

доц. д-р Димитър Саздов

Националноосвободителното движение на българското население в Одринска Тракия и безспорните успехи на просветно-културното и църковното дело в тази област се дължат преди всичко на етническа основа. Съотношението между различните народностни групи в този вилает на Европейска Турция определя и степента на влияние на някои балкански държави.

Поради това изучаването на демографията на Одринско и църковно-религиозното деление на населението в тази област са били обект на внимание от редица пътешественици, политически и революционни дейци, общественици и преди всичко научни работници. Различните критерии, виждания, достъпът до изворова информация, а понякога и определени политически позиции довеждат до голямо разнообразие на цифровите статистики за народонаселението в Одринска Тракия, макар и в повечето от тях различията да са незначителни.

Въз основа на сравнителен анализ в това кратко изследване правим опит да представим на вниманието на читателя най-близките до истинското състояние статистики за състава на народонаселението в Одринска Тракия и броят на различните групи от българското население по религиозна принадлежност.

Одринска Тракия обхваща земите на Западна (Беломорска) и Източна Тракия, които се разделят от поречието на река Марица. На запад за граница между Македония и Тракия служи долината на река Места. След Берлинския конгрес през 1878 г. оставените под турска власт "източна, южна и западни части от старата и обща геог-

рафска област Тракия", Високата порта образува голяма административна единица под името Одрински вилает с център Одрин. След Съединението на Източна Румелия с Княжество България по силата на Цариградския договор от 1886 г., сключен между България и Турция и одобрен от великите сили, към Одринския вилает се присъединяват Кърджалийската каза и т.нар. Тъмришки села. Така образувания Одрински вилает обхваща земите на изток до Черно море и западните хълмове на Чагалджанските височини. На юг първоначално вилаетът се мие по брега на Мраморно море с Галиполския полуостров и по брега на Егейско море стига до устието на река Места. През 1878 г. Чагалджанският санджак се присъединява към Цариградския вилает. Западна граница на Одринския вилает е течението на река Места, която е граница между Тракия и Македония. Северната граница на вилаета минава по билото на Родопите (по турско-българската граница), пресича долината на река Марица при Свиленград, завива по билото на Сакар планина и Странджа и достига до черноморския бряг, между Созопол и Василико. До 1912 г. Одринският вилает обхваща 6 санджака с 32 кази и 115 нахии, мнозинството от населението му е българско.

Безспорното мнозинство на българите в Одринска Тракия официално най-напред е признато от Високата порта през 1870 г., когато султанът издава ферман за самостоятелна българска църква и очертава границите на действие на бъдещата Българска екзархия. За втори път, и още по-убедителен начин, това мнозинство е признато от великите сили на Цариградската конференция през 1876 г. Тогава, въз основа на етническия състав на Балканския полуостров, те очертават границите на Санстефанска

България, в които почти изцяло влизат Македония и Одринска Тракия. За това малко по-късно, в началото на 1879 г., протестирайки против разпокъсването на България от Берлинския конгрес, видният български политик и държавник Стефан Стамболов напомня границите на българската народност, очертани от султанския ферман за учредяване на Българска Екзархия, и се обръща към драгоманите на дипломатическите агенти в княжеството с думите: "*Дайте ни нашето общо отечество, каквото то бе определено от вашата конференция в Цариград и каквото то бе създадено на Санстефанския договор*".

След официалното признаване на българската принадлежност на Одринска Тракия (в различно време) от Турция и великите сили последва и научното доказване на броя на етническите компоненти с добросъвестното проучване на руския изследовател В. Теплов.

Въз основа на обилен и разнообразен изворов материал в самото навечерие на Руско-турската война от 1877-1878 г., като използва най-правилната от възможните за времето методики, той дава сравнително точна демографска статистика за населението по българските земи . Според него в класическите български региони Мизия, Тракия (без Константипополски окръг) и Македония живеят 6 542 277 души. От тях 4 767 393 са немюсюлмани, а 1 774 884 са мюсюлмани. Немюсюлманското население се състои от: българи - 4 095 981 души; гърци - 355 000 души; арменци - 141 822 души; румънци - 65 878 души; сърби - 41 284 души; куцовласи - 22 400 души; евреи - 18 241 души; руснаци - 11 235 души; цигани - 10 762 души; немци - 47 000 души. В мюсюлманската етническа група влизат 1 774 884 души. От тях турците османи са 975 584; българите помаци - 300 000; албанците - 238 000;

циганите - 120 000; черкезите - 90 000; татарите - 43 300; и евреите - 8 000 души.

По вероизповедание българите се делят на православни (4 080 821), католици (13 160) и мюсюлмани (300 000). Следователно в Мизия, Тракия и Македония живеят 4 395 891 българи. Освен тези данни Теплов съобщава и броя на българите, живеещи извън пределите на българските земи. Според него на различни места в Турция (без Тракия, Македония и Мизия) живеят 100 000 души българи; в Румъния - 500 000 души; в Русия - 97 032 души и в Австро-Унгария - 26 920 души. В навечерието на Руско-турската война общият брой на българското население е 5 119 933 души.

Още в хода на войната, особено след нея и чак до Балканската война, започват миграционни и емиграционни процеси, които в известна степен променят народностния състав на Одринска Тракия. При настъплението на руските войски към Цариград бягат големи турски бежански маси. Християнското население в Одринска Тракия, състоящо се главно от българи и гърци, посреща русите като освободители. С помощта на руската войска тук се изгражда местна българска администрация.

Берлинският конгрес връща отново Одринска Тракия под пряката власт на султана. По време и след изтичане срока на руската военна окупация, определена за срок от 9 месеца съгласно Берлинския договор, настъпва двупосочен емиграционен процес. От Княжество България и Източна Румелия на юг тръгват турци и помаци (българомохамедани). Те се заселват в Одринска Тракия. Още по време на войната само в град Одрин се заселват 50-60 хиляди души такива бежанци (мохаджири). От Одринска Тракия на север тръгват българи, а също и гърци. Те вървят след руските войски и се заселват в Княжеството и най-вече в Източна Румелия. Тази емигрантска вл-

на, според дописка на френски език до в. "Марица" от началото на 1879 г., взема огромни размери. Наброяват се повече от 30 000 души емигранти и "може да се стигне до един брой два пъти по-голям" .

Според преброяването през 1880 година 17 970 души български бежанци от Източна и Западна Тракия се настаняват в Източна Румелия, а други - в Княжество България, особено във Варненски окръг. В рапорт на член на английското посолство в Цариград се казва, "*че 23 000 българи изключително из Чорленски окръг, като се страхували от изстъпленията на турците, последвали руските войски*".

Изселването на турци от България, които не могат да свикнат с новата власт, продължава до 1912 г. От 1886 г. това е желано и насърчавано и от самото турско правителство, което разбира необходимостта от заселване на турския елемент пред постъпите на Цариград. Освен турци в Източна Тракия се заселват и помаци, цигани и мохамедани бошняци (от Босна). Това население турците наричат " мохаджир" - т.е. бежанци.

Особено интензивно и масово е колонизирането на мохаджири след анексирането па Босна и Херцеговина през септември 1908 г. от Австро-Унгария. Тогава от тези земи тръгват големи групи (от по 200-300 души) мюсюлманско население. В един момент молбите за изселване от двуединната монархия достигат 50 000 броя . Тези преселници се заселват в пределите на Стара Сърбия, Македония, Одринска Тракия и една малка част в Мала Азия.

В Турция се създават специални комисии, наречени " мохаджир комисиону " (т.е. бежански комисии), които настаняват бежанците и привличат нови. В Одрин заседава "вилаетска" комисия, а във всяка околия работи

"околийска" комисия. За засилване на фонда на комисиите с пари се отпечатва специална гербова марка - "мохаджир пулу". С нея задължително се облепват заявления и документи.

Въпреки тази заселническа вълна в много от смесените села турците и след 1878 г. нямат успех. В съприкосновение с християните те остават "немощни и слаби, едва да се задържат, а другаде - да намаляват или дори изчезват", особено там, където християнското или българското население не се изселва.

Турците обичат да образуват и да живеят в отделни свои села, изолирани и без конкуренция. Затова мохаджирските комисии отделят част от мерите на българските села и образуват нови турски села (мохаджирски села). На места в мерите на някои български села се основават по две и повече мохаджирски села. Мохаджирите заселници били цяла напаст. Те невинаги са доволни от това, което им дава държавата. Недостигът на земя много често компенсират чрез заграбване на земи от българите.

Увеличава се населението с мохаджири и в градовете, и в старите турски села. За образуването на мохаджирски села турската власт откупува и чифлици или част от чифлишките земи. А след младотурския преврат от 1908 г. новата власт изкупува чифлишки земи и ги раздава само на мохаджирите. За настаняването на мохаджири в Одринска Тракия и Македония турското правителство отпуска два големи кредита през 1909 и 1910 година на стойност 9 600 000 и 20 000 000 гроша от бюджета на Министерството на вътрешните работи.

Повечето от околиите в Одринска Тракия са "омохаджирени". Особено силен е този процес в годините 1902-1912 г. Старото турско население в новите условия

едва се откроява. Така например в Одринска околия през периода 1878-1912 г. 20 чисто български села стават смесени и се основават 19 мохаджирски села на нови места. В същото време само в Лозенградска и Малкотърновска каза 2402 български семейства се изселват в България. В Източна Тракия старите турски села си остават малки, но новите мохаджирски села се развиват значително - от по 200-300 и повече къщи. Българските мохамедани (всичкото мохаджирско население) се заселват най-вече в Малгарска, Узункьоприйска, Хайроболска, Бабаескийска, Хавсенска и Еноска каза. В Източна Тракия през посочения период са образувани над 200 нови мохаджирски села. Общият брой на настанените турци мохаджири надхвърля 100 000 души, а помаците мохаджири са над 17 000 души. Повечето от последните идват от Северна България . Според българския изследовател Стою Н. Шишков от Берлинския конгрес до Балканската война придошлите в Тракия мохаджири надхвърлят 300 000 души .

Подобен, но в по-малка степен изселнически процес настъпва и в Западна Тракия. През 1878 г., когато бягството на българите от Източна Тракия е масово, от подобен процес са обхванати и някои селища на Западна Тракия. Така например само от село Балъкьой при Фере за Северна Тракия тръгват 301 български семейства. На мястото на избягалите българи се настаняват турци, изселени от България .

След Преображенското въстание от 1903 г. много българи са изгонени или принудени да се изселят и от беломорска Тракия, където турските власти бързо настаняват турски изселници от България. С това те усложняват още повече създадения през 1878 г. "мохаджирски въпрос", който е с особено тежки последици за българите. На

турските преселници и тук се раздават български имоти. В желанието си да няма "гъсто българско население" в близост до Цариград и Дарданелите Високата порта постоянно се стреми да измени "българската физиономия" и на Западна Тракия.

За Одринска Тракия липсва изобилие от статистически проучвания и изработването на етнографски карти през разглеждания период. Причините за това са:

1. Тази обширна област, която е създадена по суша само на България, е важна преграда към подстъпите на Цариград, Проливите и Бяло море както за България, така и за нейната освободителка Русия. Тук западните велики сили не желаят да прилагат каквито и да са програми за реформи.

2. В областта се разгарят остри народностни и религиозни борби, в които надмощие си оспорват двата християнски народа - българи и гърци, като предимството е на българска страна.

Европейска статистика за народностните групи, които населяват Одринския вилает (за Одрински и Лозенградски санджак), има само от времето на освободителната Руско-турска война, когато вниманието на великите сили е привлечено от "грижи" за съдбата на тази провинция на Османската империя. Едната статистика е на излизащия в Цариград френски вестник "Courier d'Orient" за 1878 година. Данните за Одринския вилает са: 190 568 мохамедани, 372 467 българи, 147 984 гърци, 13 710 евреи, 10 440 арменци и 2880 разни. Другата статистика е на англичаните E. G. Ravenstein. Тя е поместена в списанието на статистическото общество в Лондон (т. 40 за 1877 г.) Тук се привеждат данни обаче само за Одрински санджак. Тази статистика се публикува у нас в труда на д-

р Н. Михов през 1915 г., а в наше време и проф. В. Божинов. Според нея: мохамеданите са 114 000, българите - 162 000, гърци и други - 81 000 души.

Сведения за населението в Одринска Тракия от времето на Освободителната война има и от друг характер. Като коригира една своя и на други западни изследователи грешка относно населението в Европейска Турция, говорещо и гръцки език, видният германски географ и картограф Киперт пише в сп. "Глобус" следното:"*Изследванията на безпристрастните немски и западни наблюдатели (има предвид Ами Буе, Шафарик, Лежен - б.а.) не оставят никакво съмнение, че селското население и мнозинството от градското във вътрешността на Македония и Тракия дори до вратите на турската столица говори български и само образованата част от това население разбира гръцки. Българите имат едно разпространение много по-широко от онова, което фигурира върху моята карта (отнася се до Източна Тракия) тъй, както аз го отбелязах в текста на второто издание в тая карта*".

Киперт установява в своя труд и друга неточност, допусната с приемането на Санстефанския договор. По силата на този договор, посочва той, вън от границите на новата държава остават помашките групи в Родопите и по течението на река Арда. "*Според резултатите от новите отделни изследвания - пише Киперт - тук още масата е българска и мнозинството от тая маса е било принудено с насилие да приеме мохамеданството*".

Достоверността на Кипертовата етническа карта се потвърждава и от видния германски политик Ото фон Бисмарк. В отговор на едно запитване през февруари 1878 г. в германския Райхстаг относно състоянието на Из-

точния въпрос той отговаря: "*Етническото положение на България, както го зная от автентичен източник и както произлиза от най-добрата карта, която ние познаваме- Кипертовата, - е такова, че нейните национални граници слизат на запад дори оттатък Солун и отиват на изток с малко смес от турски елемент дори до черно море*".

Българският характер на Одринска Тракия се потвърждава и от немския професор Ернст Дотаии, от отличния познавач на Балканския полуостров френския полковник Леон Ламуш, украинския професор Т.Д. Флоринский, пражкия професор Л. Нидерле, американския професор Леон Доминиан и други.

Според официалните турски данни (салнаме - алманах) за Одринския вилает през 1898 г. броят на народностните групи, даден по религиозна принадлежност, е следният: турци - 475 981, гърци - 253 253 и българи - 212 884 души . Тази статистика не отговаря на обективната действителност, тъй като турците, за да намалят най-опасния за тях елемент -българския , към броя на турците включват и българите мохамедани (те според Ст. Н. Шишков са 131 445) , а към този на гърците отнасят българите партиаршисти, които са около 50 000 души.

Според Т. Карайовов в самия край на XIX в. (по частни и екзархийски данни) населението в Одринска Тракия възлиза на 997 482 души, от които помаците (120 000 души според Карайовов) - 212 884 души; а гърците - 253 253 души; останалите са власи, арнаути, арменци, евреи и разни.

Най-прецизни статистически сведения за населението в Одринска Тракия привежда Стою Н. Шишков. Според него в началото на XX век (до въстанието от 1903

г.) Одринска Тракия се населява от 968 785 души. От тях 410 407 са българи (42,37%); 336 879 са турци (34, 77%); 180 622 са гърци (18,64%) и останалите (евреи, арменци, цигани и др.) са 40 827 (4,22%).

За развитието на българската народност в Одринска Тракия след 1903 г. по-късно проф. Любомир Милетич ще напише: "*Строгите мерки, които турското правителство взе по време на въстанието на 1903 г. и след него в течение на десетте години до избухването на войната от 1912 г., в твърде значителна степен намалиха числеността на българщината в Одринския вилает: масовата емиграция от Одринско в България през време на въстанието поради враждебното настроение на турското правителство не се възвърна напълно в напусналите си огнища в Тракия. Напротив, крутите мерки, които се прилагаха спрямо българите при всяка последвала и най-малка проява на свободолюбие от някоя страна, докарваха все нови изселвания на населението*" . Затова, заявява проф. Милетич, " *не е чудно, че от 1902 до 1912 г. числото на българските семейства... е намаляло с 2787 семейства*" . Т.е. около 15 000 души се изселват от тази област в България. Най-много българи се изселват от казите (околиите) Лозенградска и Малкотърновска - 2462 семейства . Към това намаление обаче трябва да се прибавят и хилядите избити българи по време на въстанията, "аферите" и жестоките преследвания.

Според проф. Милетич към 1912 г. в Одринска Тракия живеят около 1 000 000 души, от които турците са най-много - 400 000; българите заедно с помаците са около 300 000, а гърците стигат до 200 000. Останалите са арменци, гагаузи, евреи, арнаути, власи, цигани

С незначителни изменения въпреки продължава-

щите изселвания на българите по-горе посоченото процентно съотношение на народностните групи в Одринска Тракия почти се запазва чак до Балканската война . В това отношение като че ли видният изследовател на Родопите и Одринска Тракия Стою Н. Шишков ни оставя най-точни сведения (табл.1)

Таблица 1

Процентно съотношение на населението по народности в Одринския вилает - Източна и Западна Тракия - в 1912 г.

САНДЖАЦИ	Българи	Гърци	Турци	Разни
Одрински	32	19	40	9
Лозенградски	43	27	29	1
Дедеагачки	41	27	31	1
Гюмюрджински	57	5	37	1
Галиполски	5	62	28	5
Галиполски	5	62	28	5
Родостенски	19	35	33	13
Средно за цяла Тракия	33	29	33	5

Цифрите в таблицата показват, че българите имат голямо надмощие над гърците в Гюмюрджинския санджак, където живеят компактни маси от българи християни и много българи мохамедани. На следващите места по надмощие на българския елемент над гръцкия се нареждат Лозенградският, Дедеагачкият и Одринският санджак. Гърците са в по-голямо количество от българите само в Галиполския и Родостенския санджак.

"*Всички турски салнамета за Одринския вилает -*

пише Шишков - които са официални издания на вилаетското управление от 1878 до 1912 г., при всичката грижовност на турските власти да се укрива българският елемент във вилаета, като се дават по-малки от действителните числа за него, като в същото време се представят патриаршистите българи за гърци, а помаците за турци, то пак съдържат доста внушителни данни за б у л г а р м и л е т, т.е. българи със закрепнало национално съзнание и открито и смело признаващи своята Екзархия". Поради това турците издават в Одрин вилаетски вестник "Едрине" на три езика - турски, български и гръцки. Така се дава възможност и на българското население в Одринска Тракия да се запознава с правителствените закони и наредби.

Българите в Одринска Тракия живеят предимно в селата и по-малките градове, където се занимават с земеделие, занаятчийство и търговия. С течение на времето обаче те все повече проникват и в големите индустриални центрове на областта като Одрин, Ксанти, Гюмюрджина, Дедеагач и други.

Липсата на модерна статистическа служба в Турция не дава възможност да се приведат точни цифрови данни за народностните групи, живеещи в Одринска Тракия. Това е продиктувано и от интересите на Турция, чиято администрация скрива, или по точно, не проучва истинския брой на отделните народности, живеещи в европейските вилаети на империята.

***

В резултат от насилственото налагане на мюсюлманската религия над християнското население през вековете на робството в Одринска Тракия живеят и българи

мюсюлмани, които обикновено вилаетските статистици причисляват към турското население. Потурчването в Одринска Тракия продължава и в най-ново време. Някои села тук приемат чуждата религия в края на XVIII и началото на XIX в. Потурченото българско население носело различни имена -"помаци", "торбеши", "аповци", "читаци" и др. На много места ги наричат обикновено "турци", но те се делят от същинските турци и ги мразят.

Съществува и друго ведомствено разделение на българското население в Одринска Тракия - българи патриаршисти и българи екзархисти. То е резултат от дългите векове на духовно потисничество от страна на Цариградската (гръцка) патриаршия поради липсата на самостоятелна българска църковна институция до 1870 г. След издаването на султанския ферман през 1870 г. и образуването на Българска екзархия през 1871-1872 г. много от българите преминават към нея, но една част остава под лоното на Патриаршията.

Липсата дълго време на самостоятелна българска църква създава условия и за проникване по българските земи на протестантската и католическата пропаганда. Нещо повече, в Одрин е открит български католически лицей (българоуниатска духовна семинария), която е закрита от турците едва през 1913 г. . Всичко това води до още по-голямо разделение на българското население на духовен принцип.

Българският национален деец и общественик от Македония Т. Карайовов, дългогодишен дипломатически агент в Одрин, събира официални и частни сведения за населението на Одринска Тракия и ни представя една таблица в своя труд за броя на жителите по вяра, домашен език и по духовна принадлежност. Липсват обаче данни

за населението по народности.

Българската екзархия изработва през 1900 г. статистика за християнското население по епархии в Одринския вилает. Статистиката обаче изключва мохамеданското население, в това число и българите мохамедани (табл. 2)

Епархии	Българи				Гърция	Власи	Албанци	Цигани	всичко
	епархийски	патриаршисти	католици	всичко					
1. Ксантийска, вкл. и Ахъ-Челеб каза	38760	1248	-	40008	11125	120	-	-	51253
2. Маронийска, център Гюмюрджина	17280	2008	-	19288	8190	-	-	-	27478
3. Еноска - с гр. Енос	21664	1728	-	23392	10990	-	-	-	34382
4. Димотишка	16240	6992	128	23360	33170	12	6720	402	63664
5. Одринска, вкл. и Лозенградско	114536	25512	846	140894	47260	600	690	96	189540
6. Липичка, гр. Ортакьой /дн. Ивайловград/ вкл. Лозенградско	6040	3600	640	10280	9375	-	-	-	19655
7. Ираклийска /Узункоприйска и Кешанска каза/	14696	10720	1056	26472	22805	42	6390	-	55709
Всичко:	229216	51808	2670	283694	142915	774	13800	498	441681

Статистика на християнското население в Одринския вилает (Одрински и Лозенградски санджак) по епархии според данни на Българската екзархия (1900)

От таблицата се вижда, че на прага на новото столетие в Одринския и лозенградския санджак, където Българската екзархия има свое ведомство, на българите принадлежат 63,98% от християнското население. Те имат числено надмощие над гръцкото население (с изключение само на Димотишка епархия). Прави впечатление и фактът, че над 20% от българското християнско население принадлежи към Цариградската патриаршия, т.е. практически е откъснато от българското културно и национално движение и борби. Особено силен е гърцизмът в градовете на Тракия, където много от приижданите българи от селата попадат под негово влияние, най-вече чрез църквата или по-добре уредените училища.

На 12 април 1894 г. след настоятелно искане на Екзарх Йосиф I до Високата порта и под натиска на Ст. Стамболов султанът издава ираде (заповед), с което признава почти еднакви права на Българската екзархия с тези на Цариградската патриаршия по ръководството на училищата в Македония и Одринска Тракия. След 7 години Екзарх Йосиф оценява положително значението на султанското ираде, тъй като то осигурява правна възможност на Екзархията да развива и укрепва своята народополезна дейност. В доклад до правителството в София той изтъква, че след 1894 г. българщината във вилаетите укрепнала, а националният дух се приповдигнал. Това довежда и до смяната на духовното ведомство от много българи. "*Трите четвърти от българския народ* - пише Екзарх Йосиф - *постепенно призна ведомството на народната си църква*".

Според данни на Екзархията от 1900 г., които са сравнително най-точни от всички статистики, българите екзархисти в Одринска Тракия са 229 216 души, българи-

те патриаршисти 51 808 и малко католици - 2 688. Общо българското християнско население в Одринска Тракия възлиза на 283 712 души.

Цифрите показват, че Българската Екзархия постепенно укрепва и разширява своето влияние сред мнозинството от населението в Одринска Тракия. Тя има голямо надмощие над Цариградската патриаршия по броя на своите привърженици. Българската екзархия става църквата на българите, независимо че все още в много епархии няма свои владици и близо една четвърт от българското население продължава да зачита за свое ведомство Партиаршията.

След Илинденско-Преображенското въстание, когато Българската Екзархия е поставена в неизгодно положение, Гръцката патриаршия се опитва да използва неблагоприятната обстановка за българите и да върне отново под своята юрисдикция напусналите я български патриаршистки села и да привлече нови. В това отношение нейната политика се подкрепя и от турските власти, които фаворизират гръцките владици. С тази политика Патриаршията се опитва да задържи под своето крило колкото се може повече българи. По обща заповед "*властите навред преследват отказването от патриаршията*". На много места е употребено и насилие. На някои места българи "*прибягват при унията, за да намерят покровителство в западните консули*".

Мнозинството от българското население в Одринско обаче оказва голяма съпротива и почти навсякъде с успех се противопоставя на елинизаторските стремежи на гръцкото духовенство. Поставени под енигмата на православието, противно на целите и очакванията на Патриаршията, много български села започват да се от-

казват от нея и настояват да им се възвърнат завладените на сила след въстанието от гръцкото духовенство черкви и училища.

Процесът на отказване на българските села от Патриаршията се засилва успоредно със започване на реформената акция на великите сили и продължава през цялата 1904 г. След това този процес постепенно затихва поради силната подкрепа, оказвана на гръцкото духовенство от турските власти.

Според Рихард фон Мах българското християнско население в Одринска Тракия към 1906 г. по ведомствена принадлежност се състои от 233 536 българи екзархисти; 56 608 българи патриаршисти (гъркомани) и 2688 българи католици (униати). От тях в Източна Тракия: 144 384 екзархисти, 41 896 патриаршисти и 1920 католици. В Западна Тракия: 89 152 екзархисти, 14 712 патриаршисти и 768 католици. Българите мюсюлмани според Р. фон Мах в Одринска Тракия са около 115 000. Или общо от всички вероизповедания и ведомства българите в Одринско са 407 832 души.

След Младотурската революция и обявяването на конституцията българското население в Македония и Одринска Тракия масово отхвърля гръцкото духовно бреме, започва да отваря свои училища и църкви, а Българската екзархия е обсипана с молби за изпращане на свещеници.

Един от най-добрите статистици за населението в Одринска Тракия е Ст.Н. Шишков. За разпределението на българите християни в Одринска Тракия в навечерието на Балканската война ще приведем неговата статистика, която е сравнена от самия Шишков със съществуващите други сведения в това отношение. Според нея българите екзархисти са 229 216 души, патриаршистите са 56 608, а

българите католици - 2 688 души. Всичко 288 512 души.

По официални български данни към 1912 г. българите християни в Одринския вилает са 294 554, а българите мохамедани - 115 170 души.

Добрият френски познавач на Европейския югоизток Сонжон в своята "История на България", публикувана през 1912 г., изчислява българите в Одринско и Цариград на 600 000 души.

В заключение можем за кажем, че в Одринска Тракия екзархистите съставляват масовата опора и средата, в която расте и укрепва българското национално дело. Другият важен извод е, че българското население в Одринска Тракия е мнозинството от различните национални и религиозни групи. Турците в областта по своята численост и положение заемат второ място, а гърците винаги са били елемент от третостепенно значение.

***

Приведените статистически данни за населението в Одринска Тракия безспорно показват превъзходството на българския елемент в този Европейски вилает на Турция. Независимо от различията в цифровите данни във всички от тях, където политическият субективизъм не съществува, процентното съотношение между българите, турците, гърците и останалите малцинства почти не се различава. Малко се променя това съотношение и след големите емиграционни вълни на българите след Освобождението и в началото на XX в.

Явно е, че големият прираст па българското население почти успява да компенсира броя на убитите и емигрираните българи. Подчиняването на много българи

от чужди ведомства не означава, че те напълно загубват своето българско съзнание. За това говори и фактът, че една значителна част от българското население често сменя под политически натиск и насилие ведомственото си положение. Но когато условията позволяват, почти всички българи изявяват желание (с изключение на помаците) да преминат към българската религиозно-национална институция - Екзархията.

В заключение ще кажем, че до Балканската война народностният характер на населението в Одринска Тракия е безспорно български. За това и тук, както и в Македония, се създава, организира и развива самостоятелно българско национално-освободително движение.

Б Е Л Е Ж К И:

[1] *Теплов, В.* Материалы для статистики Болгаріи, Тракіи и Македоніи, СПб., 1877;

[2] *Шишков, С.* Тракия преди и след Европейската война. Пловдив, 1922; *Разбойников, А.* Източна Тракия (географски преглед) - В: Тракия, географски и исторически преглед. С., 1946; *Милетич, Л.* Разорението на Тракийските българи през 1913 година. С., 1918; *Михов, Н.* Населението на Турция и България, 1915; *Николов, Д. п.* Одринска Тракия. С., 1919;

[3] *Попов, Н.* Народонаселението в Тракия до Балканската война. - Тракийски сборник. Кн. 2. С., 1930 и др.

[4] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 5-6.

[5] Пак там.

[6] *Андонов, И.* Съединението. Пловдив, 1929, с. 18-20.

[7] *В. Теплов прекарва дълги години като чиновник в руското посолство в Цариград. В това си качество той е свидетел на българските борби за национална църква, а след това и за политическа независимост на българския народ. В своите статистически данни В. Теплов се основава на турските*

сапнамета от 1874 и 1877 г., на данните на Ф. Каниц, на църквата, на общините, на изработени от други съвременници списъци, на лични наблюдения. Въз основа на тях прави своя статистика за населението по българските земи.

[8] *Теплов, В.* Цит.съч.

[9] В. Теплов посочва България, Тракия и Македония.

[10] *Теплов, В.* Цит. съч., с. XXV - XXIX.

[11] Пак там, с.XXVI.

[12] Пак там.

[13] *Милетич, Л.* Разорението на Тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 290.

[14] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 81.
Държавна библиотека "Иван Вазов" - Исторически архив (ДБИВ - ИА), Пловдив, ф. 3, а.е. 936, л. 1. Дописка от "Х" до редактора на в "Марица", 1879 г.; Разбойников, А. Цит. съч., с. 167.

[15] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 79. Николов, Д.п. Одринска Тракия. С., 1919, с. 32.

[16] *Разбойников, А.* Цит. съч., с. 170.

[17] *Апостолов, А.* Колонизация на мухацирите во Македонија и растројство на чифлишките односи од крајод на XIX век до 1912 година - Гласник на Институт за национална историја, год.IV, Скопје, 1960, бр. 1-2, с. 116-117.

[18] *Разбойников, А.* Цит. съч. с. 170; *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 81;

[19] *Николов, Д.п.* Цит. съч., с. 54-58.

[20] *Разбойников, А.* Цит. съч., с. 170.

[21] Пак там.

[22] Пак там; *Данаилов, Л.* Икономическо и социално положение на Тракия до Преображенското въстание.- В:Преображенското въстание 1903. Сб. С., 1955, с. 29-30.

[23] *Разбойников, А.* Цит. съч., с. 170-171; *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 84-85; *Николов, Д.п.* Цит. съч., с. 54-58.

[24] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 290.

[25] *Разбойников, А.* Цит. съч., с. 171; *Данаилов, Л.* Цит. съч., с. 29-30; *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 290.

[26] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 84.

[27] *Батаклиев, И, А. Разбойников, И. Орманджиев.* Тракия, географски и исторически преглед. С., 1946, с. 39.

[28] НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 50, л. 5-6; *Батаклиев, И* и др. Цит. съч., с. 39-40.

[29] *Божинов, В.* Цит. съч., с. 116.

[30] *Шишков, С.*. Тракия преди и след ..., с.106; *Божинов, В.* Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878-1913. С., 1982, с 117.

[31] *Михов, Н.* Населението на Турция и България, 1915, с. 246-252; *Божинов, В.* Цит. съч., с.117.

[32] Globus. Illustrierte Zaitschrifft fur Lender und Volkerkunde, Braunsachvelig, 1878, t. 33,s.268;

[33] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с.24; *Батаклиев, И.* и др. Цит. съч., с. 43.

[34] Globus..., s. 268 et. *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 24. *Карайовов, Т.* Материали за изучаването на Одринския вилает. С., 1909, с. 20.

[35] Цит. по: *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 24.

[36] Подробно вж. *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 24-26 и посочената от него литература.

[37] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 100.

[38] *Шишков, С.* Българо-мохамеданите (помаците). Пловдив, 1936, с. 35-36.

[39] *Карайовов, Т.* Цит. съч., с. 14.

[40] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 112-118.

[41] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 289-290.

[42] Пак там, с.290. Тази цифра проф. Л. Милетич взема от един "Рапорт" на българското Одринско консулство, изпратен на 10 октомври 1910 г. до правителството в София.

[43] Пак там, с. 307-317, 290.

[44] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 8.

[45] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 126-127.

[46] Пак там, с. 126.

[47] Пак там; *Карайовов, Т.* Цит. съч., с. 20.

[48] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 29. Турците нямат нито една частна статистика за Одринско. Всички турски

статистики за провинциите на империята произхождат от официални източници. Те носят в себе си доста голяма доза субективизъм.

[49] Пак там, с. 30.

[50] Народна библиотека "Кирил и Методии" - Български исторически архив (НБКМ-БИА) , ф. 641, а.е. 94, л. 13, 25.; *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 51; *Божилов, В.* Цит. съч., с. 326.

[51] *Шишков, С.* Тракия преди и след ..., с. 26.

[52] *Карайовов, Т.* Цит. съч., с. 6, 13.

[53] Централен държавен архив на Република България (ЦДА-РБ), ф. 246, оп. 1, а.е. 176, л. 147-155.

[54] *Божилов, В.* Цит. съч., с. 117, 118.

[55] ЦДА-РБ, ф. 176, оп.1, а.е. 778, л. 47, 61, 62, 78, 79; Български Екзарх Йосиф I. Дневник. С., 1992, с. 330-335.

[56] Българите в Македония и Тракия 1879-1912. Екзарх Йосиф I, писма и доклади. Съставители Величко Георгиев и Стайко Трифонов. С., 1994, с. 198-199.

[57] ЦДА-РБ, ф. 176, оп.1, а.е.1632, л. 14,15; Българите в Македония и Тракия 1879 - 1912. Екзарх Йосиф I, ..., ..., с. 198-199.

[58] Българите в Македония и Тракия 1879 - 1912. Екзарх Йосиф I, ..., с. 219, 221-223; ЦДА - РБ , ф. 176, оп.1, а.е.1881, л.179; а.е. 1977, л.1-2; Български екзарх Йосиф I ..., с. 543.

[59] Български екзарх Йосиф I ..., с. 543.

[60] ЦДА-РБ, ф. 176, оп.1, а.е. 1977, л. 1-2; а.е.2051,л. 35-37; *Божилов, В.* Цит. съч., с. 219.

[61] *Попов, Н.* Народонаселението в Тракия до Балканската война.- Тракийски сборник, кн. 2, С., 1930, с. 157; *Николов, Д. п.* Цит. съч., с. 32.

[62] *Шишков, С.* Българо-мохамеданите ..., с. 94.

[63] Пак там, с.111.

[64] *Попов, С.* Цит. съч., с. 170. Тази таблица българското правителство е предоставило чрез своята делагация на парижката мирна конференция през 1919 г.

[65] *Songeon,G.* History de la Bulgarie. Paris, 1912, p. 19.

Тракийските преселници в Ивайловград и Ивайловградско

/по документи, материали и спомени/

Димо Чанков

Ивайловградският край заема особено място в историческия контекс на Източните Родопи по силата на определен комплекс от дълготрайното действие на икономически, политически, социални, демографски и народопсихологически дадености и реалности. Ето защо в различните периоди на миналото той става естествен и закономерен главен организационен, идеен и ръководен център на църковно-националното, просветното и революционното движение в цялата Източнородопска област.[1]

Едновременно с това този изконно български район осъществява ефикасен "износ" на идеите на българската църква, родната просвета и националноосвободителната революция в околните региони. Близайки в геостратегическия хинтерланд на древния град Ускудама /Адрианопол, Одрин/, той създава български етнически контингент в Мала Азия и Странджа със свои селища, със собствен социален и духовен живот.[2]

Вследствие на конюнктурните политически реалности Ивайловградска околия споделя участта на други български краища в Тракия, Македония и Родопите, като е освобождавана от турско робство два пъти - през февруари 1878 г. от Сборната Кавказка бригада на генерал-майор Пьотр Александрович Черевин[3] и през октомври 1912 г. от Сборната конна бригада с командир полковник Александър Танев и специалния отряд на подполковник Петров от ариегардните части на 8-ма Тунджанска пехотна дивизия.

На българското население тук, обаче, е съдено през трагичната есен на 1913 г. да преживее своята Голгота - разорението на тракийските българи според проф. д-р Любомир Милетич, когато т. нар. гюмюрджинска автономна милиция избива около 340 души.[5] Едва тогава съгласно клаузите на Цариградския мирен договор Ивайловградският край окончателно е присъединен към териториалния патримониум на българската държава и става един от граничните бастиони на Отечеството.

Досега няма специално изследване за преселението на тракийските българи в Ивайловград и Ивайловградско. Частични сведения се съдържат в монографиите "Разорението на тракийските българи" през 1913 година" на проф. д-р Любомир Милетич[6], "Бит и култура на родопските българи" от проф. Анастас Примовски[7], "Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912 - 1915"[8] от проф. д-р Стайко Трифонов, "Национално-освободителни борби в Ивайловградския край 1840-1908"[10], както и в обширната студия на Тодор Браянов "Българи, бежанци от Тракия."[11]

Настоящият труд не е с претенции за всеобхватност и изчерпателност по този проблем и като послание е отправен към широк кръг читатели.

До 1878 г. Ортакьой /Ивайловград/ заедно с принадлежащите му села влиза в административно-териториалната структура на Димотишка околия, а след това се обособява в самостоятелен околийски център към Одринския вилает.[12] По това време, според Цариградския вестник "Курие д'Ориаи" градът е с 510 къщи и население от 2810 жители.[13] През епохата на турското робство тук основен поминък са примитивното земеделие, животновъдството, въглищарството и занаятите. В същото време

Ивайловградска околия служи като източник на известен български изселнически контингент в Мала Азия и Странджа. Това са преди всичко въглищари/кюмюрджии, хухленджии/. Понеже същите попадат в зоните на рядко населените малоазийски земи почти като колонизатори, ивайловградските въглищари освен основния си поминък започват да развиват земеделието и овцевъдството.[14] Тези сведения свидетелстват, че още преди Освободителната война от 1877-1878 г. настъпват известни демографски промени в българския народностен пласт, битуващ в Ивайловградския край. След приключването па Руско-турската война, понеже се страхува от нови варварски изстъпления на турците, част от българското население в Дедеагачка, Софийска, Ферепска, Димотишка и Ивайловградска напуска родните си краища, за да се пресели в Източна Румелия и Княжество България. Преселническото движение започва веднага след получената вест за сключването на Берлинския мирен договор и придобива масови размери след постепенното изтегляне на руските войски от гарнизоните им в Източна Тракия.[15] При една среща между българският екзарх Йосиф I с главнокомандващия Дунавската армия генерал-адютант Е. И. Тотлебен към края на декември 1878 г. в Одрин последният споделя, че не одобрява изселването на българите от Одринският санджак. Според ген. Е. И. Тотлебен вследствие на това изселване ще се стигне до заселването на санджака с турци, което би създало по-късно трудности за българите в териториалните претенции към този край от Одринска Тракия.[16] Очевидна е политическата прозорливост и историческата далновидност на руския главнокомандващ относно количественото запазване па българския национален елемент в Одринско.

Независимо от тази стратегическа идея в перспективата на времето, подложените на непоносим геноцид, политически терор и икономически гнет българи търсят спасение от евентуалните турски репресии, като се заселват масово в Румелия и Княжеството. За съвсем кратък период тук се установяват само от Източна Тракия около 65 000 бежанци.[17] Прекратяването на временната руска военна окупация дава възможност на недоубитите башибозушки шайки да нахлуват и безнаказано да вилнеят в българските села, да си отмъщават за "московците". Масовото напускане на градове и села от българите в Одринския санджак става още преди установяването тук на турските военни, административни и полицейски власти и съответното разполагане на гарнизоните.[18]

Това се отнася и до югозападните околии на Одринския санджак - Димотишко, Софийско и Ивайловградско. Почти веднага след изтеглянето на руските армейски корпуси от санджака започва и изселването на българите от Ивайловградските села Сив кладенец - 160 семейства или 720 души, Долно Луково - 559 души, още стотици семейства от други села като Кондово, Чукурите, Костилково, Вис, Покрован, Камилски дол и др.[19] Трябва да се отбележи, че в периода октомври-декември 1879 г. част от местното българско население се установява в Пазарджишко, Пловдивско, Старозагорско, Казанлъшко, Хасковско и в други околии. От някои документи е известно, че в Пазарджишкия край са уседнали бежанци от селата Чукурите и Кондово.[20] Уплашени от предстоящите репресии и очакваното отмъщение на турците, заради братското посрещане на разквартирувана в с. Камилски дол /руска военна част, жителите на селото се изселват в Бургаския край - с. Драганово, Поморие и

преди всичко в чифлика Карагьозлер /с. Маринка/. тук селяните от Камилски дол живеят година и половина и през 1881 г. отново се завръщат в родния си край.[21]

От българското униатско село покрован само православните християни се изселват в свободна България през 1878 г.[22] Когато преди руската контраофанзива през април-май 1878 г. с. Горноселпи е опожарено от вилнеещите сенклеристки отряди, известна част от жителите му избягват и усядат в Източна Румелия.[23] В Източна Румелия избягват заедно с българи от околните села и гърците, и гъркоманите от с. Костилково.[24] Още по време на Освободителната война жителите на едно от най-древните селища в Ивайловградска околия - Сив кладенец, намират спасение в Пловдивско /с. Куртово Конаре/, Айтоско, Поповско и др.[25]

От тези сведения става ясно, че след края на войната и приключването на временната руска военна окупация Ивайловградския край чувствително се обезбългарява. това за щастие е само краткотрайно явление: след 1,5-2 години в Ивайловградско отново започва да доминира българското народностно присъствие, защото по-голямата част от местното българско население се завръща завинаги и начева да битува в своите родни огнища.[26] В крайна сметка двупосочната бежанска одисея на част от българите в Ивайловградска околия завършва почти благополучно по модела изселване - завръщане, т.е. по силата на влезлите в действие механизми на принципа на динамичното равновесие.

Така в условията на продължаващото турско владичество и подновения етнически геноцид в поробения Ивайловградски край отново на преден план излиза кардиналният въпрос за българското национално оцеляване.

Както преди, така и след Руско-турската война от 1877-1878 г. целенасочената турско-гръцка политика за тотална денационализация на местното българско население ивайловградските българи отговарят със съответните форми на своята дълготрайна стратегическа народностна съпротива - организирани и спонтанни, официални и неофициални, легални и нелегални.[27] В този смисъл противоборството срещу разностранната планомерна атака против българщината пак придобива многопосочен и тотален характер, за да се съхрани българският народностен елемент в Ивайловградска околия, разположена в югоизточната половина на Източнородопската област.

Един от най-важните фактори, предопределящи проблема за оцеляването на българите в Ивайловградско, най-пряко е свързан с възпроизводствените и възпитателни функции на патриархалното българско семейство от епохата на 80-90 -те години на XIX в. Още повече, че тук по силата на сложен комплекс от политически, исторически, социално-икономически и духовни причини Българското национално възраждане продължава. За възпроизводствената ефективност на българското семейство в Ивайловградска околия ще цитираме два примера. Така например през 1878 г. в с. Драбишна /неговите жители си остават тук - б.Д.Ч./ има 160 къщи с мъжко население 715 души.[28] Друго българско село - Хухла, през с.г. има 145 къщи с 650 мъже с нуфузи /открити листове/.[29] При това посочените данни се отнасят само за мъжете българи с нуфузи /открити листове/.[29] Това по най-убедителен начин говори за многолюдния характер на българските семейства в тия две села, следователно същото с пълна сила се отнася и до останалите български села в околията. Това е достатъчно, за да прозрем типичността на семей-

ната възпроизводствена функция, а оттам и приемствеността на различните поколения в аспекта на българското национално оцеляване и поддържането на българското национално съзнание.

Освен това и в Ивайловградско програмата за българска народностна еманципация придобива комплексни параметри: църковна самостоятелност, църковна йерархия, българско богослужение и българско самоуправление, най-тясно свързани с движението за светска национална просвета и култура, а учебното дело - светско, рационално познание с национален характер и облик.[30] Борбата срещу елинизма естествено извиква на живот и издига на гребена на националноосвободителната вълна своите герои. Сред тях са и труженицте на делото от Ивайловградска околия: ръководители, апостоли, свещеници, учители и обикновени родолюбци.

При подготовката и провеждането на Илинденско-Преображенското въстание в VI Одрински революционен окръг Ивайловградският край влиза в т. нар. Западна инспекционна област на Тракия и по-специално в Дедеагачко - Гюмюрджинския революционен район с отговорник войводата Вълчо Антонов-Сеченката.[31] След погрома на въстанието в Ивайловградско няма особени разместванията по отношение на тукашните българи. Само за кратко време някои застрашени от преследване местни функционери на ВМОРО се преселват в свободна България. Други са или осъдени от турската власт, или поемат попрището на нелегални революционери. Това обаче са ограничени случаи, които не могат да влияят осезаемо върху установения народностен баланс в мащабите на околията.

Двете балкански войни от 1912-1913 г. и Първата световна война следствие на неоправданията максимали-

зъм и подценяването на реалностите в политиката закономерно предопределят последвалите две национални катастрофи. За разлика от воените дейци и героичните воини от действуващата българска армия, неопознаващите реалната обстановка наши политици са главните виновници за двете национални катастрофи и сякаш ги "програмират" предварително в резултат на едва ли не инфантилното си политическо мислене и невероятно недалновидната си политическа стратегия и тактика.

Избухването на II Балканска /Междусъюзническа/ война от 1913 г. дава възможност на турската военнополитическа върхушка да наруши Лондонския договор. На 30. VI. 1913 г. е премината линията Мидия - Енос. В Източна Тракия с имота, честта и живота на българите започват да се разпореждат окупационните отряди на Енвер бей, съставени от кюрди, араби, анадолски турци, войници - жадни за убийства, насилия и плячка кръвожадни главорези, грабители, негодяи. Така започва обезбългаряването на Източна Тракия, подложена на сеч и огън.[32] Започва и трагичната бежанска одисея на хиляди българи, принудени да се спасяват.

В Западна /Беломорска/ Тракия е създадено Гюмюрджинското автономно управление с председател българомохамеданинът Хафъз Сали и жаидармерийски началник Хакъ бей. За главнокомандуващ военната милиция е назначен Сюлейман бей, който е и генералщабен офицер от турската армия, а негов помощник става майор Рашид бей. Сформирани са три големи отряда за наказателни операции с обща численост от 4-5 хил. души, начело на които застават майор Рашид бей, капитан Ариф бей и Джемал бей. Назначени са и военни комендanти на градовете Гюмюрджина, Скеча и др.[33] Всички тези офицери,

началници и бейове са рафинирани палачи и най-отявлени българофоби.

По този начин на планомерното изтребление на българския национален елемент в Западна Тракия и пълното й обезбългаряване след сключването на Цариградския мирен договор "дипломатично" се придава неофициален характер, използват се открито враждебните настроения към българите на турците, гърците, албанците и фанатизираните българомохамедани - националисти и шовинисти, садисти, башибозуци, професионални убийци, негодяи и разни други антисоциални типове от задния двор на етническите общности в Тракия и Родопите.[34] Изкуствено създадените трудности и формалности дават възможност на гюмюрджинските автономисти "ефективно" да използват периода до възстановяването на българското административно управление в беломорските региони.

Гюмюрджинските автономни части пристигат в Ивайловград на 29.07.1913 година. Местното българско население в околията е оставено на произвола и милостта на съдбата от изтеглилите се наши военни части. В началото българите понасят нещастията си с мъжество и стоицизъм, очаквайки помощта на реокупационните български части. Тази помощ обаче идва много късно. След известието, че Ивайловградския край съгласно решенията на Цариградския договор остава в териториалния патримониум на България, тук до идването на нашите реокупационни части се разпореждат гюмюрджинските автономисти, възглавявани от 30-годишния Иляз бей, арнаутин /албанец/ по произход и палач на българското население. Според очевидеца Атанас Божинов вероятно със съдействието на повечето от местните гърци Иляз бей съз-

дава регионална "автономна милиция". Към нея са привлечени и значителни въоръжени групи гръцки младежи шовинисти от Ивайловград, Лъджа, Мандрица, Бяла поляна, Свирачи и др. [35]

Главатарят Иляз бей събира автономисти и от околните турски села, използвайки преди всичко башибозуци, разбойници, бабаити и разни други негодяи. Сформирани са пехотни и кавалерийски чети с водачи. Предполага се, че при опустошението на с. Сив кладенец участвува и самият Сюлейман бей - главнокомандващ военната милиция на Гюмюрджинското автономно управление. Така през септември-октомври 1913 г. гюмюрджинските и местните автономисти в селата Камилски дол, Покрован, Хухла, Горно Луково, Долно Луково, Горноселци, Гугутка, Сив кладенец, Попско и Драбишна убиват, заколват и изгарят около 335 души - мъже, жени, деца. [36] Затова с пълно основание проф. д-р Любомир Милетич смята, че Ивайловградска околия е най-нещастна между пострадалите околии при разоренето на тракийските българи през 1913 г.[37]

Освен това са унищожени стотици къщи и стопански постройки, църкви, училища. Избити са и местни административни, църковни и просветни дейци. Нанесени са неизлечими психически травми в душевността на подложеното на геноцид българско население. През по-голямата част от септември - октомври 1913 г. 27-ми Чепински пехотен полк, съсредоточен в поречието на р. Арда, бездействува следствие колебливостта и нерешителността на командира си. Броят на убитите в Ивайловградско би бил още по-голям, ако не е намесата на тракийските войводи Димитър Маджаров и Руси Славов. Двамата организират и провеждат спасителния поход на голяма част

от тракийските българи по маршрута Съчанли - Горно Юруци - Попско - Ятаджик /дн. гр. Маджарово/. След това с четите си Д. Маджаров и Р. Славов се връщат обратно в Западна Тракия, като се движат пред реокупационните български отряди.[38]

На 06.10.1913 година е проведена среща между турския министър на вътрешните работи Талаат бей и българския пълномощен министър в Цариград Андрей Тошев. На нея присъства и Одринският валия Адил бей. Тази среща има не официален, а информативен характер относно бежанците от двете държави след сключването на Цариградския мирен договор. В хода на водения диалог и размяната на информация покрай другите сведения за настанените турци от Одринския вилает в българските села на Източна Тракия са посочени 1240 турски семейства от около 20 села в Ивайловградска околия.[39] И други семейства от вилаета вече пътуват към Източна Тракия, за да се настанят в обезлюдените български села. Още тогава става ясно, че турските представители съзнателно увеличават числеността на своите сънародници и намаляват броя на бежанците българи, стремят се да създадат своеобразен почти "паритет" с цел - размяна на бежанското население от двете държави и неговите имоти. И всичко това при реалните дисбаланси в полза на българите, на техните имоти.

Създадената специална смесена комисия /с нейната българска част/ и трите специални български подкомисии са възправени пред категоричността на победителите турци. Компенсациите са изключени. Одринското съглашение от 2/15.11.1913 г. сякаш прозвучава като погребална камбана на поне и малкото ни национални надежди.[40] Става фактическото узаконяване на обезбългаряването на

Източна Тракия, въпреки безспорното нарушаване на Цариградския договор.

В крайна сметка - разгромената през II Балканска /Междусъюзническа/ война 1913 г. не може с никакви въоръжени ефективи да спре образувания народностен вакуум в Източна Тракия, който успешно е запълнен от турските бежански маси от Западна Тракия. По-късно тази вопиюща несправедливост е узаконена от Ангорския договор от 1925 г.[41] И не случайно е наречен от Тракийската организация "предателски и крайно несправедлив за източнотракийските българи."[42] Той винаги ще напомня за "безразсъдството на някогашната ни държавна дипломация, довела до лишаване на родината от изконна нейна територия, а стотиците хиляди източнотракийски българи от бащин дом."[43]

Многолюдните бежански потоци от Тракия и Македония се устремяват към България през лятото и есента на трагичната 1913 г. На другата година идват и бежанците от Мала Азия. Държавата започва временното им настаняване в различни краища, като ги насочва предимно към българските гранични околии с оглед на своите определени стратегически интереси в перспектива. С непомерен стоицизъм тези българи преодоляват житейските си несгоди, дори безучастието на разни чиновници.

В началото на октомври 1913 г. българската власт в Западна Тракия е възстановена. Ивайловградска околия влиза в административната структура на новосъздадения Гюмюрджински окръг.

През първите дни на март 1914 г. правителството на д-р Васил Радославов създава Централна комисия за настаняване на бежанците в новоосвободените земи с прредседател Христо Калчев.[44] За по-голяма оператив-

ност, мобилност и бързина са създадени 20 самостоятелни комисии, между които и тази в Ивайловград.[45] Местните комисии получават наставления, разпоредби и указания от Централната комисия, правомощията по квалифицирането и статута на бежанците, разпределението на имоти, къщи и други.

Пристанището на западнотракийския град Дедеагач става входната врата на България. До 31.05.1914 г. тук с параходите "Цар Фердинанд", "Варна", "България" и "Борис" са превозени 2400 семейства с 8873 души от Източна Тракия, Егейска Македония и Мала Азия.[46] По-голямата част от бежанците от българските села в Мала Азия /400 семейства с 1573 души/ се заселва в граничната Ивайловградска околия. В Ивайловградските села Свирачи, Пелевун, Орешино, Железари, Железино, Ленско, Костилково, Бяла поляна и Лъджа се настаняват жители на малоазиатските села Коджабунар, Таш кисе, Урумче, Мандър, Тьойбелен, Аладжа баир, Юрен, Кубаш, Чатал и др.[47] Така например големият род Пурнарови от с. Коджабунар се заселва в с. Пелевун, като дава разклонения в други села на Ивайловградско.[48] Родът Катранджиеви от с. Чатал /Чаталтепе/ усяда в с. Орешино, Ивайловградско, по-късно част от него се премества в близкото с. Свирачи.[49]

В с. Лъджа /дн. квартал на Ивайловград/ се настаняват бежанци от Мандър. Те са потомци на българи от Чирпанско и Новозагорско, преселници в Мала Азия.[50] Това са 180 семейства от споменатото село, което се намира в околия Бандърма на Брусенски вилает.[51]

Това е само челната бежанска вълна, подир която през 1914 -1915 година следва ускореното преселение на българите от Тракия, Мала Азия и Македония в свобод-

ните територии на Отечеството.

След кървавия изтребителен поход на гюмюрджинските автономисти през есента на 1913 г. в Ивайловградско, до края на с.г. в града са настанени 544 бежанци в къщите на избягали гърци и гъркомани.[52] Трябва да се отбележи, че преди самото си изтегляне автономистите от отряда на Иляз бей с бомби разрушават болницата, казармите, конака и даже джамията, довеждат тези големи здания до състоянието на пълна непригодност, за да не могат да бъдат използвани малко по-късно от възстановената тук българска власт.[53] Настаняването на бежанците в Ивайловградска околия през 1914 г. не става особено бързо, защото има няколко причини, които влияят неблагоприятно върху бежанския въпрос и го забавят. Това е така, тъй като българските села са разорени от гюмюрджинските автономисти - стотици къщи са опожарени, тежки битови затруднения имат и местните българи. Годни за използване къщи има в турските села, които са малобройни, отдалечени са от околийския център и се намират в планински местности. Липсват и някакви, поне примитивни пътища за транспортните и икономически комуникации в мащабите на околията.

Природо-географските, климатични и други дадености в силно пресечения планински и полупланински ландшафт на Ивайловградско предопределят развитието на поминъци като дребно примитивно земеделие, животновъдство, бубарство, хухленджийство /въглищарство/.[54] В този смисъл настаняването на бежанци от Източна Тракия и Мала Азия в Ивайловградска околия не е особено сполучлив, благоприятен и рационален вариант, за да бъде осигурено тяхното що годе сносно съществуване, защото тези заселници имат придобит стереотип да се за-

нимават с по-едро класическо земеделие.

През 1914 г. специалната околийска комисия в Ивайловград извършва подготовката за настаняването на около още 400 бежански семейства.[55] Когато на 20.06.1914 г. проф. д-р Любомир Милетич пристига в Ивайловград, той се среща с Костадин Нефтяпов, управител на филиала па Българска земеделска бапка и председател на околийската колонизационна комисия. От него получава изчерпателна информация за реалната обстановка в околията и разрешаването на бежанския въпрос. Според анкетьора още в края на 1913 г. в Ивайловград има 595 бежанци българи, които се разпределят, както следва: от с. Драбишна - 519, от с. Комарли - 4, от с. Камилски дол - 11, от гр. Димотика - 5, от гр. Одрин - 25, от други села - 20, от Македония - 11.[56] Проучвайки детайлно документацията в общината и от лични наблюдения, проф. Л. Милетич установява, че липсват 9/10 от гръцкото мъжко население на възраст от 16-18 до 35 години. Най-напред те избягват в Одрин, а после турските власти ги отпращат в Гърция.[57] Основания има - тези младежи и млади мъже са участвали в погромаджийските отряди на Гюмюрджинското автономно управление за обезбългаряването на Ивайловградска околия и са с окървавени ръце, очаква ги неминуемо възмездие. Според анкетата на големия български учен и патриот тези млади гърци са главните съучастници на гюмюрджинската милиция в мащабната й антибългарска акция.[58]

Постоянни спътници в живота на източнотракийските и малоазиатските бежанци в Ивайловградско стават мизерията, полугладното съществуване, несигурността в утрешния ден. Отпуснатите от правителството под формата на парични средства и хуманитарните акции на бла-

готворителни сдружения за дарение на храни и дрехи не са достатъчни за прехраната и битуването им. Не достигат и средствата за построяване на нови собствени жилища, за закупуване на селскостопански инвентар, работен добитък и семе за посев, за най-необходимите лекарства и др. Освен това при новите условия се увеличава детската смъртност, но в сила влиза и компенсаторният механизъм за интензивната възпроизводствена функция на българското патриархално семейство.

На 12.07.1914 г. Министерският съвет на България се съгласява да отпусне още един заем от 5 000 000 лева в помощ на бежанците за закупуване на семе за посев и добитък и построяване на жилища.[59] Към края на годината околийските клонове на БЗБ в Дедеагач, Софлу и Ивайловград раздават по съответното разпределение отпуснатите средства. В Ивайловградска околия средствата в размер на общата сума от 330 250 лв. са разпределени, както следва: 208 910 лв. за 389 бежански семейства и 121 310 лв. за семейства на местни българи. Разбира се, тези средства са недостатъчни, минимални спрямо огромните опустошения в Ивайловградско и големия брой бежанци. Трудности идват и от отдалечеността на околията от основните административни центрове в новоосвободените земи и липсата на нормални пътища - оттук произтича невъзможността земеделците своевременно да бъдат снабдени със семе за посев.[60]

Затрудненията по нормалното битуване на бежанските семейства се дължат и на това, че през 1913 г. само по-богатите гърци се изселват в Одрин и оттам в Солун, Драма, Серес и другаде. Масовото им изселване настъпва чак през 1923 г., когато още около150 гръцки семейства напускат Ивайловград. [61] С това се осигуряват здрави и

солидни къщи за обитаване.

В обобщен вид данните за настанените в Ивайловградско източнотракийски и малоазиатски бежанци българи изглеждат така: от Източна Тракия - 216 семейства, от Мала Азия - 562, общо 778 семейства.[62]

Българската държава полага грижи за настаняването и устройването на бежанците, особено що се отнася до тези в новоосвободените земи. Разбира се, след двете Балкански войни от 1912-1913 г. и последвалата първа национална катастрофа, финансовите и материалните ресурси на държавата са ограничени и недостатъчни за осигуряването на по-сносно битуване на изстрадалите бежански семейства. Налице е обаче далновидната държавна стратегия за трайното българско народностно присъствие в беломорските региони, за превръщането им в преден и просперираш етноплацдарм.

След подписването на мирните договори, и в Ивайловградска околия е възобновен процесът на политическото, административното, просветното и културно строителство. Създават се институциите, организациите, ведомствата и структурите на българската държавност. Със заповед на гюмюрджинския окръжен управител о.з. подполковник Н. Свинаров през есента на 1913 г. в Ивайловград е открито първото българско начално училище, което по-късно прераства в прогимназия, а от 1945 г. е пълна смесена гимназия. Негов наследник днес е СОУ "Хр. Ботев", носител па ордените "Св. св. Кирил и Методий" - I и II ст.[63] През 1914 г. е учредено народно читалище "Пробуда".[64] Подчиненият на Свиленградската митница клон в с. Любимец е преместен в Ивайловград.[65] Към края на 1913 г. в Ивайловград е открит филиал на БЗБ с оглед на стопанското развитие на околията.[66] Предприе-

мат се мерки и за медицинското обслужване на населението.

След като на 17.10.1913 г. е сформирана 10-та пехотна дивизия, в Западна Тракия е създадена и 10-та Беломорска дивизионна област, а околиите Кърджали, Крумовград, Ивайловград влизат в 38 полково военно окръжие.[67] Усилена е пограничната стража. През декември 1914 г. в Ивайловградска околия живеят 24 972 души.[68] Околийски началник е М. Манев.[69]

Участието на България в I Световна война на страната на победения военнополитически блок довежда до втората национална катастрофа. Изолирано и унизено от страните победителки с Ньойския диктат, Отечеството губи в Западна /Беломорска/ Тракия още 8 622 кв. км., което представлява 7,6 % от териториите му към 1915 г., а там живеят преди всичко българи.[70] След временното съглашенско управление окупацията на областта през 1920 г. от гръцките армейски части по посоката запад-изток лишава България от нейния жизнено важен беломорски стратегически аванпост.

Договореностите, междудържавните конвенции и спогодби през 20-те години на XX век водят и до фактическото, и до формалното обезбългаряване на Западна Тракия. Освен имотите, ние губим там редица средища на национални институции и християнски културни сгради - забавачници, училища, читалища, патриотични дружества, църкви, манастири, параклиси, библиотеки и др. Тяхната цена трудно може да намери изражение във финансови и духовни стойности, защото това е един безценен национален капитал.

Отново към старите граници на България се устремява един многохиляден бежански поток, чиято най-сил-

на интензивност е през 1920 и 1924-1925 г. Бежанците предпочитат да се заселят в южните и югоизточните български краища с тенденция за трайно усядане. В Ивайловградско са настанени 989 семейства от Западна Тракия. Така общият брой заедно с бежанските семейства от Източна Тракия и Мала Азия става 1767.[71]

Установяването на новите бежанци в околията не минава без сътресения и мизерия. След изчерпването на храната и брашното им, преди да получат помощи от държавата, западнотракийските българи в някои от Ивайловградските села са принудени от глада да смилат за брашно лозови пръчки, да правят зелници от тревата тученица.[72]

Природната интелигентност и действеният патриотизъм логично насочват тракийските бежанци към участието им в различни институции, организации и сдружения. След като в Ивайловград е създадено подразделение на Тракийската организация, на 02.08.1924 г. млади будни тракийци учредяват тракийското младежко дружество /ТМД/ "Стамат Икономов" със 70 редовни членове.[73] ТМД са учредени и в някои села: Бяла поляна - 01.12.1924 г., "Тракиец" в Долно Луково - февруари 1925 г., "Беломорски юнак" в Крушица. Делегати от Ивайловградско участват в Учредителния, I, II, III и IV конгреси на ТМС. На III конгрес Иван Терзиев е избран за член на ЦК на ТМС. Наред с другата си дейност, младежите подемат и протестни действия срещу Ангорския договор между България и Турция.[74]

Тракийски младежи поставят началото и на организираното физкултурно движение в Ивайловград през 1923 година под формата на футболно дружество. Към училището съществува юнашко дружество. Правени са

опити за развиване на колоезденето. Създадено е туристическо дружество "Еделвайс".[75]

През 1937 г. бившият член на ЦК на ТМС Иван Р. Терзиев започва да издава в Ивайловград в. "Беломорец" - вестник за политика, стопанство и култура. След окупацията на Западна Тракия от германския вермахт, излиза в Дедеагач от 1941 до събитията през 1944 г.[76]

Много бежанци вземат участие и в антифашистката съпротива, някои от тях са партизани във Войнишкия отряд "Васил Левски", който действа в зоната Еврос /т.нар. Неутрална зона/.[77]

Накрая в обобщен вид ще посочим настаняването на бежанците от селища в Тракия и Мала Азия в Ивайловградско по населени места. В с. Бяла поляна - от Мала Азия; с. Ботурче - от с. Съчанли; с. Брусино - от с. Караклисе; с. Железино - от Голям Дервент, Крушево, Каяджик, Караклисе, Яшорен, от Мала Азия и Македония; гр. Ивайловград - от Голям Дервент, Малък Дервент, Каяджик, Караклисе, Крушево, гр. Димотика, Яшорен, гр. Одрин, Домуздере, Лозенградско и Македония; с. Кобилино - от Караклисе, Каяджик, Крушево, Лизгар, Ейлягюню; с. Кондово - от Голям Дервент, Малък Дервент и Киллик; с. Костилково - от Малък Дервент и Мала Азия; с. Ламбух - от Голям Дервент, Малък Дервент и Мала Азия; с. Лъджа - от Мала Азия; с. Мандрица - от Голям Дервент, Малък Дервент, Каяджик, Башклисе, Домуздере; с. Одринци - от Сив кладенец; с. Пелевун - от Малък Дервент, Съчанли, Коджабунар и др.; с. Планинец - от Голям Дервент; с. Свирачи - от Мала Азия; с. Черни рид - от Караклисе и др.; с. Чукурите - от Манастир и Съчанли.[78]

БЕЛЕЖКИ:

[1] Конференция за миналото и настоящето на Ивайловград. В. Нов живот, бр. 83 от 06.08.1985 г.

[2] Пак там.

[3] *Чанков, Д.* Военните действия в Ивайловградско през 1878 г. ИМЮБ, т.6, Пловдив, 1980, с. 193-206.

[4] *Чанков, Д.* Бойните действия в Ивайловградско през Балканската война. Известия па ИВИ, т.38, С., 1984, с. 229-234.

[5] Вж. за подробности *Милетич, Л.* Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918 г.

[6] *Милетич, Л.* Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918 г.

[7] *Примовски, Ан.* Бит и култура на родопските българи. С., 1973 г.

[8] *Трифонов, Ст.* Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912-1915. С., 1992 г.

[9] *Стефанов, Ив. и Д. Чанков.* Националноосвободителни борби в Източните Родопи. Кърджали, 1995 г.

[10] *Чанков, Д.* Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1840-1908 г. Пловдив, 2000 г.

[11] *Браянов, Т.* Българи, бежанци от Тракия. ТНИ, кн. 1, С., 1965 г., кн. 2, 1970 г.

[12] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 236-238.

[13] Пак там, с. 238-240.

[14] Пак там, с. 238-240.

[15] *Данаилов, Л. и Ст. Нойков.* Националноосвободителното движение в Тракия 1878-1903. Т.2, С., 1971, с. 10.

[16] *Кирил, Патриарх Български.* Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненското въстание. С., 1955, с. 247.

[17] Западна или Беломорска Тракия, източна Тракия. Библиотека "Тракия", №14, С., 1946, с. 158.

[18] *Гандев, Хр.* Преселението на тракийските българи и гърци в България през 1878-1879 г. Архив за поселищни проучвания, кн. 2, С., 1938, с. 5.

[19] *Гандев, Хр.* Цит. съч., с. 6.

[20] Пак там, с. 8.

[21] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 244-245.

[22] Пак там, с. 246.

[23] Пак там.

[24] Пак там, с. 253.

[25] Пак там, с. 256-257.

[26] *Чапков, Д.* Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1840-1908 г. Пловдив, 2000 г., с. 159.

[27] *Чапков, Д.* Националноосвободителни борби в Ивайловградския край 1840-1908 г. Пловдив, 2000 г., с. 159.

[28] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 240-241.

[29] Пак там, с. 244.

[30] *Чапков, Д.*, Цит. съч., с. 75.

[31] Сб. Илинденско-Преображенско въстание, с. 88.

[32] *Трифонов, Ст.*, Цит. съч., с. 162-163.

[33] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 211-214.

[34] *Чапков, Д.* Гюмюрджински автономни чети бастисват села в Ивайловградско. в. Нов живот, бр. 184-185 от 24.09.1993 г.

[35] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 93-95.

[36] Пак там, с. 86-132.

[37] Пак там, с. 96-97.

[38] *Чапков, Д.* Гюмюрджински автономни чети бастисват села в Ивайловградско. в. Нов живот, бр. 184-185 от 24.09.1993 г.

[39] ЦДИА, ф. 336, оп. 1, а.е. 447, л. 32.

[40] В. Народни права, бр. 198 от 05. 11.1913 г.

[41] *Брянов, Т.*, Цит. съч., ТНИ, кн. 1, с. 120.

[42] В. Тракия, бр. 18 от 28.09.2000 г.

[43] *Катсъзов, А.* Не е ли време? в. Тракия, бр. 18 от 28.09.2000

[44] в. Народни права, бр. 41 от 22.02.1914 г.

[45] ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 209 а.л. 31.

[46] в. Беломорски глас, бр.6 от 31.05.1914 г.

[47] в. Нов живот, бр. 181-182 от 17.09.1994 г.

[48] По сведения на Хр. Г. Чакъров от с. Коджабунар, Мала Азия, живял в с. Железино, Ивайловградско.

[49] По сведения от проучването на учителя Ангел Димов Катранджиев, р. в с. Орешино, Ивайловградско

[50] По сведения на Желязко Д. Желязков и проучване на учителя краевед Иван Д. Неделчев от кв. Лъджа - Ивайловград.

[51] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 241-242.

[52] в. Народ, бр.16 от 22.01.1914 г.

[53] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 95.

[54] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 237-238.

[55] в. Народни права, бр. 228 от 07.10.1914 г.

[56] *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 91.

[57] Пак там, с. 95.

[58] Пак там, с. 98.

[59] в. Държавен вестник, бр. 254 от 08.11. 1914 г.

[60] в. Нова България, бр. 47-48 от 10.01.1915 г.

[61] *Примовски, Ан.* Цит. съч., с. 239-240.

[62] *Браянов, Т.* Цит. съч., ТНИ, кн. 1, с. 142.

[63] *Чанков, Д.* Юбилейно издание "80 години българско училище в Ивайловград". Ивайловград, 1993 г.

[64] Юбилейно издание "70 години Образцово народно читалище "Пробуда" в Ивайловград". Кърджали, 1984, с. 5-6.

[65] в. "Държавен вестник", бр. 234 от 16.10.1913 г.

[66] в. "Народни права", бр. 232 от 14.12.1913 г.

[67] в. "Държавен вестник", бр. 126 от 09.06.1914 г.

[68] ЦДИА, ф. 845, оп. 1, а.е. 53, л. 2-11.

[69] ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а.е. 2017, л. 1-4.

[70] *Разбойников, Ан.* Сп. Обезбългаряването на Западна Тракия 1919-1924. С., 1940, с. 6-8.

[71] *Браянов, Т.* Цит. съч., ТНИ, кн. 1, с. 142.

[72] По сведения на Чанко Стоев Яръков, бежанец от с. Голям Дервент, дядо на автора.

[73] *Петков, Ил. Т.* Привличането на Тракийската младеж в редовете на Тракийския младежки съюз е важна задача, поставена на тракийските дружества от XXI конгрес на СТДБ. Приложение на в. "Тракия", с. 4.

[74] Пак там, с. 7-15.

[75] *Чанков, Д.* Физкултурното движение в Ивайловград. В. Нов живот от 19.06.1979 г.

[76] *Сиротов, П.* Начало и развой на печата в Хасковски окръг. Хасково, 1954, с. 16.

[77] История на Хасковската окръжна организация на БКП. С., 1982, с. 514-516.

[78] *Браянов, Т.* Цит. съч., ТНИ, кн. 2, с. 210-211.

Село Лъджакьой и вътрешната революционна организация в началото на XX век

Диана Славова

Село Лъджакьой - баните /Траянополис/ се намира на 12 км североизточно от Дедеагач и на около 1 км. северно от някогашния Траянополис - Минералните бани. Те са дали и неговото название на турски език. Селището е разположено на двата бряга на малката р. Лъджакьойска. Тя събира водите си от югоизточните разклонения на Източните Родопи. На десния бряг се намира българската махала, която е и по-голяма. На левия бряг е турската махала. След Балканската война /1912-1913 г./ в селото почти не остават турци. А след Първата световна война, то се обезбългарява чрез системна изселническа политика на гръцките власти. Днес то се нарича Лутра. Единствените живи българи са две възрастни жени, които родствено са свързани с гръцкото население. Селището има изцяло гръцки етнически облик.

В началото на XX век с. Лъджакьой се намира в състава на Дедеагачкия революционен район, като част от ВМОРО. Населението му взема участие в национално-освободителните революционни борби на тракийските българи. Селото е лобното място на ръководителите-революционери: Лазар Маджаров, Петър Васков, Георги Гешенов и четниците Чанко Каръбратанов и Яни Милков. Тяхната смърт е трагична страница от революционното движение в Тракия. Неизяснени все още остават обстоятелствата около тяхната смърт. Каквито и да са истинските причини за Лъджакьойската афера, жертвите паднали за свободата на Тракия са изключително скъпи и свидни за тракийските българи.

След Илинденско-Преображенското въстание /1903 г./ революционната организация в Тракия полага много усилия за своето възстановяване. От 1904 г. Одринския окръжен революционен комитет /ООРК/ се оглавява от ново ръководство. За председател е избран учителят Петър Васков, а за секретар Климент Шапкаров. Те се свързват с представителя на задграничното бюро Лазар Маджаров. Заедно поемат инициативата за формиране на чети в Дедеагачкия район, с цел противопоставяне на върховистките чети на Таню Николов. Така се стига до образуване на четите на Бойко Чавдаров, Лазар Маджаров и Петър Васков.

В същото това време към България поемат принудително изселени българи от Одринска Тракия. Дори и в свободното Отечество тяхното положение е изключително тежко. Те остават без дом, постоянна работа, земя и прехрана. Постепенно сред тях се оформя идеята за създаване на нови сдружения, наречени "емигрантски братства". Те трябва да заменят съществуващите до момента македоно-одрински дружества. Подобни организации се създават в редица градове. На 26, 27 и 28 октомври 1907 г. техни представители се събират в Пловдив и провеждат Учредителен конгрес на "Съюза на одринските благотворителни братства". На този конгрес четничеството и революционната дейност се отхвърлят като методи на борба. Предлагат се пътища за културно-просветна и стопанска дейност в Одринско. Според учредителите на съюза те се явяват "единственият полезен и спасителен път" за освобождение. Приета е резолюция, с която четничеството се осъжда в революционната практика на организацията. Порицават се всички, които "за чужди цели" изпращат чети в Одринско. Резолюцията, обаче не разгранича-

ва четите на върховистите и четите на ООРК. Последните непрекъснато водят борба срещу безчинствата на върховистките чети в Одринско и защитават местното население от тях. Така "Съюза на Одринските благотворителни братства" изпада в дълбоки противоречия с ООРК, който поощрява четническата дейност. По негова инициатива действат активно четите на Бойко Чавдаров в Дедеагачкия район.

Бойко Чавдаров - "беломорският войвода" е роден в 1880 /или 1881 г./ в село Домуздере, Дедеагачко. Първоначалното си образование получава в родното си село, а прогимназиално - в Дедеагач, след което заминава за Одрин. Там учи в Одринската българска мъжка гимназия "Д-р Петър Берон". През 1897 г., като ученик в 8-ми клас е изключен от участие в "бунт" срещу надзирателя на пансиона. След този случай продължава образованието си като частен ученик и успява да завърши с отличие. За неговите способности и качества по-късно си спомня Димитър Катерински. Той го описва като "един от най-добрите ученици с бистър ум". През учебната 1899-1900 г. става учител в с. Раклица, Лозенградско. Тук влиза в революционната организация и се отдава на революционна дейност. Създава революционно ядро в селото, наброяващо 10-15 човека.

Станко Разбойников в спомените си пише, че Бойко е заклевал дейците с пистолет барабанлия и кама. Със събрани пари закупува пушка за нуждите на организацията. През есента на 1901-1902 г. учителства в с. Дуванджиево, Свиленградско. Там също създава революционна организация. Тя функционира добре и при дошлия след него Станко Разбойников. През 1904 г. Бойко учителства в родното си село Домуздере. Тук се сблъсква с един от

четниците на върховистката чета на Таню Николов. Той се предава на турските власти, след което започват незабавни арести. За да се спаси Бойко Чавдаров, придружен от другарите си Ив. Ангелов и Ас. Халачев забягват в България. От този момент нататък започва истински професионалната революционна дейност на воеводата Бойко Чавдаров. Той на няколко пъти се завръща в Тракия в периода от 1905-1907 г. Дори успява да стане районен воевода в Дедеагачкия район. Последователно организира и ръководи три чети, които действат в Дедеагачкия район от името на ООРК. Основната им цел е да се противопоставят и отслабят върховистите. С течение на времето става ясно, че това е голяма и трудна за изпълнение задача.

Първата чета на Бойко Чавдаров е сформирана през месец декември 1905 г. в гр. Хасково. Пунктов отговорник е Георги Василев. Той осигурява и раздава пушките на четниците. Подготовката върви трудно, заради непрекъснатите пречки от страна на върховистите. Въпреки проблемите на 19 декември /Никулден/, с пълномощно от задграничното бюро и със съгласието на ООРК, четата влиза в Беломорска Тракия. Тя преминава границата при с. Попско, а оттам поема към Арнауткьой. Обикаля целия Дедеагачки район. Посещава Дервентските колиби. Птимен, Армутлиевите колиби, Домуздере, Дервент, Дедеагач. В града воеводата Бойко Чавдаров се среща с Иван Куртев, във връзка с организационната дейност на ООРК. На излизане четниците се натъкват на турски аскер, но до престрелки не се стига. Чавдаров упорито търси среща с върховистката чета на Карабелята. С него воеводата успява да се срещне в края на 1905 г. Целта му е да го откаже от върховистите, под чието влияние се намира. За съжаление срещата завършва безрезултатно.

Нещо повече. Карабелята увеличава четата си. Вдъхновявана и поощрявана от върховистите, тя безчинства из Тракия до есента на 1907 г. Бойковата чета продължава пътя си до село Балъкой, където взема решение да се разпусне до следващата пролет. На 10 март 1906 г. четниците отново се събират на уреченото място - с. Птимен. Обикалят отново из Дедеагачките селища и на връх Великден се завръщат в България. Стигат до гр. Хасково, там откъдето тръгват. Със себе си Чавдаров води и бежанци, търсещи спасение от многобройните безчинства на властите и разбойническите банди.

През пролетта на 1906 г. започва подготовка за втора чета, която да се завърне в Дедеагачко. Чавдаров сам събира хората си, оръжие, боеприпаси, дрехи и други нужди на четата. Сформирана, тя се прехвърля в Свиленград, а оттам в Одрин и Дедеагач. По пътя си четата води непрекъснати престрелки с върховистки чети и разбойнически турски банди. Последните правят всичко възможно за "завземането на властта". Дори българския търговски консул в Одрин съобщава за техните безчинства. Бойковата чета действа в трудни условия и обстановка. Въпреки усилията, които полага не успява да се справи напълно с върховистките групи в района.

Ползотворни остават срещите на Чавдаров в Одрин и Дедеагач с редица окръжни и околийски ръководители. Лично се среща с председателя на ООРК - Петър Васков. За тази среща повече научаваме от Ангел Атанасов от с. Голям Дервент: "*Това беше през есента на 1906 г., когато бях в 5-ти клас на българската гимназия "Д-р Петър Берон" в Одрин. Случи се по време на междучасие, когато учениците бяха пръснати по коридорите и двора. Пред гимназията спряха четири волски каруци,*

натоварени с въглища. Един от въглищарите дойде до входа и запита за учителя Петър Васков. Някои от учениците се разтичаха да го дирят, а други се спряха да видят какво става. През това време дойде Васков, ръкува се с въглищаря и го поведе към учителската стая."

Срещата между Петър Васков и Бойко Чавдаров има решително значение за революционната ориентация на воеводата. Той притежава силно развито обществено чувство. Негодува срещу подтисничеството и се обявява за по-голяма свобода и по-добро съществуване. Подтикван именно от това чувство поема пътя на професионален революционер. Бори се както срещу социалната неправда, така и за национално освобождение на поробените тракийски българи. През м. декември Бойко Чавдаров се завръща в България. Взема участие в дейността на проведения в София конгрес. Заедно с Лазар Маджаров, Михаил Герджиков и Климент Шапкаров са делегати от Одринско. На този конгрес се стига до пълно и окончателно обособяване на двете течения в Македоно-Одринското революционно движение. От този момент те влизат в ожесточена борба помежду си, особено в поробена Тракия. След закриването на конгреса, Чавдаров остава в България и започва подготовка за нова трета чета. Целта й този път е пълно ликвидиране на върховистките чети в Беломорието. Отново пялата организация и подготовка се осъществяват от Чавдаров. Набиране на пари, оръжие, храна и хора става бавно и трудно. Непрекъснато пътува до Пловдив, където пунктов отговорник е Димо Николов. Той активно подпомага Чавдаров в подготовката.

През пролетта на 1907 г. от София е получено пълномощно за действие на четата. Двамата с Димо Николов заминават за Стара Загора, където ги очакват трима чет-

ници. От Ямбол се включват още двама. Така сформираната група заминава за Любимец, където се получава и изпратеното от София оръжие. В началото на м. май 1907 г. четата преминава през р. Арда с каици и влиза в с. Малък Дервент. Тук към четата се присъединява и Георги Гешенов. В с. Окур се включват братята Ангел и Димо Урумови. В крайна сметка четниците достигат до 14 човека. Дейността им продължава около 6 месеца - от началото на м. май, до началото на м. ноември 1907 г. Обикалят главно Дедеагачкия район. В редица села провеждат много събрания, както и редица акции срещу върховистите. Междувременно Петър Васков като председател на ООРК нарежда с "окръжно до революционните организации" да предупредят всички излезли в нелегална дейност да се изтеглят в България. В случай, че останат в района трябва да се предадат на Бойковата чета. В такава обстановка, при неимоверно трудни условия трябва да действа четата на Бойко Чавдаров.

През лятото на 1907 г. тя успява да прочисти Дедеагачкия район от върховистите Карабелята, Киро Маджаров и др. Особени заслуги има за унищожаването на разбойническата банда на Карабелята. той, заедно с още 4-ма турци години наред тероризират населението на Дедеагачкия район. Въпреки зверствата и жестокостите, които вършат, никой не се наема да се справи с тях. След унищожаване на върховистките чети, Бойко Чавдаров се заема с разгрома на Карабелята. Оказва се, че разбойническата банда има укриватели в турските селца Саръкая, Боялък, Къшлакьой и Бодурен. В последното село укриватели са Атип Ходжа и синът на Топал Ахмед. Именно тук в къштата на Ахмед е организирано залавянето на разбойниците. В една тъмна нощ Бойковите четници ограждат в

скривалището им Карабелята и другите. Към Бойко Чавдаров се присъединяват няколко младежи от Домуздере. След престрелка, двама от разбойниците са убити на място. Карабелята е ранен и успява да се скрие, а един се измъква невредим. След тази успешна акция, четата продължава обиколката си из района. Към средата на месец октомври един от четниците Димо Николов се оттегля през Софлийските села към България. По пътя си в село Птимен, успява да залови окръжно на одринския митрополит. В него той дава препоръки на населението да не приема никакви чети и да не им дава храна. Димо Николов веднага изпраща писмо до Чавдаров, с което го уведомява за окръжното и да се предпази от предателство.

Всъщност позицията на българската Екзархия не е изненада за никого. Като духовна институция тя не може да лансира революционни методи на борба. По-лошото, обаче е, че се опитва по всякакъв начин да ги спре. С дейността си пречи на разрастването на вътрешната организация. Екзархията уволнява 17 учители, измежду които и Петър Васков. Много свещеници ревностно преследват четници по села и градове. Особено активен в това отношение е председателя на българската църковна община в Дедеагач - поп Тодор Попниколов. Той започва активна борба срещу Бойко Чавдаров. по този повод изглежда Чавдаров посещава през месец септември 1907 г. българската църква в покрайнините на Дедеагач. Той влиза една неделна утрин вътре и намира свещеник клисарят, който го разпознава бързо тича да предупреди попа. Всъщност не може да се твърди с положителност с каква цел Чавдаров влиза в църквата. Не е изключено да иска да сплаши поп Тодор. Да го предупреди да промени отрицателното си отношение към революционната организация.

Пои Тодор, обаче не е единственият, който спъва и саботира дейността на четите в Тракия. Много са легалните привърженици на върховистите. Чавдаров съобщава това с писмо до Васков и Маджаров и ги моли за съвет и съдействие. Впечатлен от изостената обстановка в Одринския революционен окръг, Васков откликва на молбата за помощ. Заедно с Л. Маджаров организират чета, с която да заминат нелегално за Дедеагач. Предвидена е среща с Бойко Чавдаров, за да започнат заздравяване на революционната организация.

Непосредствено преди заминаването на четата, Васков заявява пред своите близки: "*Не мога да не отида - чувствам се задължен. Аз съм тъй поставен в Одринско, че не ще се намери човек да помисли да ме предаде. Аз просто отивам на сватба.*" така към края на октомври четата в състав - Петър Васков, Лазар Маджаров, Георги Гешенов и Яни Милков се отправя за Тракия.

Преминава границата при турско поле и през Арнауткьой, Долно и Горно Луково - Ивайловградско, през Малък и Голям Дервент на 3 ноември 1907 г. пристига в село Птимен. Васков праща писмо на Бойко Чавдаров, че очаква среща с него. На 5 ноември двете чети се срещат в с. Балъкьой. Там престояват два дни - на 6 и 7 ноември. След това заедно се отправят за с. Лъджакьой, Дедеагачко. Когато пристигат местният куриер им съобщава, че предателят Мавер Чакалов е заловен от селската полиция. Воеводите дават нареждане Чакалов да бъде откаран в с. Дервент. Там по-късно ще се прехвърлят самите четници. След тази заповед, изморени от дългия път, всички си лягат и заспиват. Още рано сутринта на 10 ноември 1907 г. с. Лъджакьой осъмва обградено от турски аскер.

Започва най-голямата трагедия на българското на-

селение в Дедеагачко, изживяна по онова време. ето как я описват очевидци на събитието: към 4.30 часа сутринта Бойко Чавдаров се събужда от силен кучешки лай, който идва откъм турската махала. Веднага изпраща караула да провери какво става там. След проверката съобщават, че нищо необикновено не се е случило. Съмва се и селяните тръгват на работа. Бойко Чавдаров нарежда за всеки случай да бъде направена втора проверка. И този път резултатът е същият. Чак към 6.30 часа селяни дотичват и съобщават, че селото е обградено отвсякъде от турски аскер. Един час по-късно турците започват да претърсват селото къща по къща. Четниците на Бойко Чавдаров и П. Васков се скриват в сламата на една плевня. Когато един турски войник надниква в нея се провиква: "*Бурасъ доп-долу!*" /Всичко е препълнено!/ Дали иска да каже, че плевнята е пълна с комити, или просто пълна със слама не може да се твърди. Четниците обаче смятат, че се отнася за тях. Тъй като мястото е неудобно за водене на бой, воеводите решават да се изтеглят заедно със хората си на близката височина. Там дочакват началото на боя. Изпращат дори съгледвачи, начело със стария четник Атанас Кондолов.

Планът, макар и добре замислен, не е реализиран. В покрайнините на селото четите се натъкват на засада от трима турски войници и започва престрелка. Пристига още аскер от съседните постове. Накрая идва основната войскова част, начело с двама офицери. Четите са обградени, аскерът атакува яростно, защитата е отчаяна. Пръв пада Гешенов, след него Лазар Маджаров и двамата четници - Чанко и Яни. Петър Васков е ранен в крака и лявата ръка, но продължава да стреля. Към него се приближава Чавдаров. Заварва го жив, но вече в агония от тежките

рани и загубената кръв. След малко воеводата умира.

Последен остава Чавдаров. Той прибира книжата на воеводите, за да не попаднат в ръцете на аскера. Единствен от групата оцелява и успява да се измъкне от обкръжението. И започва агонията на неговия живот. Следващите два месеца той посвещава на издирване и наказание на предателите. Не може да прежали загубата на своите верни приятели. Споделя пред близки, че след загубата им. животът вече не му е мил. Не вярва, че работите в революционната организация ще се подобрят. Живее само, за да издири и накаже виновниците за предателството.

Запазено е писмо на Чавдаров от 28.11.1907 г. до Климент Шапкарев, в което пише за убийството на воеводите при с. Лъджакьой:

"*Др. Климе,*

Досега вярвам, вие чакахте писмо, но кой да се вести? Аз ли? Победените нямат това право да излизат на свят, особено в моето положение. Скъпостта на жертвите поражда у мене това отчаяние...

Сега, когато са изминали 17 дни от тоя печален за нас ден, нишката на тая мръсна афера е отчасти хваната и всеки ден ни носи нови разкрития. Предателството е решено на 23 октомври в Домуздере на една сватба и е натъкмено от един жандарин, който е обещал награда... В понеделник на 5 ноември вече бяхме заедно с Васков и Маджаров. На 6 и 7 бяхме в Балъкьой. Оттам отидохме през Чемерен в Лъджакьой, село което минаваше за най-здраво. Там имахме намерение да чакаме повечко, защото пълномощието не позволяваше много да мърдаме. Но дирите ни са били издадени от Чемерен, от което село били взети двама души в предателското дружество.

Неподозирайки нищо ние си карахме, както и друг път. В петък на 9 бяхме вече в Лъджакьой и вечерта до късно имахме събрание. Към полунощ пристигна куриер от Чука и извести да се приберем там, защото селската милиция е заловила предателя Мавер Чакалов за разпит. Към 2 часа след полунощ върнахме куриера и легнахме. В 4,30 часа аз вече бях буден от силния лай на кучетата от турската махала и един лош сутрешен сън. Пратих да повикат караулите, питах що за лай е този. Отговори ми се: "Нищо, съмва се и хората започват да се движат вече." При все туй вървете до джамията и вижте дали няма нищо! Отидоха уж. "Уж" казвам, защото не са отишли и дойдоха - няма нищо. Обаче имало 120 души аскер и те не са ги видели, защото не са отишли...

В 7 часа и половина започна претърсване на селото. Ще обискират най-много две къщи - оная що бяхме вчера и що снощи отидохме. Тая що сме сега я знаят малцина и няма да се открием. След малко аскерът загради къщата дето сме сега /явно са ни следили/. Че и Лъджакьойци имат пръст в предателството стана ясно. Излязохме от къщата към върха над селото. Застигнаха ни манафите. Шест души останахме да поддържаме огъня. Един по един паднаха: Гешенов, Лазар, Петър. Аз останах сам и се отървах. Но Петър умря и още същия ден предателите се издадоха сами.

Има замесени трима българи и четири турци, що са видели къщите. Има и Лъджакьойци замесени, но още не са открити. Ще държа отговорни ръководителите, защото има един дявол по тях.

Бог да прости умрелите!"

21.11.1907 г. Бойко

Бойко Чавдаров тръгва сам из Дедеагачките села по следите на предателите. Среща се с различни хора. Най-после стига до село Окуф, като търси среща с попа. Разпитва го за извършеното предателство. Тук обаче го застига тъжната участ на неговите събратя.

На 20 януари /Ивановден/ 1908 година турци обграждат селото. При опит да избяга през нивите, го застига куршум и Чавдаров пада убит. Погребан е на същото място - в градините край върбите. След три години баща му и сестра му изравят костите и го погребват в родното му село под една круша.

Така загива "беломорският войвода". С цялата си дейност той остава един от най-светлите образи на революционер в Беломорска Тракия. Сега, почти век по-късно от кървавите събития край с. Лъджакьой отново си задаваме въпроса: *Случайна ли е смъртта на воеводите? Кой носи отговорност, ако е предварително планирана?*

Отговорът не е лесен и ще подлежи на критика и преоценка. Истината е, обаче, че има обективни причини за тяхната смърт. Те се коренят в непрекъснатите сблъсъци между върховистите и дейците на ООРК в Дедеагачкия район. Това отслабва революционната дейност на четите на ООРК.

Не по-маловажна се оказва дейността на чуждото разузнаване. По този проблем известния изследовател на Тракия - Стою Шишков проучва редица документи. Става ясно, че в началото на XX век гръцкото разузнаване работи съвместно с турското правителство и неговите органи в Тракия. Гръцките агенти предават многобройни и разностранни сведения на турските власти. Това става чрез постоянни контакти на местно ниво и министерствата на външните работи на Атина и

Цариград. Особено внимателно чуждото разузнаване следи българските села в Дедеагачкия район. Лъджакьой е сред наблюдаваните селища. Още през 1903 година подконсула в Дедеагач пише, че "*в селото се събират парични суми за купуване на оръжие манлихер...*" Това ни навежда на мисълта, че в селото гръцкото разузнаване има сигурни сътрудници.

Още един доклад привлича вниманието: на инспектор Скалисиянис от началото на 1907 година. Той препоръчва да се настанят агенти в българските села, които да следят отношението на селяните с българските комити. Може би проследяване пътя на четата на Васков и Маджаров от българската граница до с. Лъджакьой е обект на разузнавателната дейност на чуждите служби.

Разкриването и унищожаването на четата през ноември 1907 година се осъществява след предателство. Цялата акция, обаче не би могла да се разгърне без сериозното участие и на чуждото разузнаване.

С Лъджакьоайската трагедия през ноември 1907 година, в която загиват Л. Маджаров и П. Васков, Вътрешната организация в Одринско е обезглавена. С убийството на Б. Чавдаров, тя фактически остава и без ефективна въоръжена сила. Загиват верни синове и патриоти, готови да се борят за свободата на Тракия.

Дори век по-късно духовете им още витаят над Беломорската равнина. Те ще напомнят на всички потомци на тракийски бежанци идеала, за който воеводите отдадоха целия си съзнателен живот.

БЕЛЕЖКИ:

[1] *Ормандживев, И.* - Известия на Института за история, 1962, 1963 г.

[2] *Карамандживков, Хр.*, "Западнотракийските българи"

[3] *Шапкаров, Кл.*, си. "Илинден", кн. 5

[4] *Ормандживев, Ив.*, "Върховизъм и централизъм"

[5] "Преображенското въстание" - сборник

[6] *Филчев, Н.* Тракийската организация в България

[7] *Христо Силянов* - Спомени

Корени и клони на Каракирковия род - родът на Капитан Петко Войвода

Пенка Чакалова - Генева

Пенка Чакалова - Генева

Родът ми по майчина и бащина линия води началото си от с. Доганхисар, Гърция, отстоящо на 27 км североизточно от Дедеагач. От книгата "Капитан Петко войвода" на Илчо Димитров е видно, че с. Доганхисар /Соколова крепост/ имало рядката щастлива участ да бъде основано от болярски семейства, избягали от гр. Велико Търново.

Не са далече от тази истина и спомените на вуйчо ми Добри Кирков Каракирков - психолог по професия /племенник на Капитан Петко/. Той си спомня разказа на далечен свой братовчед от Симеоновград, който му разказва, че с. Доганхисар е заселено от знатни болярски родове, дошли от Лозенград, Турция. Може да се предположи, че същите тези родове на знатни боляри са се заселили в Лозенград от Велико Търново и от там в Доганхисар.

Баща ми е от Чакаловия род, а майка ми от Каракирковия. Голям и клонест е родът на Каракирковци. Прославя го една негова клонка - Капитан Петко войвода.

Жива е родовата памет на тези два рода. Сестрата на майка ми Мария Киркова Бойчева, племеница на прославения войвода /дядо й Митрю и Капитан Петко са братя/, е живата история на рода ни. Родена през 1911 година в с. Султанкьой, Турция, тя е съхранила свежи спомените на родителите си, разказа на баба Стоя /братова же-

на на прославения българин/ и спомените на старите хора. Самата тя е участничка в събитията, станали с беломорските българи през 1913-1920 година. Тази събирателна дейност съм осъществила благодарение и на баща ми Киро Кирев Чакалов, роден през 1913 година в с. Доганхисар, на леля ми Петра Кирева Кишкова /вече покойница, лека й пръст/, родена през 1896 година, също в с. Доганхисар, участничка в двете бягания от родното място - през 1913 и 1920 година, на вуйчовците ми Никола и Добри Каракиркови - племенници на прославения войвода, които живеят в Хасково, на леля ми Калина Недева - също племенница на войводата /покойница/, и на много, много тракийци, които ми разказаха автентични спомени за страданията си. На всички тях - благодаря!

Връщайки се мислено назад, спомените стигат до дядо Кирко - родоначалника на рода. Той бил силно мургав /кара - и от тука Каракирко/. До ден днешен по мъжка линия родът носи тази фамилия. Мисля си каква е тази сила на родовата боя от XVIII век та до днес, ненодвластна на времето и мястото. Голяма част от потомците имаме мургав цвят на лицето си.

Коя е жената на дядо Кирко, родила му син на име Матьо, не се знае. Знае се, че Матьо кръщава сина си Кирко, подновява името на баща си. Кирко се оженва за Груда - мома от село Тахтаджик, Гърция. Те създават многолюдно семейство. Раждат им се 4 дъщери, а след тях 5-ма синове. Шестото дете в семейството е Капитан Петко войвода.

От двете Киркови дъщери Стана и Добра няма потомство, защото умират твърде млади, едва задомили се. Потомство няма и от двамата му синове - Матю и Стайко.

Матю бил красив на лице, сербез на снага и буен

по характер. Цанили го овчар в чифлика на Мехмед бей Кесаджи от село Бахшибей, Ференско. Честите му срещи с Ангел войвода изиграват голяма роля за изграждането на свободолюбивия му дух. Мечтае за избавление от турското иго и затова въздъхва с надежда, гледайки Мехмед бей на бял кон "Ех, кога ще дойде Дядо Иван и ние да поязdим бейския кон". Наклеветяват Матю пред чорбаджията и отмъщението не закъснява. Едва 19-годишен, през 1860 година, той е убит заедно с братовчед си Вълчо от наемници по Голяма Богородица, на път за село Доганхисар, посред нощ. Турците завличат труповете им до Марица и ги хвърлят в реката. В родното им село има събор. На мегдана се извива тракийско хоро, а Матю и Вълчо все не идват, за да поднесат подаръците на годениците си, както се пее в песента:

...на Ипсала са одили,
та купи Матю накупи
много ми много гиздилки
и по-много дребен армаган,
ем Вълки, Матю, ем Стани...

Вълка е годеницата на Матю, а Стана е неговата най-голяма сестра. Вълка играела на хорото, когато дочува шушукането: "*Главникът й пие ода в Марица, а тя оро играе*". Тя се пуска от хорото и "*извива ясни глас`ве*". Цялото село тръгва да търси убитите овчари. Момите от селото съчиняват песен, на която по-късно играят слядно /робско/ хоро:

Убави Матю и Вълчу
главени неженени...

...турска е пушка пукнала
удари Вълча в сърцето,
а Матя с ножа скълвали.

Това жестоко убийство подтиква по-малкият брат Петко, роден на 18 декември 1844 г., едва 17 годишен, да събере чета и да мъсти за брат и братовчед.

Посред нощ успява да влезе в добре охранявания харем на бея. Убива го, убива и сина му /преди това отравя злонравното куче-пазач/. Отмъщава за свидните жертви.

Оттук нататък започва борческият път на Петко Каракирков, път-легенда, път, който го извежда до пантеона на безсмъртието.

Разказът на леля Мария ме отвежда назад в годините, а образната й реч ме кара да си представя големия Доганхисарски мегдан с високите чинари и църковната камбанария, където като врани са се накачили турците с тюфеците си /дълги пушки/, за да дебнат да не влезе Петко с дружината си в селото си на ден на Великден. А хорото се извива на хорището. Момите пеят песента, съчинена от самия Петко, а той води хорото, преоблечен като каракачании. "Каракачани" са и момците му на хорото. Слезнел ли в село по празниците, все искал тази песен да му пеят, неговата:

Събрали са се събрали
на Юсиренска механа:
Петко ми страшен войвода
с негова вярна дружина
да ядът, джанъм, да пият...

Хитром се Петко досеща защо на другите дават по една чаша, а на него по две. Вдига на крак дружината си, отиват в Мароня и бастисват /превземат/ чорбаджиите. Тук пада убит негов четник - Комню Карагьоз. Последната му молба и заръка към Петко е, когато отиде в село Доганхисар, да каже на годеницата му, че не е убит, а

Комню, Калино, остана
Мароня село да чува...

Било по време на руско-турската освободителна война. Баба Стоя била родителница /родилка/. Петко, брат му Стайко и още един четник идват в дома й. Петко поискал да влезе при нея, но тя му казала, че е лихуса. Родила момиченце, което кръстила на майка му - Груда, няма още 40 дена от раждането, затова не може да влезе при детето. Той й казал да вземе една огрипка /лопатка/ с жар, да я сложи на вратата, за да влезне. Така и направила братовата му жена. Петко влезнал, погалил детето и му оставил една сребърна пара. Парата била с голям орел разперил криле. Тази Петкова сребърна пара се предава от поколение на поколение и стига до Керанка Делиева от Хасково, където се губят дирите й. На изпроводяк Петко взема три чифта навуща от грижа на баба Стоя, тъй като готови нямало, а баба Стоя "раздерала белия си гриж" /вълнена женска дреха без копчета отпред/, дала му и три чифта цървули. Поискал й едни дисаги с хляб, но тя му казва, че не може да меси и пече, тъй като "пазела одаята", затова му ги напълнила с брашно.

Той напуща бащиния си дом и по думите му се вижда, че отива да посрещне Дядо Иван.

Веднъж Капитан Петко войвода отива при брат си

Митрю, който пасял бейското стадо овце в края на гората. Брат му вижда, че Петко носи един голям кюстек /часовник със синджир/. Попитал го откъде го е купил. Войводата му разказал за турската сватба, на която бил неканен сватбар, и за подаръка - кюстека. В Гюмюрджина имало сватба. За там отивали богати бейове от Фере. Петко ги спира. Нарежда им да свалят връхните си дрехи. По долни дрехи ги завързва за дърветата и оставя дружината си да ги пази без да им навреди. Той, Кичук /Малък Петко/ и още няколко негови юнаци обличат свалените дрехи, завиват големи чалми па главите си, качват се на двата файтона и заминават за сватбата. Там яли, пили и разузнали за намеренията на турците по отношение на четата на пантата Петко. На връщане от сватбата освобождават заложниците - турци да си отидат по домовете по долни дрехи с файтоните, а те в знак на благодарност, че са ги оставили живи, подаряват на войводата кюстека.

Пословична е честността на големия българин. Леля Мария не помни в кое село е станала случката, която баба й Стоя често разказвала, за да подчертае справедливия нрав па Петко.

На войводата се оплакват гюнделекчиите /надничарите/, че агата не им плаща за положения труд. Петко му отива на гости. Турчинът се разтреперил като го видял, но поръчал да му направят кафе. До кафето Петко не се докоснал, а поискал агата да му донесе всичките си пари. Петко ги разпределил на части - за надничарите, за черквата, която била "баптясана" /западнала/, за училището. за четата му и последната част - за самия турчин.

Агата не повярвал на очите си. Треперел от страх и бил готов да даде мило и драго, за да го остави жив. Петко му наредил да впрегне файтона и с него да го изкара

извън селото. Когато и последната къща остава зад гърба му, Петко слиза от файтона. Обърнал конете и заръчал на турчина, докато си иде в къщи, назад да не се обръща. Така раздавал правосъдие закрилникът на онеправданите българи в поробена Тракия.

Като живо въгленче тлее споменът за него и в дома на Севда Димитрова Гиргинова от Димитровград. Войводата е чест гост в дома на дядо й чорбаджи Димо от Карачкьой, Гърция. Ето и нейният автентичен разказ: *"Дядо Димо бил богат човек. Имал многобройни стада от едър и дребен рогат добитък. Чираци обработвали нивите и пасяли животните му, а той се занимавал с търговия. Баба ми Гергина била мъжка жена - ербап и сърцата. Татко казваше, че на кръста си винаги носела калъчка. На дядо му викали Гиргинин Димо и от тука Гиргинови. Тя дала името на нашата фамилия. Затова друга фамилия с такова име няма. Родила 12 деца, от които само 6 остават живи. Баща ми е най-малкото й дете. Ако беше жив щеше да е на сто години. Роден е през 1896 година в Карачкьой, Гърция.*

Капитан Петко войвода бил на голяма почит в нашето семейство. Дядо Димо продоволствал четата му с месо, хляб, сирене, навуща и цървули. Удивлявал се от неговия ум и затова често казвал на татко: "Учи, за да станеш учен човек като Капитана".

Запомнила съм много интересен случай, който баща ми разказваше често. Баба Гиргина омесила хляб. Оставила го да втасва и повела разговор с Капитан Петко и мънък /малък/ Петко, които били дошли за провизии в дома й . Един от чираците идва запъхтян и казва, че по пътя за селото идва турска потеря. Баба веднага скроила план къде да ги скрие. Казала им да влезнат в пещта /сел-

ска фурна за печене на хляб/. Затворила устата й с тенекия. а пред нея натрупала наръч дърва. Турците не подминали къщата на чорбаджи Димо. Влезнали в двора, но баба бързо ги изпратила, като се извинила, че дядо го няма. по търговия бил из Гюмюрджинско. Напълнила им торби със сирене и пастърма и ги изпроводила по живо-по здраво. Хладнокръвието и този път не й изменило.

Двамата Петковци излезнали от пещта. Тя я опалила. опекла хляба, напълнила го в дисагите, а в торбите сложила цървули и навуща. На изпроводяк им заръчала пак да дойдат.

Най-малкият брат на войводата Стайко е деветото, последното дете на Груда и Кирко Каракиркови. От него също няма потомство, защото е убит от Сенклеровите пълчища преди да свие семейно огнище. Роден е през 1856 г. 17-годишен отива в четата на брат си Петко, участва в над 30 сражения по сведения на Борис Колев, изследовател на Капитан-Петковия род. Стайко имал лице моминско бяло и миловидно. а сърце юнашко. Моминското му лице послужило за осъществяване на хитър хайдушки план - предрешват го като булка и влизат в гр. Мароня за храна и облекло. Цели 6 години Стайко е неотлъчно до брат си. Пребродил е с него Източните и Средните Родопи. Участва в хайдушката му дружина, която по-късно се нарича Първа българо-родопска дружина "Защита" и действува в Чепеларе, Широка Лъка и Смолянско. Убит е през 1879 г. край с. Гълъбово, Пловдивско. Ливадите носят неговото име - Стайкови ливади, а паметната плоча напомня, че тук е оставил костите си за свободна България най-малкият син на Каракирковци - братът на Капитан Петко войвода - Стайко.

Тодора е второто дете на Каракирковото семейст-

во. Ражда се през 1835 г. Оженва се за Вълчо Карапеев. Раждат им се 3 деца.

Петра се ражда през 1837 г. Потомците й носят родовите имена Малакови и Бояджиеви.

Наследниците на Вълчо, осмото дете в семейството, живеят в Кърджали и носят фамилията Каракиркови.

Митрю, моят прадядо, се ражда през 1847 г. след Петко. Живее в бащината си къща заедно с жена си Стоя. Капитан Петко е чест гост в родния дом. Братовата му жена Стоя посреща и изпраща и войводата, и дружината му. Пере белите им хайдушки ризи, кърпи, дрехите и навущата им. Меси им хляб, покрива ги. Леля Мария разказва: "*Я помня бабината къща в Доганасър. Беше под Бърдцето. Ниска, малка къща. Викам на баба Стоя: "Бабо, ти викаш, че си крила срико /чичо/ Петко. Къде си го крила в тая малка къщичка?" Пък тя вика: "А-а, бабин, голяма къща имайме, а най-беше /на два ката/, я гледай стената насрещу." В същия двор има една стена на запад. Бъжета /кумина/ дет съ къдяла тая стена сиди така. Там беше, вика, анай, имайме и скривалище, дет криеше срико ти Петко джепанету под стълбището. Имаше и една пещ. Тя беше подмоль /отдолу изкопана малка избичка, пригодена за скривалище/. Отгоре ляб печайме, а отдолу подмоль /скривалище/. Зададеше ли се личен ден се трепейме. Срико ти Петко се тогава дохудаше. Обичаше много песните и хората. Сербез беше. Дрехите му изпънати по снагата, а мустаците красяха лицето му. Еднъж донесе бели дрипи, гайтанлии и рече: "Невясто, да ги скриеш на тайно място" и я ги скрих. Сетне дойде и си ги зе. Скривалището под стълбището криеше и тази пушка дет даде на дяда ти Митря*".

Леля Мария си спомня: "*Тая пушка щеше да ме*

убие. Дядо Митрю я дава на татка. През 1923 г., вече в България, с. Малко Брягово, където се заселихме дудаше доган /сокол/, крадеше кокошките. Татко взе пушката да я почисти, за да е готова да го убие. Я държа братчето си Митрю в ръките и седя близо до татка. Не щеш ли пушката изгърмя в ръките му. Я паднай на земята с детето барабар. Тая пушка беше с голям масур - мартинка."

Помнят я и вуйчо Добри, и вуйчо Колю. Дядо Кирко я криел в сламата в плевнята си. След 09.09.1944 г. я предава на съвета. Каква е съдбата й по-нататък, не се знае.

Прадядо ми Митрю има трагична съдба. Той е жестоко изтезаван по турските конаци и зандани, за да предаде брат си Петко. В Одринския затвор му надяват на главата козинява торба, пълна с негасена вар. Чукали торбата, докато варта не изгорила зениците на очите му. Те побеляват, а той ослепява. Вече сляп посещава брат си Петко във Варна. Възхищава се на множеството пушки, пищови и ками, наредени по стените на Петковия дом. Дядо Митрю си поискал една пушка и един револвер, но Петко му рекъл: "*Искай, брате, щу искаш, ама оръжието недей иска. Душета ми земи - пушката не. Тя ми е скъп спомен.*" Каква е съдбата на Петковото снаряжение, не знам. Леля Мария казва, че го "наляли" в кладенеца. По думите на Добри Каракирков единствената вещ, останала от Капитана е сабята, предадена в Бургаския музей от д-р Петър Драгулев. Тя била подарена на дядо му от Войводата.

През 1900 г. в Доганхисар пристига хабер от Рада, втората жена на Капитан Петко Войвода, че войводата е тежко болен. Слепият му брат Митрю и жена му Стоя ид-

ват пеш до Варна, по думите на леля ми Петра Кишкова, но закъсняват. Капитан Петко Войвода е вече мъртъв и погребан във Варненските гробища. Покланят се на гроба му и поемат обратно пътя за Доганхисар, Гърция.

През 1920 г. 12 български семейства от Беломорска Тракия успяват да преминат границата на България и се заселват в с. Малко Брягово, община Маджарово. Между тях са: Стоя Чакалова /вдовица с 4 деца/ - семейството на баща ми, и Кирко Каракирков - семейството на майка ми. Прадядо ми Митрю и прабаба ми Стоя останали в Доганхисар. Гръцките власти събират немощните старци от селото и ги откарват в училището в Дедеагач, за да ги интернират на островите. Една седмица ги държат там. Дават им хляб със смелено стъкло вътре. Много стари хора умират още там, а дядо Митрю се връща в Доганхисар и умира в селото си. Баба Стоя с пампора идва в Хасково. Синът й Кирко я взема и откарва на село. Неговото семейство е голямо, затова тя живее при леля Добра, една от дъщерите си. Помня я: слаба, сьсухрена, сляпа, облечена в черни доганхисарски дрехи - гриж, а на кръста с тънка подпаска /тесен тъкан пояс/. Почина през 1947 г. почти 100-годишна в Хасково. Леля Добра беше без потомство, защото децата й умират до 5-годишната си възраст. тя също почина в Хасково, почти на възрастта на майка си. По кургия приличаше много на нея - тънка и висока, подвижна.

Леля Груда, другата сестра на дядо Кирко, ражда 5 деца, които носят фамилните имена Делиеви, а потомците им - Делиеви и Педеви. Всички те живеят в Хасково.

На дядо Кирко и баба Парашкева им се раждат 11 деца. Остават живи 7 - две дъщери - Мария и Стоя /моята майка, лека й пръст/ и 5-има синове - Митрю, Вълчо,

Христо, Никола и Добри. Добри Каракирков - психолог по образование, е тясно свързан с тракийското движение в България. Той е заместник-председател на Съюза на тракийските дружества в България. На него и на брат му Никола баба им Стоя разказала, че първата жена на Капитан Петко била невярна жена, защото казала в конака, че през деня Петко е мирен орач и овчар, но през нощта е хайдутин. Петко решава да я изпита. Заколил една коза, сложил главата й в козинява торба, завързал я добре отгоре и заръчал да я скрие, защото вътре е главата на изедника Сейрекоолу. Тя не дочакала да се мръкне и отишла в конака. Разказала им за торбата. Турците арестували Петко, изправили го пред съда в Кешан. Той отричал, че е убил турчина. Жената предала торбата като доказателство за вината му. Каква била голямата изненада, когато вътре откриват козята глава. Съдът освобождава Петко, а той, уверен в невярността на невястата си, я напуща завинаги. Тя ражда син. Баба Стоя им разказва нещо покъртително. В яда си гъркинята хвърля първородният им син Георги в опалена пещ с думите: "*Дано се затрие семето ти, дано*". Коя е истината не зная, тъй като леля Мария разказва друго: "*През 1939 г. синът на срико Петко - Георги, идва в България. Отива в Кърджали при Стайко, сина на срико Петко - Георги, идва в България. Отива в Кърджали при Стайко, сина на срико Вълчо. Искал му пари и търсел татковите си пари. Стайко му казал, че няма, защото имал само едно дюкянче, с което прехранвал семейството си*". Това са последните сведения за сина на Капитана.

Със свободолюбив и непокорен дух са закърмени чадата на Каракирковия род. Дядо ми Кирко Митрев Каракирков е тясно свързан с национално-освободителните

борби на Тракия. Затова след Преображенското въстание е хвърлен в затвора - Такирдак, където излежава присъда от 2 години. Той е първият български кмет на с. Султанкьой, днес в пределите на Турция. В това село се главил овчар в семейството па чорбаджи Вълчо. Дядо Вълчо го харесва много и го оженва за дъщеря си Парашкева. Тук се ражда и първото им дете - леля Мария. Когато турците превземат селото през 1912 г., дядо успява да избяга в гората с "*две джоби патроне*", както казваше баба. Турците вземат много моми и млади невести за харемите си. Баба ми Парашкева също била в списъка заедно с братовчедка си, но успява да избяга. При прескачане на някакъв висок дувар /ограда/ пада и абортира второто си дете - момче, но отива в гората при дядо.

Дядо Кирко беше силно черен човек, не много висок на ръст. Роден е в къщата на чичо си Петко през 1882 г. в с. Доганхисар. От 1920 до 1951 година обработваше 40-те декара земя в с. Малко Брягово, с която е оземлен като бежанец, за да изхрани многолюдната си челяд. За ония години беше един от начетените мъже в селото. Помня го в минути на отмора с вестник в ръцете. През 1943 г. по жътвено време, дядо Кирко казва в дюкяна на Яно Кишков, че Русия ще победи Германия. Попитали го дали не го пише във вестниците. Той отговаря, че винаги чете между редовете. Кой го е наклеветил пред полицията сам той знаеше, но и дълго помнеше якия бой, който ял в с. Долни Главанак. От 1951 до смъртта си през 1960 г. живя в Хасково, препитавайки се заедно с баба от поборническата си пенсия.

През 1976 г. леля Калина Педева, племенницата на войводата, ми разказа следното: "*Дядо ти Кирко бил много умно дете. Срику Петко от Варна изпраща хабер от*

Дуганхисар да изпратят дяда ти в България, за да го изучи. Вместо дядо ти, идва Кръстю Мармарев от с. Тахтаджик, Петков братовчед. Петко го е изучил и той става един от големите български финансисти. Бил е директор на банката в Пловдив. Оженва се за сестрината дъщеря на Рада. Раждат им се две момчета". Леля Калина разказва за срещата си с тях във Варна. Тя и съпругът й търсили къщата на срику си Петко във Варна. Излезнал Кръстю Мармарев. Посрещнал ги много хубаво, след като разбрал, че тя е племенница на прочутия войвода, неговия осиновител.

По едно време дошли двамата му синове с файтон, в който били "*впрегнати два коня като две невести*". Краката им били вързани с бели навивки, за красота. Братята работели като чиновници във фабриката на баща си - янъ фабрика: за олио и сусам. Кръстю им казал с файтона да закарат гостите на вилата извън града. А вилата била не вила, а цял палат. Този е единствения контакт, установен с осиновения син на Капитан Петко войвода.

Вуйчо Добри се връща още по-назад в спомените, разказани му от баба му Стоя. В края на 80-те години на миналия век Петко и жена му Рада Кравкова посещават Тракия. Петко наема хотел в Дедеагач, в който оставя Рада, а той се губи 3-4 дена из Дедеагачкия вилает, за което има две версии: едната, че е търсил сина си, а другата - укритата каса на четата си. Догадка са книжата, които баба Стоя донася от Доганхисар в една торба: Може би са писма или ценни документи от девер й от Атина, когато е учил там, не се знае. Не се знае къде са и сега тези ценни документи. Може би са унищожени при изселването им от с. Малко Брягово в Хасково.

1912-1913 г. са паметни за населението от Бело-

морска Тракия. Те носят много надежди за освобождението от турско иго и подлагат на тежки изпитания и разорение хората от този край. Това е време на погром, на гавра и унищожение на исконните българи по родните им места. Такава е и съдбата на Каракирковия и Чакаловия родове. В беди и избавления те винаги са заедно, защото са живеели в едно село, в една махала. Слушам касетофонния запис, който съм направила през 1986 г. на леля Петра Кишкова, сестра на баща ми, в Свиленград, за тези събития, за кой ли път. Гласът й потрепва не толкова от старческа немощ, а от мъчителните спомени, преживяни и изстрадани. Тя е родена на 11 ноември 1896 г., затова обичаше да казва: "*Лели, аз съм човек от стария век*". Почина на 9 септември 1989 г. на 93 години. На тази преклонна възраст паметта й беше свежа, а спомените ярки, незасенчени от несгодите и времето. Тя беше рядко сладкодумна. Мислите й прелитаха години назад, за да възкресят събития, станали по ония места в родния й край, където е преминало детството и моминството й, а очите й се пълнеха със сълзи. Преглъщаше ги и разказваше, разказваше. Разказваше и отново преживяваше малкото радости и многото скърби: "*През 1912 г., октомври, рекая България пристига. Дойдая в Доганхисър българето, конна артилерия. Кат видея хората уйници български, всички тичат, всичките ги здраоат. Дъжд ги на път наваляло, намокрили съ. Разпръсная ги по къщите. Майка пребера трима души. Иссушийме ги, наранийме ги, мъжките колят добитък, жен`те лябве печат да гостят вуйската.*" Слушала съм я. Слушам я и сега, седем години след като тя не е вече между нас, и винаги се наслаждавам на красотата на словото й. Впечатлява ме образният й доганхисарски език, неповторимата му стилис-

тична постройка и лексикалното богатство на изказа й.

Радостта им не била за дълго. Дванадесетхилядна турска армия се оттегля от Кърджали и през прохода Маказа поема пътя през Гюмюрджина, Доганхисар, Дедеагач и Фере за Турция. Това е времето април-май на 1913 г. Откъдето минава, жив човек не оставя след себе си. Граби, безчинства, опожарява всичко по пътя си. хората от селата Щапчи, Мархамли, Голям и Малък Дервент, Манастир, Съчанли и др., общо 12 на брой, се събират в село Доганхисар. Повече от три месеца продължава това прииждане на бежанците. Изпълва се селото, изпълва се и Доганхисарският балкан. Народният защитник Димитър Маджаров, заедно с момчетата си, закриля това население. След като вижда, че всички околни села са опожарени, стига до извода, че турците няма да подминат и Доганхисар. Решава населението да отиде в Дедеагач, за да потърси помощ от консулите.

Още щом напускат селото, турците влизат в него и го подпалват. Извиват се огнени езици чак до небето. "*Първом запалия водната мелница на реката. Едни пламене се издигая, сега пред очите ми стоят. Сетне и къщите. Старци дето останая - изтрепая ги. На Маджара убия три момчета. Веке не знам от българия ли бяя или от наште села*", спомня си леля Петра. Изгоряла е и тяхната къща, затова когато след време се връщат в родното село, измазват една плевня, оцеляла по чудо, където се ражда баща ни. Кръщават го на името на баща му, Киро, защото се родил 5 месеца след смъртта му. Опожарена е и къщата на Каракирковци. От нея остава да стърчи само една опушена стена, където е била баджата /камина/, за която по-горе разказва леля Мария.

Дядо Сарджо събрал 18 деца, изоставени в гората

от бягащите майки и бащи. Гледал ги в къшлата /кошара извън селото/ си, варял им кашичка, за да оцелеят. Турските пълчища не пожалили и тях. Избили ги до едно. До малките детски трупчета бива убит и дядо Сарджо. Жени раждали по път и хвърляли децата си в трънките, за да не ги издадат с плача си. Моми и млади невести чернили лицата си, завързвали се с черни забрадки, за да прикрият младостта си. Жестокостите са безгранични.

"*Дедеагач, пренъщийме в един камилски ан /хан/. Дойдая гърците на другия ден и с камшите ни изгония. закарая ни в турските казарми. На един дюшек от слама турия по 5-6 души. Народът много, чувяк до чувяк. ни можеш да седнеш, ни можеш да легнеш. Плачат тия дечинки. Три седмици ни държая там.*" Гърците ги предават на турците. Предаването става на площада, ей така, без официалности. Просто чичо Стамо Чакалов, брат на дядо ми чува гръцкия комендант да казва на турския: "*Досега ги пазехме ние, сега те са ваши. Където искате, там ги карайте.*" и те повеждат 7-километровата върволица от хора от Дедеагач за Фере. Двадесет и трихилядното множество е обречено на гибел. голяма част натоварват на гемии и фериботи. Заселват ги на островите в Мала Азия. Друга част издавят в Бяло море. Пътят е тежък. Конвоиращите турци - жестоки, но Стамо Чакалов успява да избяга от конвоя. Скрива се под моста на доганхисарската река, която се влива в Бяло море. Повече от час лази по корем, за да отиде при Димитър Маджаров в с. Дервент. Затова в песента се пее:

Стамо от пътя избяга
и при Маджара отиде.

Той го посреща с думите: "*Какъв абер ми носиш, Стамо?*" той му отговаря, че аберът е лош, защото наро-

дът е до Фере: "*Дяца плачат, като ягънца блеят.*" Маджаров събира четата си и потегля за Фере. Вдига бинокъла и вижда безнадеждното положение на бежанците. Дава заповед да се стреля. Стрелят с оръдието, което имали и скъсват понтонния мост, направен от гемии, събрани от Свиленград до Дедеагач. Еивер паша се уплашил и вдигнал белия байрак. Помислил, че стреля българска редовна армия. Заплаква и казва: "*Не ме е яд, че се предадох не на българска армия, а на башибозук.*" Един кавалерийски ескадрон от харманлийския полк по-късно подкарва пленниците към харманлийските казарми. Турските власти откупуват само офицерите си, разказва бай Петко Каваков. След като разкъсват кордона при Фере, пленяват турската войска, Димитър Маджаров и Руси Славов предлагат на бягащите българи да ги преведат през Балкана за България. Една част остават в Доганхисарския Балкан, в местността Армаганът. Тук остават и семействата на моите родители - родовете Каракиркови и Чакалови. Останалите 20-21 хиляди души поверяват съдбата си на войводите Димитър Маджаров и Руси Славов. Тръгват за България, охранявани от момчетата им. Пътят ги извежда до село Ятаджик /Маджарово/, там където само на хвърлей място е бленуваната земя - свободна България.

Река Арда дели двете Българии - свободната и поробената. На десния й бряг, там където малкото деренце се влива в р. Арда, се разиграва голямата трагедия, защото турците от засада започват невиждана сеч. Тела на жени, деца и старци се стелят по земята. Кръвта им напоява изгорелите от есенното слънце урви и поляни, влива се в голямата река, за да продължи да разнася мъката българска чак до Бяло море. Годината е 1913-та. Четниците на Димитър Маджаров и Руси Славов успяват да преведат

около 19000 души на другия бряг. Те са спасени. Реката вече ги дели от смъртта. Затова в знак на признателност днес малкият миньорски град носи името на големия българин Димитър Маджаров - Маджарово.

Кои от потомците на Каракирковия род са се къпали в кървавата баня, не знам.

А тези, които остават на Армагана, в Дедеагачкия Балкан, се връщат по родните си места. Селата им са сринати със земята. Затова търсят подслон в оцелелите турски села. Отиват в Кашлакьой. През 1920 г. тръгват за България. Баща ми е на 7 години, а майка ми - на 10 месеца. Пътят е много тежък. "По нощите" вървят, а през деня се крият в гората. А тя, гората, е пълна с такива като тях. Деца пищят. Болни старци остават да умрат в родния си балкан. Несретна бежанска участ, която разпръсна като пилци народа на Беломорска Тракия. С куцото магаре, натоварено с най-необходимото за оцеляване по пътя, стигат до село Кочаш, Маджаровско. Преминават с каик р. Арда и стигат до с. Бориславци. Настаняват се в 12 напуснати каракачански колиби, а през есента се заселват в с. Малко Брягово. Трудностите по пътя делят с още 10 семейства от Беломорието.

Местното население приема радушно бежанските семейства.

Приютява ги в домовете и плевните си. Подпомага ги с храна и земеделски инвентар. И те оцеляват. Как оцеляват другите потомци на Каракирковия род, не зная. Съдбата ги попилява из цяла България, за да разнасят славата на легендарния Петко Кирков Каракирков - Капитан Петко войвода - безсмъртна клонка от рода ни.

Написах тези спомени, събирани зрънце по зрънце, с ясното съзнание, че не съм изчерпила напълно тема-

та. Постарах се да пробудя духа на Капитан-Петковия род за преосмисляне на историческата правда и допълване празнотите в житието на Каракирковия род.

Каракирковият род - Родът на Капитан Петко войвода

Бележниците на родопския комита Тодор Хвойнев

Златка Бачорова -
уредник в Исторически музей - Смолян

Във фонда на отдел "История на България 15-19 век" при Исторически музей - Смолян, се съхраняват над 200 ценни експоната, свързани с националноосвободителните борби на Средиородопския край. Сред тях е комитският костюм на Тодор Хвойнев - потури, джамадан /елек с ръкави/, риза, пояс, шал, гугла, силяхлък /кожена чанта/, мастилница за пояс и част от личното му оръжие.

По-късно във фонда на отдела постъпват и други оригинални документи и снимки на Тодор Хвойнев като дарение от наследниците му, което дава възможност да се направи по-цялостна характеристика на личността и комитата Хвойнев.

Тодор Анастасов Хвойнев е роден на 8 февруари 1872 година в село Левочево в семейството на Анастас и Мария Хвойневи[1]. Баща му Анастас Христов Хвойнев, собственик на много овце, е известен с прякора Кара кехая, заради мургавото си лице. Тодор, четвъртото дете на Анастас Кара кехая, има четирима братя - Никола, Христо, Димитър и Гочо. Трето отделение завършва в Левочево през 1884 г. при учителя Георги Найденов от Чепеларе, след което заминава за Ксанти да учи зидарски занаят[2]. През 1888 г. се отказва от дюлгерството и с брат си Гочо се захваща с овчарство[3]. Подвижният хапактер на този традиционен за среднородопското население поминък /зимуване на стадата по Беломорието и летуване по високите пасища на Родопите/ му дава възможност да опознае много селища и да установи контакти с патриотично настроените българи в Гюмюрджинско и Ксан-

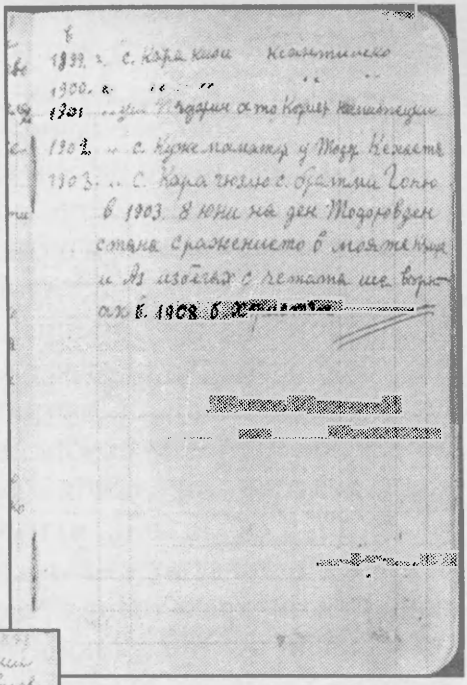
тийско. Свободолюбивият и горд Тодор е един от първите членове на създадения през 1900 г. Македоно-одрински революционен комитет в родното му село. От организацията е назначен за куриер, но за да избегне подозренията на турските власти, напуска кехаялъка и става селски коруджия-пъдарин[4].

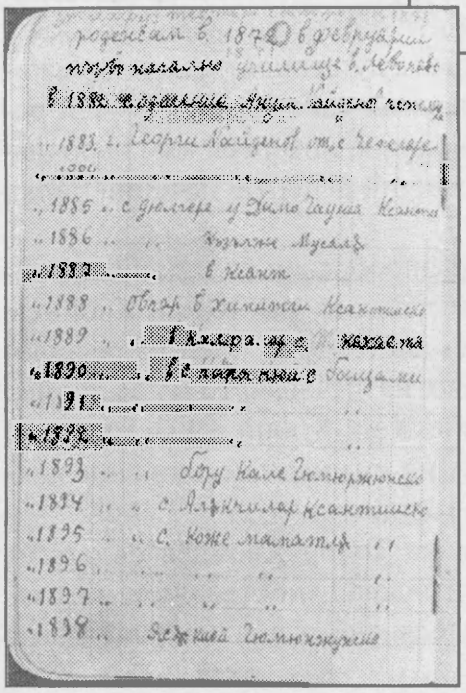
Ахъчелебийски район активизира дейността си за предстоящото въстание. На 6 срещу 7 юни 1903 г. формираната чета за Левочево се настанява в къщата на Тодор Хвойнев[5]. Поради предателство къщата е обсадена от турска войска, но четниците успяват да пробият обсадата и да се изтеглят през Караманджа в България. Хвойнев и Иван Гаджуров /също от Левочево/ слизат в Чепеларе. Тук те са заловени от полицията и препратени в Пловдивския затвор[6]. Освободен от затвора, Тодор Хвойнев се записва в 1 чета на V околия от 7 въстанически окръг, начело с Пею Шишманов. След неуспеха на Илинденско-Преображенското въстание Хвойнев повежда комитска чета, действаща в Ахъчелебийско до Бяло море, за да защитава българското население от турските насилия, гръцките и български богаташи. Пет години комитства - до 1908 г., когато се обявява Хуриетът, а през следващата 1909 г. по предложение на турските управници е избран за мухтар /кмет/ на Левочево.

Сред личните документи интерес представляват трите саморъчно изписани бележника на Тодор Хвойнев[7]. Те са достоверни исторически извори, съдържащи ценни сведения за комитската му дейност, биографични бележки, лични контакти и преживявания. С размери - 14/16 см дължина и 10 см ширина - бележниците съдържат общо 138 листа, но е възможна липса на някои листове, защото нямат номерация. Подвързията им, изработена от кожа и картон в кафяво, белезникав цвят, без надписи, е запазе-

на. Листовете на двата бележника са бели, разчертани на графи, а на третия със следните фабрични надписи: дата, наименование, да дава, да взема. Може да се предположи, че той е предназначен за стопанско-търговски сметки и действително в по-голямата си част съдържа именно сметки, водени от Хвойнев.

С текст са 92 листа. Всички попълнени листове са изписани саморъчно от Хвойнев, с неговия характерен, не много едър и леко наклонен надясно почерк. Писал е в повечето случаи със синьо и черно мастило, по-рядко с молив. Вписвал е бележките си в непоследователен ред,

Факсимиле от бележниците на Тодор Хвойнев

като повечето от текстовете са фрагментарни. За по-точен хронологичен обсег служат отбелязаните на места от него години на вписването. Най-късната е 1957 /годината, в която Тодор Хвойнев е починал/.

Съдържанието на бележниците е богато и разнообразно. Най-обобщено, в тях могат да се открият данни за: а) лични контакти с хора от най-различни социални и политически групи - участници в Македоно-Одринската ревдолюционна организация, адвокати, лекари, чужденци, обикновени ратаи, овчари и пчелари; б) лична и обществена отговорност - стриктно водене на личните и стопански сметки на цялото семейство по приходи и разходи, покупко - продажби на имоги, дялови капитали в кооперации, облигации; в) изострено социално чувство - оказване помощ според възможностите си - даване на парични заеми, хранителни продукти на близки, родствеици и бивши четници; г) опити за проследяване родословието на Хвойневи; д) неговата душевност и начин на живот - усет към красивите дрехи - гайтанлии и хубави родопски песнси, народни вярвания, интереси към народната медицина - записани различни рецепти, лечебни билки и др.

Макар и по-малко, разнообразни са и данните, които разкриват комитската дейност на Тодор Хвойнев. Сведенията обхващат приемането му за член на революционния комитет в Левочево, назначаването му за куриер на организацията, сражението на 8 юни 1903 година и бягството на четата, списък на загинали негови сподвижнипи в периода 1903-1908 година.

Личните бележници на Тодор Хвойнев съдържат богата информация, която изисква цялостна систематизация. Прецизното им проследяване и анализиране дават

възможност да се извлекат интересни сведения за националноосвободителните борби на родопчани. В този смисъл бележниците могат да бъдат предмет на специално изследване.

БЕЛЕЖКИ:

[1] ДА - Смолян, ф. 430 К, оп. 1, а.е. 1, с. 2

[2] Пак там

[3] Пак там

[4] *Барбов, С., Манолова, М., Ставракев, И.* Левочево в миналото си. С., 1992, с. 143

[5] *Караманджуков, Х.* Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 63

[6] Пак там, с. 64

[7] ИМ - Смолян, ф. В-III, инв. № 115, 116, 117

Димитър Гюзелджов

Одринската църква в квартал Киришхана "*СВ. РАВНОАПОСТОЛИ КОСТАДИН И ЕЛЕНА*"

Квартала Киришхана в Одрин е разположен в равнинната част на града. Той се огражда от реките Тунджа и Марица, която няколко километра по-нагоре е прибрала водите на река Арда. В този квартал често са ставали катастрофални наводнения. Известно е например голямото наводнение от 1885 г., което е оставило без покрив хиляди граждани, а няколко десетки жители на града са намерили смъртта си в мътните води. В този квартал на Одрин са живеели най-богатите български фамилии: Доганови, Пешеви, Сивриеви и Керековци. От последната фамилия по майчина линия, произхожда и Атанас Цвятков Узунов, заместника на Васил Левски.

През 1884 г. в Киришхана живеят 300 български семейства от които 200 са признавали българската Екзархия, а останалите са били патриаршисти и унияти.

В квартала, след Руско-Турската Освободителна война е имало две училища за момчета и момичета. Тук още през 1879 г. е преподавала първата в града българска учителка. През 1903 г. българите отхвърлили чуждия кмет на квартала и назначили свой. Две години по-късно те протестират пред българската Екзархия, че е уволнила учителя Драгой Ненчев. В тази борба особено се отличил Васил Ралев, баща на Велко Ралев, учител но история в Одринската гимназия "Д-р Петър Берон". Голям борец за самостоятелна българска църква е бил поп Янаки. През януари 1884 г. в квартала е образувано Българско благотворително дружество "Родолюбие" със 70 члена.

През 1833 г. българи и гърци са построили черквата "Св. Апостоли", с голямото съдействие на чорбаджи Найден Кръстевич, който не само дал 12 000 гроша за нейното построяване, но и пръснал много грошове, за да издейства правителствения ферман /разрешение/ за построяването на черквата.

Въпреки големите дарения парите не достигнали и на 15.08.1833 г. българската черковна община взела заем от 5600 гроша при 10 на сто годишна лихва от Матея Керц. Под договора се подписали Толе, Неделю, Никуш и Коста. Вътрешната украса на черквата била направена с парите на българското търговско дружество "Св. Андрианополски Григорий". Договора между българи и гърци бил, че в черквата трябвало да се пее и на двата езика. Но скоро след изграждането на черквата гърците забранили да се пее на български. Започнало се люта борба кой да притежава черквата. В тази борба правителството застанало на страната на гърците. Отчаяни от несправедливостта българите построяват своя църква "Св. равноапостоли Костадин и Елена", но гърците не давали да се освети съгласно християнските канони. Ето защо тя останала неизползвана. Църковното настоятелство се обърнало към българската община в Цариград, откъдето им изпратили владиката Доротей. Дядо владика намерил разрешение на въпроса. Свиква одринските български първенци и след кратко съвещание били написани няколко еднотипни писма, с които се поканвали българите от Свиленград. Любимец, Харманли и Лозенград, които да присъстват при освещаването на черквата и да носят брадви. На посочената дата в писмото в Одрин се събрали около 200 души с брадви и 3000 богомолци. Посреднощ църквата била осветена от Дядо Доротей заедно с 12 свещеника.

Рано сутринта гръцкият одрински владика Дионидий се оплакал на Валията, че нощес българите са осветили църквата. Валията извикал българският владика и го запитал. *Ти кой си? и какво си вършил нощес? "Аз съм български владика. Дошъл съм в Одрин по частна работа. Народа ме покани да извърша нощес един молебен за здравето и дълголетието на Негово Величество султана в новата църква "Св. равноапостоли Константин и Елена", защото денем се боят от гърците да не ги нападнат когато се молят богу. Аз не можах да им откажа, защото е мое задължение, да мисля за здравето и щастието на султана, а понеже църквата не беше осветена, а да се молиш в такава черква е грях. Затова я осветих."*

Така валията на Одрин Изет паша похвалил българският владика Доротеи и нахокал Дионисий, който не мислил за здравето и щастието на султана.

От надписа над входа на църквата научаваме, че тя е започнала да се строи на 03.03.1869 г. и е завършена на 25.09. същата година.

Църквата е посещавана от руският генерал Франц-Едуард Иванович Тотлебен, на път от Санстефано за Русия. По този повод на пътната врата българите изписват следните думи "*За брадско воспоминание Русии*".

ОДРИНСКАТА ЦЪРКВА "СВЕТИ ГЕОРГИ"

Одринската махала Каика през Възраждането била населена предимно с българи, според едно преброяване на населението през 1878 г. В тази махала живеели 780 български семейства, оттях 700 са признавали българската екзархия, а останалите 80 се гърчеели. През Анрилско-

то въстание за българите от Одрин настъпили тежки дни.

Ето защо много семейства от Каика напуснали града, но след Руско-Турската Освободителна война отново се завърнали и през следващата 1879 г. в махалата били открити две училища.

През 20-те години на миналия век българи и гърци са построили две църкви в Одринските махали Калето и Киришхана. Третата съвместна църква била построена в Каик и се наричала "Света Троица". Тази черква била построена от българският майстор Константин Арнаудов. Този умен българин, не само е знаел точните размери на построената от него църква, но също така е знаел, кой колко пари е дал за храма. Най-много е дал чорбаджи Найден Кръстев - 12000 гроша. Владишкият трон в черквата бил изработен с дарените пари на богатата българка баба Рада Попова. Певец в църквата бил българинът Димитър Пеев, който знаел да чете както на български, така и на гръцки, но е пял на български само по време на руската окупация на Одрин през 1878 г.

Въпреки споразумението между българи и гърци в съвместно построените църкви да се пее на български и гръцки, то гърците не допускали да се пее на български. Гърците се възползвали от тежкото положение на българите през 1876 г. и обзели черквите съвместно строени.

За да се осуети българските домогвания да завземат църквата "Света Троица" гръцкият владика Дионисий наредил църквата да бъде заключена. Въпреки протестите на българите църквата продължавала да бъде затворена. Решението за насилственото завземане на църквата е взето в къщата на дядо Костадин Арнаудов. На това заседание е присъствал архирейският наместник Кесари от Лозенград. Рано сутринта на 01.01.1879 г./Василов-

ден/ младежи отворили вратата, забили църковната камбана и църквата се изпълнила с българи. Дори и двора на църквата се оказал тесен, за да чуят Кесари, който е водил службата на български.

След тази случка правителството затворило църквата "Св. Троица", а на българите от махала Каика е разрешено да построят българска църква, като се отпуснали безплатно да се вземат камъни от местността "Сарая". Сам Рауф паша е дал 400 лири за построяването на църквата.

На входа на църквата майстор Константин Арнаудов е поставил мраморна плоча със следният надпис:

"*Основния камък на настоящата черква Свети Велико Мъченик Георги се постави на 23 април /6 май по нов стил/ 1880 г. и се освети от Негово Преосвещенство Синеси Стобийски на 19 октомври същата година.*"

До 1913 г. в Одрин има следните български църкви: "Св. Димитър", "Св. Пантелеймон", "Св. Константин и Елена" и "Св. Георги". От четирите построени от българите църкви днес в Одрин съществува само църквата "Св. Велико Мъченик Георги".

Списък на доброволците от Свиленград взели участие в Балканската война 1912-1913 г.

1. *Атанас Христов Димитров*, роден на 15.01.1894 г. в с. Енеджия, Лозенградско. Служил в XIII - та Лозенградска дружина в 3-та рота.

2. *Георги Димитров Вапцаров*, роден на 10.03.1885 г. в Свиленград. Служил във Втора къртечна рота.

3. *Димо Георгиев Велков*, роден на 15.08.1867 г. м. Баяндър. Служил в XIII-та Кукушка дружина, 4-та рота. Починал през декември 1959 г.

4. *Димо Паскалев Ангелов*, роден на 15.10.1886 г. м. Баяндър. Служил в X-та Прилепска дружина.

5. *Петър Велев Ракевски*, роден на 15.09.1894 г. в гр. Ихтиман. Живее в м. Канакли. Служил в III-та Солунска дружина, 3-та рота, 3-ти взвод.

6. *Шидер Димитров Бабиков*, роден на 04.03.1887 г. Починал на 14.07.1947 г.

7. *Недялко Ат. Германов*, роден на 14.09.1887 г. м. Канакли. Служил в XIV Воденска дружина, 4-та рота 1-ви взвод.

8. *Теню Митев Енджелиев*, роден на 25.08.1881 г. Служил в XV-та Щипска дружина, 1-ва рота 3-ти взвод.

9. *Добри Панайотов Добрев*, роден на 14.01.1892 г. м. Канакли. Служил в X-та Прилепска дружина, 1-ва рота, 2-ри взвод.

10. *Илия Колев Петров*, роден на 15.07.1876 г. м. Баяндър, починал 1936 г. Служил в VII-ма Кумановска дружина, 4-та рота, 4-ти взвод.

11. *Христо Савов Генев,* роден на 30.09.1895 г. Служил в VII-ма Кумановска дружина.

12. *Димитър Костадинов Гагаузов*, роден на 15.05.1865 г. Починал 1946 г. Служил в XIII-та Кукушка дружина, II-ра рота, II-ри взвод. Има чин ефрейтор.

13. *Господин Иванов Желязков*, роден на 26.03.1887 г. м. Канакли. Служил в X-та Прилепска дружина, 1-ва рота, 2-ри взвод. Има чин ефрейтор.

14. *Атанас Петров*, роден на 14.04.1889 г. м. Канакли. Починал 17.05.1935 г. Служил в XI - та Серска дружина, 3-та рота, 1-ви взвод.

15. *Никола Янев Таушанов*. Роден на 15.03.1890 г., м. Баяндър. Умрял във Велинград през 1988 г. Служил в XV-та Щипска дружина 2-ра рота, 3-ти взвод.

16. *Христо Петров*, роден на 04.06.1883 г. Служил в XV-та Щипска дружина 3-та рота, 2-ри взвод.

17. *Яни Костадинов Таушанов*, роден на 14.04.1857 г. Починал на 08.XII. 1948 г. Служил в щаба на XII-та Лозенградска дружина.

18. *Никола Петров Желев*, роден на 15.04.1889 г. м. Баяндър. Служил в XIII - та Лозенградска дружина 3-та рота 3-ти взвод.

19. *Никола Димитров Делибозов*, роден на 15.08.1889 г. м. Баяндър. Служил в XIII - та Лозенградска дружина 3-та рота 3-ти взвод.

20. *Никола Димитров Митков* роден в Мала Азия живее в Адачала /Бориславци/. Служил в XI-та Серска дружина.

21. *Теодош Костадинов Гачев*, роден на 15.08. 1885 г. в Райкова Могила. Служил в V-та Одринска дружина, 3-та рога.

22. *Стефан Георгиев Митев*, роден на 05.01.1889 г. с. Райкова Могила. Служил в III-та Солунска дружина, 2-ра рота.

23. *Кръстю Колев Вълчев*, роден на 28.03.1885 г. в с. Райкова Могила. Служил в XIII-та Лозенградска дружина, 3-та рота.

24. *Георги Иванов Киришев*, роден на 23.04.1886 г. Любимец. Служил в IX-та Велешка дружина 2-ра рога, 4-ти взвод.

25. *Ангел Колев Видев*, роден на 20.10.1879 г. в Любимец. Служил в IX-та Велешка дружина 4-та рота.

26. *Петър Атанасов Тиров*, роден на 20.07.1877 г. в с. Зарево, Солунско, живее в Любимец. Служи във II-ра Кумановска дружина, разузнавач.

27. *Стефан Т. Тарунчев*, роден в с. Ени, Леренско, живее в Свиленград м. Канакли. Служи в IX -та Велешка дружина, 4-та рота.

28. *Руси Петков Христов*, роден на 08.03.1888 г. в с. Пишмянкьой, Софлийско. Живее в Малки Воден. Служи в IX -та Серска дружина, 1-ва рота, 2-ри взвод.

29. *Димитър Ангелов Минчев*, роден в с. Белица, Харманлийско, живее в Канакли. Служи в 30-ти Шейновски полк, 3-та дружина, 11-та рога.

30. *Атанас М. Арнаудов*, роден през месец март 1890 г. в Левка. Служи в V-та Одринска дружина, 1-ва рота.

31. *Петър Вълков Петров* роден на 21.05.1890 г. с. Левка. Служи в IV-та Битолска в щаба на дружината.

32. *Васил К. Шомов*, роден на 24.12.1884 г. в Свиленград. Служи в щаба на 11-та дивизия, а по-късно в щаба на 2-ра Тракийска дивизия.

33. *Михаил Г. Цветков*, роден на 26.09.1888 г. в Свиленград. Служил в X-та Прилепска дружина, 2-ра рота. 4-ти взвод.

34. *Данаил Георгиев Шопов*, роден през 1889 г., м.

Гебран. Починал на 25.05.1969 г. Служил в V-та Одринска дружина.

35. *Атанас Мавров*, роден в с. Вълче поле. Доброволец в V-та Серска дружина, 1-ва рота, 1-ви взвод.

36.*Стефан Атанасов Бояджиев*, роден на 15.02.1883 г. м. Канакли. Служи в XIV-та Воденска дружина.

37. *Георги Георгакиев Янакиев*, роден през 1884 г. м. Баяндър. Служи в X-та Прилепска дружина, 8-ма рота.

38. *Каранфил Желязков Балджиев*, роден на 07.08.1875 г. с. Кадъкьой, живял в Лисово и Свиленград.

39. *Стоян Георгиев* от с. Костор.

40. *Дончо Михайлов* от Свиленград. Служил в XV - та Шипска дружина.

41. *Дойно Севов Войнов*, роден на 16.01.1865 г. в Свиленград. Служил в XIII-та Кукушка дружина, 1-ва рота, 3-ти взвод.

42. *Атанас Канев Колев* роден на 12.01.1881 г. Гарата Служил в VIII-ма Костурска дружина, 2-ра рота, 4-ти взвод.

43. *Георги Христов Костов*, роден на 03.03.1878 г. м. Баяндър. Служи в X-та Прилепска дружина, 3-та рота, 4-ти взвод.

44. *Никола Георгиев Митев*, роден на 15.10.1882 г. в Свиленград. Починал на 30.12.1871 г. в кв. Гарата. Служи в X-та Прилепска, 1-ва рота, 3-ти взвод.

45. *Костадин Димов Джелепов*, роден на 31.08.1886 г. Служи в VIII-ма погранична дружина, 4-та рота. Санитар.

46. *Михаил Георгиев Михов*, роден в с. Левка през 1888 г. Служи в V-та Одринска дружина, 1-ва рота, 1-ви взвод.

47. *Цвятко Карчев Куманов* роден през 1884 г. в с. Младиново. Служи в X - та Серска дружина, 3-та рота, 3-ти взвод.

48. *Атанас Танов Ангелов*, с. Мезек. Служи в XI-та Серска дружина, 3-та рота, 3-ти взвод.

49. *Стоян Стоев Чавдаров*, роден на 26.12.1884 г. в с. Мерхамли, Софлийско, живее в с. Костур. Служи в XI-та Серска дружина, 1-ва рота.

50. *Никола Иванов Зюмбюлев*, роден през 1880 г. в Чопкьой, Узункюприско. Живее в с. Костур. Служи в XI-та Серска дружина.

51.*Сево Георгиев Златанов* от Мезек. Служи в X-та Прилепска дружина.

52. *Иван Г. Мавродиев* от Свиленград. Служи в щаба на 11-та пехотна дивизия.

53. *Калоян Митрев Петков*, роден на 13.04.1875 г. в Доганхисар. Живее в Любимец.

54. *Фоти Иванов Тодоров* от Свиленград. Служи в X-та Прилепска дружина.

55. *Васил Костадинов*, роден в с. Бъмбъки, Костурско. Живее в Свиленград. Служи в X-та Прилепска дружина.

56. *Хубен Панайотов* от Мезек.

57. *Грозю Иванов Христов*, роден на 14.10.1886 г. в Чернодъб. Умрял 10.02.1948 г.

58. *Свещеник Стоян Ставрев,* роден в Македония. Живял в Свиленград, свещенодействал на гарата, където е известен като стария поп. Идва специално от Америка, за да стане доброволец.

59. *Панайот Фотев Ангелов*, роден на 08.07.1873 г., живее в Свиленград. Служи в 13-та Кукушка дружина. Интендантска рота.

60. *Петко Атанасов Димитров*, роден на 01.03.1889 г. Починал в Капитан Андреево през 1962 г. Служил в 10-та Прилепска дружина.

61. *Витан Николов Витанов*, роден в Пирдоп. Служащ в V-та Одренска дружина. Живее в Свиленград.

62. *Станко Хаджимитев Разбойников*, роден в Свиленград, пръв директор на гимназията. Служил в 15-та Щипска дружина.

63. *Иван Атанасов Еврейнов*, Баяндър, четник в четата на Яворов.

64. *Георги Николов Георгиев*, Баяндър, четник в четата на Яворов.

65. *Янко Желязков Димитров*, четник в отряда на Бояджиев.

66. *Христо В. Таушанов*, войвода на чета по време на войната.

67. *Георги Димитров Скулев* от Левка.

68. *Никола Василев Варимезов* от Левка.

69. *Христо Желев Димитров* от Левка. Служи в 9-та Плевенска дивизия.

НАГРАДЕНИ СВИЛЕНГРАДЧАНИ-ДОБРОВОЛЦИ ПО ВРЕМЕ НА БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

1. *Христо Петров*, награден с два Ордена за заслуга
2. *Никола Димитров Митков*, награден с Орден IV степен
3. *Петър В. Петров*, награден с Орден за заслуга
4. *Кръстю Колев Вълчев*, награден с два Ордена IV степен
5. *Милчо Георгиев Михов*, награден с Орден IV степен
6. *Сево Георгиев Златанов,* награден с Орден за заслуга
7. *Петър Тиров Атанасов*, награден с Кръст за храброст
8. *Стефан Г. Митев*, награден с Орден IV степен
9. *Атанас Христов Димитров*, награден с Орден IV степен
10. *Георги Д. Вапцаров*, награден с Бронзов медал
11. *Теодор Костадинов Гачев*, награден с Бронзов медал
12. *Шидер Д. Бабиков,* награден с Кръст за храброст
13. *Петър Белев Ракевски*, награден с Кръст за храброст и Орден IV степен
14. *Атанас Петров*, награден с Орден за заслуга I, II, и IV степен
15. *Никола Таушанов*, награден с Кръст за храброст и Орден IV степен
16. *Стефан Т. Тарунчев*, награден с Орден за храброст IV степен

17. *Стефан Атанасов Бояджиев*, награден с Орден за заслуга

18. *Костадин Д. Джелепов*, награден с Бронзов медал

19. *Атанас Танов Ангелов*, награден с Орден IV степен

20. *Димитър Костадинов Гагаузов*, награден с Орден IV степен

21. *Атанас Зантов*, награден с Орден IV степен за храброст

ЗАБЕЛЕЖКА:

Настоящият списък на доброволците от Свиленград и Свиленградско е не пълен, той е съставен през 1931 г. и се съхранява в Окръжния държавен архив Хасково. В него липсват имената на убитите, умрелите до 1931 г., изселилите се от Свиленград както и на незаписалите се в дружество "Балканци". Според началник щаба на македоно-одринското опълчение Петър Дървингов до 05.10.1912 г. от Мустафапашанско /Свиленградско/ са се записали 86 души. Като се има предвид, че и след горната дата са се записвали доброволци, то може да се твърди, че доброволците през Балканската война са много повече.

Димитър Гюзелджов

ЛЕТОПИСЕЦ НА СЕЛО ДОГАНХИСАР

Калина Т. Георгиева

Тракийската общност го познава. В продължение на пет десетилетия, с бележник или касетофон, д-р К. Бакърджиев прекрачва прага на почти всеки тракийски дом в Хасковска област, за да разговаря и записва развълнуваните разкази на живите свидетели на драматичните събития в Беломорска Тракия от началото на 20 век.

Изслушани са стотици очевидци. Изписани са хиляди листове с автентични разкази. Мотивиран от чувство за дълг и дълбока съпричастност към съдбините на отечеството, д-р К. Бакърджиев реди парченце по парченце мозайката на историята, която преобръща изцяло живота на семейството му и бележи трайно цялото му съществуване.

Роден е на 20.04.1918 г. в с. Доганхисар, Дедеагачко в голямо, задружно и заможно семейство. Майка му Стана Бакърджиева е от род Червенилови. Тази юначна българка дава живот на 10 деца, търпеливо ги отглежда и възпитава, образова. Енергична и решителна, тя е активна страна, когато трябва да се вземат важни решения в съдбовни за семейството моменти. Баща му Стаю Бакърджиев е кротък и разсъдлив българин, един от малцината образовани за времето си доганхисарци. В живота му има две големи страсти: семейството и земята.

В паметната 1923 г. Стана и Стаю изоставят цялото си имане в Доганхисар, защото едничката им грижа са дребните деца около тях. Голямата им утеха по-късно, ко-

гато се установяват в майка България е, че цялото им семейство е оцеляло и всички са отново заедно. Те не подозират, че скоро след това, в резултат на изтощението от прехода, недояждането и мизерията, ще загубят първородния си син Митрю.

През 60-те години, вече заобиколен от десетки внуци, тъпчейки тютюна в лулата си, дядо Стаю нарежда: "Така стана, че в живота си три пъти лозя садих."

Какво попречва на Стаю Бакърджиев да гледа и реди имотите си в Доганхисар, да се радва и отглежда на воля чедата си? Защо малкият Кирил трябва да изостави мечтите си за френския колеж в Дедеагач, а вместо това едва петгодишен да прегърне бежанската орис през дебрите на балкана. Обрат в историята продиктуван от интересите на великите сили, за които е без съществено значение, че хиляди хора са изтръгнати насилствено от корена си, преследвани, унищожавани, а оцелелите - запокитени из цялата територия на днешна България.

Семейството на Стаю Бакърджиев се установява в с. Ефрем и започва всичко отначало. Може би точно в тези кътливи години се появява тракийската поговорка: "Ние, тракийци, яйцето стрижем."

Неспокойният дух на малкият Кирил търси възможност за образование. През 1932 г. потегля сам за Пловдив и постъпва в духовната семинария. След завършването й, в продължение на няколко години учителствува в с. Чорбаджийско, Ивайловградско. През 1944 г. става възможна мечтата му да следва в гр. София. Записва ветеринарна медицина. След университета специализира в Чехословакия, защитава научни степени и става първият доктор на ветеринаро-медицинските науки в Южна България. Научните му изследвания се прилагат с голям ус-

пех. Преведени са на седем езика. Получава покани и участва в конгреси, симпозиуми, научни конференции по цял свят. Самият той ползва девет езика. Става почетен член на научни общества в Москва, Букурещ, Атина, Берлин, Мадрид.

Успоредно на научната и професионална кариера протичат търсенията в областта на краезнанието. Обект на изследвания са събитията в Беломорска Тракия през периода 1912-1925 г., за които официалната историческа наука в България мълчи, а в учебниците по история няма нито ред.

А времето си тече. Спомените избледняват. Забравата завладява територии сред угриженото ежедневие на тракийци. Появява се четвъртото поколение на преселниците от Беломорска Тракия. В същото време от родените и живелите там, а по-късно установили се в майка България хора, остават единици. Прозрял угрозата, обсебен от героиката на събитията, д-р К. Бакърджиев търпеливо изгражда защитна броня против забвението. събраният огромен емпиричен материал намира израз в книги, които са документална снимка на случилото се през периода 1912-1925 г.

Междувременно към събирателската, класификаторската и изследователска дейност са приобщени децата му - Мария и Станислав Бакърджиеви и внуците му. Резултат на тези проучвания е трилогията "Родното село на Капитан Петко войвода Доганхисар-Градец", "Доганхисар-Градец- защита и разгром", "Доганхисар-Градец - по чужди брегове", изследвания за езика на Доганхисар, политическото и административно устройство на Беломорска Тракия, сборника "Доганхисар - Градец - песни" и др.

ПО ДИРИТЕ НА ИСТОРИЯТА НА РОДНИЯ КРАЙ

"Доганхисар - Градец! Име легенда. Ехото й отеква от времето на древните траки и славяни през цялата 1300 годишна история на България, та чак до наши дни. Доганхисар - гранитна стена на здравия български дух в Югоизточните Родопи, в която са се разбивали яростните вълни на елинизма и ислямизма." Така започва книгата "Родното село на Капитан Петко войвода Доганхисар-градец", първо задълбочено изследване за селото. В четирите раздела-географско положение, материална, духовна култура и история е представен облика на с. Доганхисар през вековете - до 1925 г. Документалната стойност е подплатена от консултираната литература-научния тракийски архив към БАН, османски източници, византийски хроники, исторически трудове, списания. На вниманието на читателя са предложени множество скици и карти на жилищното застрояване на селото, на пътната мрежа, по махали, богат снимков материал, исторически документи, факсимилета. Сведенията за бита и културата на населението са почерпани от разказите на над 100 доганхисарци, чиито имена са вписани също в книгата.

Историческите, географските, културните параметри дават представа за начина на живот на доганхисарци, за техния бит и култура. По страниците възкръсват празници, обичаи, обреди, обредни песни, напеви, приказки, изпълвали живота на жителите на с. Доганхисар от началото на 20 век. Описани са типични за "доганъсърлии" ястия като кашник, саръ̀лия, клин, катма, зелник, голник, трахана, бубота, кишкек и тяхното приготовление. Представено е обичайното облекло на населението

от онова време - гриж, гунка, кюрк, цървенка, сае, дюлбен, подпаска и др.

Географското положение на Доганхисар го прави център на икономически район. От селото излизат осем пътя. Търговията задоволява не само нуждите на многолюдното село, но и на околните села: Фъндаджак, Бодурен, Каракая, Ходжакьой, даже Тахтаджикик, Пишманкьой. Селскостопанската, животновъдната и занаятчийската продукция с кервани коне или камили се изнася за Гюмюрджина, Фере, Енос, Софлу, Ипсала, Кешан, а след 1870 г. и за Дедеагач. Поради по-слабо застъпените промишлени култури в растениевъдството населението създава забележителна домашна индустрия. Всяка къща представлява малка работилница за производство на вълнени и козиняви текстилни произведения. Вълната и козината са преработвани във вълнени платове за гриже, алица, козинеци, чулве, дисаги. Славата на с. Доганхисар се разнася по пазарните центрове на Османската империя: Гюмюрджина, Ксанти, Енос, Смирна.

Името Доганхисар произлиза от двете турски думи доган/орел/ и хисар /крепост/. В точен превод името означава Орлова крепост. Съществуват предания, според които стародавното име на населеното място е Градец. Когато турците превземат района, преименуват селото в Дуван Яшар, което на български означава "който се роди, живее", защото населението е здраво, земята - плодородна, местността - прекрасна. И ако посетилите селото сами могат да се убедят в това, то те ще забележат също старите грамади от крепости около селото, които могат да се окажат достатъчно основание за името му.

Втората книга от трилогията "Доганхисар - Градец - защита и разгром" е структурирана в две части. Събити-

ята, около които е съсредоточено вниманието на читателя са трагедията на беззащитния човек, при съпротивата срещу подкрепяните от турската армия турски автономисти и обявяването на свободна територия под наименованието "Република Доганхисар", похода на бегълците през Дедеагач, Фере - до българската територия при с. Ятаджик. Като отделен структуроопределящ елемент се открояват събитията при преминаването на река Арда и погрома над мирното българско население. Приложени са позиционни карти на отбраната на селото, на похода и многобroен автентичен снимков материал. Представен е без изменения развоя на събитията, така както са ги предали непосредствените участници в тях. Годината е 1913, а денят - 13 юли, тежък зноен ден, когато се вършее житното зърно в Беломорието. Но в този ден не се жъне. От ранни зори по шосето Гюмюрджина-Маказа се движат плътни колони от чиновници на българската администрация в Западна Тракия, войска, която без да даде един изстрел срещу миражен враг, напуща с кръв придобитата новоосвободена българска територия. Хиляди семейства - коренно българско население между Места и Марица - са изоставени на произвола на съдбата.

Република Доганхисар е къс от националната ни съдба. Страниците разказват за историята и величието на българския народ. Откроявят се удивителни образи и факти, забележителни прояви на независимия български дух срещу насилието и произвола.

Третият том на трилогията "Доганхисар - Градец по чужди брегове" отразява събитията в Беломорска Тракия през периода 1913-25 г. По страниците оживяват спомените на над 130 непосредствени участници в събитията. Шестте раздела, които взаимно се преплитат и поясн-

няват, проследяват в хронологичен план случилото се чрез разказите на очевидците, без каквито и да са промени. Книгата е илюстрирана с богат снимков материал. Тя е извор на сведения за представителите на стотици родове от Доганхисар и околните селища. На картата на корицата може да се проследи пътят на интернираните тракийски семейства, както и този на мобилизираните в гръцко-турската война българи.

Документалният поход възстановява историческата памет и представя неподправената историческа истина. Звучната тракийска реч е подплатена е неотразима емоционална тоналност. Преживелиците са автентични свидетелства за трагедията на хората, изтръгнати насилствено от земята на предците си. Разделени от граничната бразда, остават родовите корени,пребулени с чувство на болка и копнеж.

Тракия е в душата на всеки бежанец, в сънищата му, в мечтите му. Нейният образ превръща низа от спомени в искрени, дълбоки, разтърсващи изповеди. Те дават възможност да се почувства и осъзнае безизходицата на обикновените хора, населявали Беломорска Тракия - тази страдалница, която великите сили нотурчиха и погърчиха насилствено, но и тяхната устойчивост и героизъм.

Народът, останал сам срещу всички, защитава българската правда, отстоява националната кауза и става жертва на безмилостен геноцид в зората на 20 век.

Книгата е силно внушение за устойчивия корен на българския дух на човека от Тракия, за неговата особена, необикновена душа, неподражаем вътрешен свят, които се вписват трайно и дълбоко в пластовете на човешката цивилизация.

Грилогията е посветена на хилядите деца, жени и

мъже от Беломорска Тракия, загинали от глад, болести и насилствена смърт в годините на робство, преселение и на бележитото село Доганхисар. В зелено обагрените томчета - с цвета на знамето на четата на капитан Петко войвода - всеки потомък от Беломорието може да открие нещо от живота на своите майка, баща, баба, дядо, близки. роднини и да почувства как хората от рода му са участвали в правенето на историята на България.

В архива на д-р К. Бакърджиев са съхранени много трогателни писма на тракийци от Пловдив, Асеновград, Бургас, Варна, Стара Загора, Ямбол, Сливен, Русе с отзиви за книгите, бележки, пояснения. Между писмата има три с клеймото на националната библиотека "Кирил и Методи". Поради заявен читателски интерес се изискват бройки за националната библиотека в Бон, библиотеката на Сорбоната в Париж и обществената библиотека във Вашингтон - по настоящем най-голямата в света.

ТРАКИЯ - ВДЪХНОВЕНИЕ МОЕ

Пенка Чакалова - Генева

Тракия! Тракия не беше само географско понятие за моите родители - вече покойници. Тракия за тях беше съдба - родно място, бащино огнище, зарит родов корен и една неизплакана сълза.

Тази Тракия нося в душата си и аз. Любовта ми към нея е отколешна, съпровожда ме през всичките години на моя съзнателен живот. Затова, когато за първи път стъпих на доганхисарска земя, вълнението и радостта ми бяха неописуеми.

Исках да се докосна до всичко онова, което за майка ми и баща ми беше свещено, нещо повече, исках да усетя духа и атмосферата на оня Доганхисар, в който е битувала българщината. Този Доганхисар, който се е огласял от песните на момите по седянки и хорища, този Доганхисар, който помни Капитан Петко Войвода.

Да, този Доганхисар провокира и вдъхнови скромното ми поетическо перо, за да се родят тези лирически откровения и изповеди.

Почти всички авторски песни за Капитан Петко Войвода написах по истински случки, разказани от майка ми. Тя ги е чула от баба си Стоя Каракиркова - жена на Митрю Каракирков, брат на Капитан Петко Войвода.

Повод за създаването им беше обявеният конкурс от Тракийско дружество "Капитан Петко Войвода" - гр-Димитровград за написване на авторски текст за народна песен, посветена на легендарния българин по случай 156 г. от рождението му. Песента "*Майчице мила Петкова*" бе музицирана от Христо Ташев, изпята от хор при читалище "Н. Вапцаров" в гр. Димитровград. Солистка бе сестра ми Иванка Чакалова - Геговска. Тази песен спечели

първо място. А песента "*В Дуганасър абер пристигна*" бе изпълнена от Жечка Димитрова по нейна музика.

Тракия - вдъхновение мое!

Тракия - страдалница, мъченица и блян. Колко много песни са изпяти, колко много сълзи са проляти за нея. Чрез тях, тя се е съхранила във всяко тракийско сърце като живо въгленче, което гори, пали, топли и я пренася през вековете.

Народни песни и стихотворения посветени на Тракия

Пенка Чакалова - Генева

Поклон му с листе сторете

Заплакали са буките,
буките и пърнарите
на Китка и на Козалан,
горе ми във Родопите,
над селу над Дуганасър
във поробена Тракия.
Заплакала е удъта
на двете ряки до селу -
Малката и Гулямата
все зарад Петку Войвода.
-Къде е Петку да дойде
на Армаганска долина,
да биди чуду гуляму.
Тури и народа бастисват
от Фере дету приижда,
закрила да си потърси.

Мъже и старци убиват,
жени и момци безчестят,
мъжките рожби потурчват.
Дете във майка проплака.
Слънцето спряло не пече.
Птиците жалят, не пеят,
вълците вият протяжно
на Китка и на Козалан
и си на буки думая,
на буки и на пърнаре:
-Няма гу Петку войвода
народът да си отърве
на поробена Тракия.
Петку е веке покойник.

В Дуганасър абер пристигна

В Дуганасър абер пристигна
от Радка от България:
-Щу праиш, Митрьо, да праиш
за Варна бърже да тръгнеш,
жив Петка дано завариш.
Петку е болен на легло
от тежка болест коварна.
Стана ми Митрю слепеца,
тръгна със Стоя за Варна.
Стоя е вярна стопанка,
Стоя съ пътя да гледа,
слепеца Митря да оди.
Върели щу съ върели
три деня и три вечера.

Стигная Варна гуляма,
в Петкува къща влязая.
Няма гу Петку на легло.
Радка ги в черну посрещна.
-Къде е, Радке, мой братец
Капитан Петку войвода?
-Пету, деверьо, почива
в Варненски близни гробища.
Тялум е Петку във Варна,
дуом е Петку в Тракия,
в Дуганасър селу гуляму,
в бащина къща аная,
в дуганасърски гробища.
Там е на Петку коренът,
Петку при корен отиде.

Кирку на Груда думаше

Кирку и Груда двамата
на ден ми на Бугродица
на Матя помен праяе
в Дуганасърски гробища.
Със свещици му светея,
със тамянец прикладая,
прикладая и припявая.
Кирку на Груда думаше:
-Помниш ли, Грудо, помниш ли,
га бяя малки децата
каър, касъвет нямайме.
Сладък ни беше лебецът,
пивка ни беше удъта.

А сега, Грудо, а сега,
децата бащи станая,
ние каъри добийме.
Ти черну носиш и плачеш,
на мене орън не спори,
лябът от гурчив по-гурчив.
Матя го турци убия,
на ден ми на Бугродица.
Митрю и Вълчу в зандана,
от Стайка абер нямаме,
а Петку с рани прободни.
Госпуд е млогу високу,
Султанът рая не чува,
цар и царица немаме,
робе сме, Грудо, робе сме.
На кого да се помолим,
да дигне Петка на ноги.
Петку едничек остана.

Един е Петку горски цар

Кога от истук зазори,
от север, откъм Бърцету,
Петку в бащин дом отиде
с негова вярна дружина.
От подмул пушки извади
и на другари раздаде,
и на момчета думаше:
-Сваляйте дрипи айдушки,
каракачански туряйте,
а под тяй чивте пищове,
пушки буйлии, сабите,

че съ да подим, да подим
долу ми на орищету.
Днеска е ден - Гьоргиден
там става ору гуляму.
Рипкайте сербес, играйте
до моми дуганасърки.
Петкува стара майчица
тя си на Петка думаше:
-Петко ле, чедо левенту,
турците тумби стория
качени на чинарету
долу ми на орищету.
От там си вардят пътвету
да ни съ, Петко, пудадеш,
пудадеш, в селу да влезеш
във селу, в Дуганасър.
Църквата служба разпусна,
момите ору стория.
До всяка мома и ерген
от Петковите момчета.
Петку уроту одеше,
момите песен пеяя-
оная песен комитска
за Петку командирина,
за Петку капитанина.
Като чу Петку тас песен,
извади пищов, загърмя
и си на турци думаше:
-Я съм си Петку войвода,
а това-мойта дружина.
Мятайте пушки на земя
и от чинаре слизайте.

Пътя за Вере ватайте,
назат да не сте дошлили
във селу във Дуганасър,
в моету селу рождену.
От вас гу чувам ката ден
с моята вярна дружина.
Мумите песен запяе:
-Един е Петку - горски цар,
който във селу царува,
във селу и в Родопите,
в цяла ми равна Тракия.

Майчице мила Петкова

Петку майци си ромоне:
-Майчице мила Петкува,
защо си, майо, каърна,
каърна, майо, жаловна?
В разбоя ткаеш прикята
на мойта мила сестрица,
защо не пееш, а плачеш?
Мама на Петка думаше:
-Петко ле, чедо левенто,
я съм си, Петко, каърна,
каърна, Петко, жаловна.
Матя гу турци убия,
а твойте братя по-малки
Митрю и Вълчу двамата
не могат с ралу да урът,
с олове бразна карат.
Ти си на татка отмяна,
ти си на майка опора.

Слънцету клони на зауд,
ти се убаво премени,
препаса чивте пищове
и тънка сабя френгия.
Къде съ, Петко, да подеш?
Кой съ ни сее житуту?
Кой съ вършее зърнуту?
-Майчице мила Петкува,
мене ме турчин прогони
от бащино ми огнище.
Тръгнал съм, майо, тръгнал съм,
за Матя да си отмъстя,
народа да си отърва
от тия турски зулумя.
Мойта е пушка бойлия,
мойта е сабя френгия.
мене е майка гурът а,
мене е нива Тракия,
а зърну ситни патроне.

Живи са Матю и Вълчу

В Дуганасър на орището
кръшно съ ору играе,
четири ката извиту,
на ден ми на Бугродица.
Момците свирят с кавали,
момите пеят, отпяват.
И Вълка мома убава,
и тя на ору играе.
Ем пее Вълка, ем гледа
по пътя Матя да види.

Нали е Вълка главница
на тоя Матю сербезин.
Матю е с лице моминско,
Матю е левент на снага,
Матю е юнак пу сърце,
Матю е личен ергенин
във селу, във Дуганасър.
От Ипсала баня гуляма
Матю гиздилки са купи,
Матю с гиздилки съ дойде.
Не иде Матю по пътя,
най-идат верни другари.
На ору не са ватия,
най-съ под чинар запряе,
с медни кавали запяе.
Кавали свирят говорят:
-Слушайте, малу, гуляму,
какво е чуду станалу
в Бахшибей селу гуляму.
Турци са Вълчъ убили,
а Матя с брадва скълвали
и ги в Марица метнали.
Като чу Вълка тез думи
бързу при Груда отиде,
Матюва стара майчица,
абера да й занесе,
дано е абер неверен.
Бързо съ ору распусна,
младу и стару отиде
в Марица Матя да търси,
Матя и Вълча двамата.
Матюва стара майчица

тя пу бряг оди и плаче,
плаче и жалну нарежда:
-Къде си, чедо левенту,
как съ те майка прежали?
Марицо, пуста Марицо,
Матю ти с кавал свиреше,
когато стаду поеше.
Защо го отне от майка,
от майка и от главница?
Марица мътна течеше съ песни запели
за Матя сербес овчарин,
за Вълча левент чивчия.
Живи съ Матю и Вълчу,
живи съ в песни момински.

Петко на Радка думаше

Петко на Радка думаше:
-Радке ле, моя стопанко,
днеска е Света Неделя,
донеси свещи восъчни,
да си по една запалим,
на мъртъвците посветим,
дето ги турци избия.
От турци пиле проплака,
камо ли майки български.
И мойта стара майчица
черно чернило зачерни.
Матю ми братец по-голям
турците с ножве скълвая,
Марици курбан метная.

Радке ле, моя невясто,
в гората светци не одят,
в гората одят айдуте,
айдуте страшни кумите
народа да си закрилят.
Затова събрай дружина
от двеста млади момчета
с байрактар Комню Карагьоз
и във гората отидай
на турци да си отмъстя,
народа да си отърва,
на мойта мила Тракия.
В Мароня селу гуляму
битка със турци одийме.
От турци млогу падная
от българету едничек
и той бе Комню Карагьоз.
Комню ми ръка заръча:
-Петко ле, Командирине,
Петко ле, кардашине ле,
агату, Петко, подите
в Дуганасър селу гуляму,
да не си казал Калини,
Калини мойта главница,
че Комню падна, Калино,
с куршум от турци пронизан.
Най-кажи, кардаш, най-кажи:
Комню, Калино, остана
Малоня селу да чува,
в Мароня баряк да вее,
Мароня веке българско.

СТИХОТВОРЕНИЯ

Не се задъхвам от умора,
под Бърцето в Доганхисар поспряла.
Вълнувам се от тая късна среща.
И в мислите съм тоя път вървяла.
Къде е къщата анай на дядо,
където той, сестри и братя
за първи път небето са видели?
Къде са пушките във оня подмол скрити,
с които баба страхове е брала?
Къщата, огнището със подмола ги няма.
Няма я градинката с невена.
Една стена от фурната остала,
дето баба хлябове е пекла,
да изхрани челят и дружина
на сина си Петко капитана.
Чужда ли е таз земя тракийска,
надарена с толкоз хубост райска?
Здраво стъпям. Тук не съм родена.
Тракия е миналото мое.
Тук зарит е моят родов корен.
Тук деди ми спят в покоя.
Тя е моя, моя прародина.
Тя е болка, зов, сълза и сила.

16.09.2000 г.
Димитровград

Тракия е вечна светлина

/В памет на баща ми/

Българско е туй небе тракийско.
Българско е, от баща си знам.
То му дава и живот и вяра,
за да тръгне по света голям.

Тук роден е, тука не почива,
но духът му над Доганхисар
нощем е Вечерница изгряла,
денем - мъченически олтар.

От олтара взела съм и сила,
и любов към тая твърдина.
Храм и люлка, гроб, сълза и рана
Тракия е вечна светлина.

06.11.2000 г.
Димитровград

Тракийо свидна - гроб на деди ми

Тракийо майко, род народила.
Тракийо свидна, корен и сила.
С кости осеяна, с кръв напоена,
ти си, Родино, обезлюдена.

Няма ги твойте вакли овчари.
Няма ги твойте морни жетвари,
песни момински - хора трикати.
В пепел са твоите къщи двукати.

Кой те продаде? Кой те почерни?
Кой ти прогони децата верни?
Тракийо свидна, гроб на деди ми,
сън си наяве, страдам, боли ме.

11.11.2000 г.
Димитровград

Посвещение

2 юни - на прачичо ми

"Момчета, работете за
свободата на заробеното
ни Отечество"
Капитан Петко Войвода

Къде, къде си, Капитане,
в задъхания двайсти век,
където птиците в гнездата
умират от барутен ек?

Където ветрове помитат
в човека българското аз.
И твойта Тракия я няма,
и чужд е в нея житен клас.

Тракийци - ято разпиляно.
Заветът твой - отронен лист,
защото в българското знаме
не пее беломорски бриз.

България без бъдеще остана,
а ние - майки без деца.
-Кога, къде, какво да сторим?...
проплакват бащини сърца.

Къде ще бъдеш, Капитане,
във новия надежден век?
Всели на всекиму да бъде
достоен българин - човек!

02.06.2000 г.
Димитровград

ЗАВРЪЩАНЕ КЪМ КОРЕНИТЕ НИ

Димитър Шалапатов

Повод за пътуването ни до Беломорска Тракия бе желанието на 95-годишния дядо Георги Станилов да посети родното си село Окуф, след 80 години бежанство. Но за съжаление болест попречи той да бъде с нас.

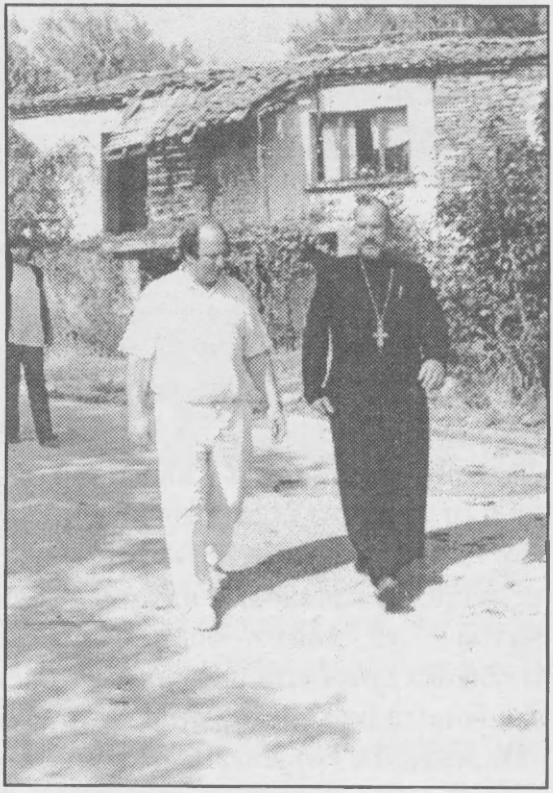
Тръгнахме рано сутринта от Хасково. Времето беше студено, но с навлизане в Тракия слънцето се появи и ни огря с топлите си лъчи. На границата нямахме никакви проблеми с гръцките власти. Привикнаха с нашите посещения и започнаха да се отнасят с уважение към нас. Минахме през Орестиада, Димотика, Софлу, покрай Мерхамли /Пеплос/ родното място на Димитър Маджаров и достигнахме до Фере. Там е разклона за Окуф /Кависос/ - селото на дядо Георги. В центъра се издига църквата. На север покрай пътя за овата, край селото се намира чешмата Льоптевица - спомен от времето, когато е било българско. За съжаление не можахме да видим гроба на войводата Бойко Чавдаров, убит през 1908 г. край селото, тъй като го нямаше дядо Георги да ни посочи мястото.

След това се отправихме към следващите български села. Минахме през Турбалъкьой /Пелеа/, по нашата цел беше Балъкьой /Мелеа/- родното място на учителя революционер Димитър Карев. Спряхме в центъра на селото. Отидохме до църквата "Св. Илия", останала от българско време.

Бай Колю Станилов, потомък на Балъкьойци, дръпна въжето на камбаната и чухме звъна й - такъв, какъвто са го чували нашите предци преди 80 години. След това добронамерен грък, /а те по нашите места почти всички са такива/, ни разказа за вятърните мелници на

хребета останали от наше време, които били осем на брой, но са се запазили само четири, за параклиса над селото, за българина Никола, убит през 1944 г. от гръцките партизани. Показа ни мерията, за която са се били воловарчета от Окуф и Балъкьой. Посочи ни и къде се намира Стамовия мост по черния път за Домуздере.

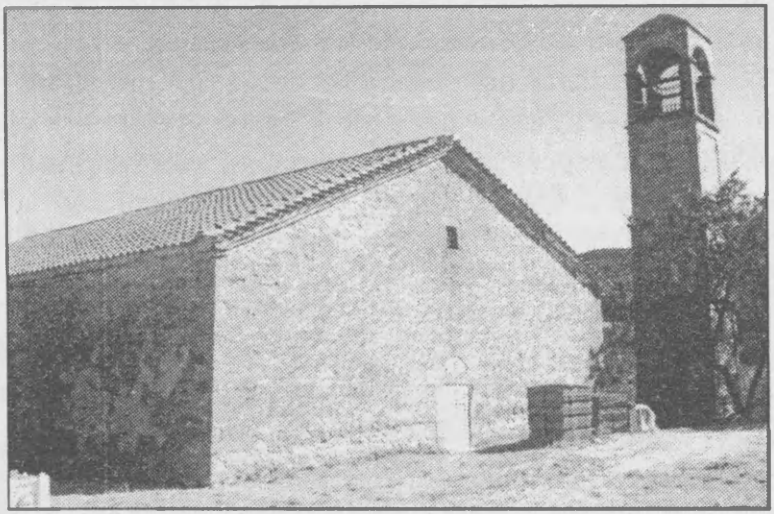
Върнахме се обратно до главния път при Фере, където четите на Д. Маджаров и Р. Славов пресичат пътя на кервана с българско население, водени към Марица и го насочват към стара България. След това отидохме в Лъджакьой /Лутра/, в което живеят все още българи - 80-годишната баба Руса, 90-годишната й калмана, техните деца и внуци. За съжаление миналата година е починала Елена Сакарева. Посещаваме църквата, в чийто двор са погребани войводите Лазар Маджаров и Петър Васков, убити край селото през 1907 г. от турците.

С отец Боян Саръев до мястото на родната къща на Капитан Петко Войвода

Очаквах с

особено вълнение посещението на Домуздере - родното село на моята баба Руса Бойчева. То се намира на 5 км от Нипса, ново селище, построено от гърците. До там може да се достигне само с лека кола или микробус.

Домуздере - църквата

След като прехвърлихме билото и тръгнахме нагоре по склона, се показа камбанарията и църквата, единствено запазили се от селото. Земята наоколо се обработва. Видяхме ожънати ниви, новозасадени маслинови насаждения. Спряхме в двора на църквата, запазена във вида й от нейното построяване. Вратата срещу олтара е само 1,40 м висока и 0,70 м широка. Над другата врата, встрани, са издълбани в камъка годината на построяване на църквата - 1844 г.- рождена на Капитан Петко войвода. Натиснах дръжката на вратата и тя се отвори. Сърцето ми започна да бие с ускорен ритъм. В мен нахлу миналото - там, където е кръщавана баба ми, там, където са венчава-

ни прабаба ми Мара и прадядо ми Бойчо. Там, където е опята прабаба ми, починала твърде млада. Аз пипах столовете, пипах амвона, олтара и парапета на балкона, запазили се и до днес. Стенописите на тавана, макар и повредени са останали от времето на първия зограф. Запалихме свещи за покой на душите на мъртвите ни предци. Точно когато исках да заснема този паметник на българщината в Тракия, батерията на видеокамерата свърши, въпреки че я бях заредил предния ден. Може би Господ е преценил, че трябва да се върна пак там и аз ще се върна,

Горчивата чешма в с. Доганхисар

за да мога да подишам отново чистият въздух, да помириша дъха на цветята и тревата, да се насладя на вкусните миндали /бадеми/, да запомня по-добре панорамната гледка на селото и околностите му.

Продължихме към Доганхисар. Най-напред ми-

нахме през Дервент /Авас/. След това спряхме за почивка под вековните чинари в местността Чепелка. Там, където Капитан Петко войвода е почивал под сенките със своите четници. Там, откъдето са минали хилядите доганхисарци, съчанлийци, манастирци и други по пътя им за спасение от преследващите ги башибозуци през 1913 година. Там, откъдето са минали доганхисарци по пътя за заточението им нрез 1923 г., но голяма част от тях незавърнали се, намерили смъртта си по островите. Затова ние, техните потомци, спираме винаги на това място, за да запалим свещи за покой на душите им в близкия параклис.

Доганхисар е задължително място за посещение за всяка група тракийци. Пътят се извива нагоре като змия покрай Малката река. Наоколо виждаме вечнозелените пърнарови гори, служили за храна на хилядите овце и кози, които са отглеждали нашите предци.

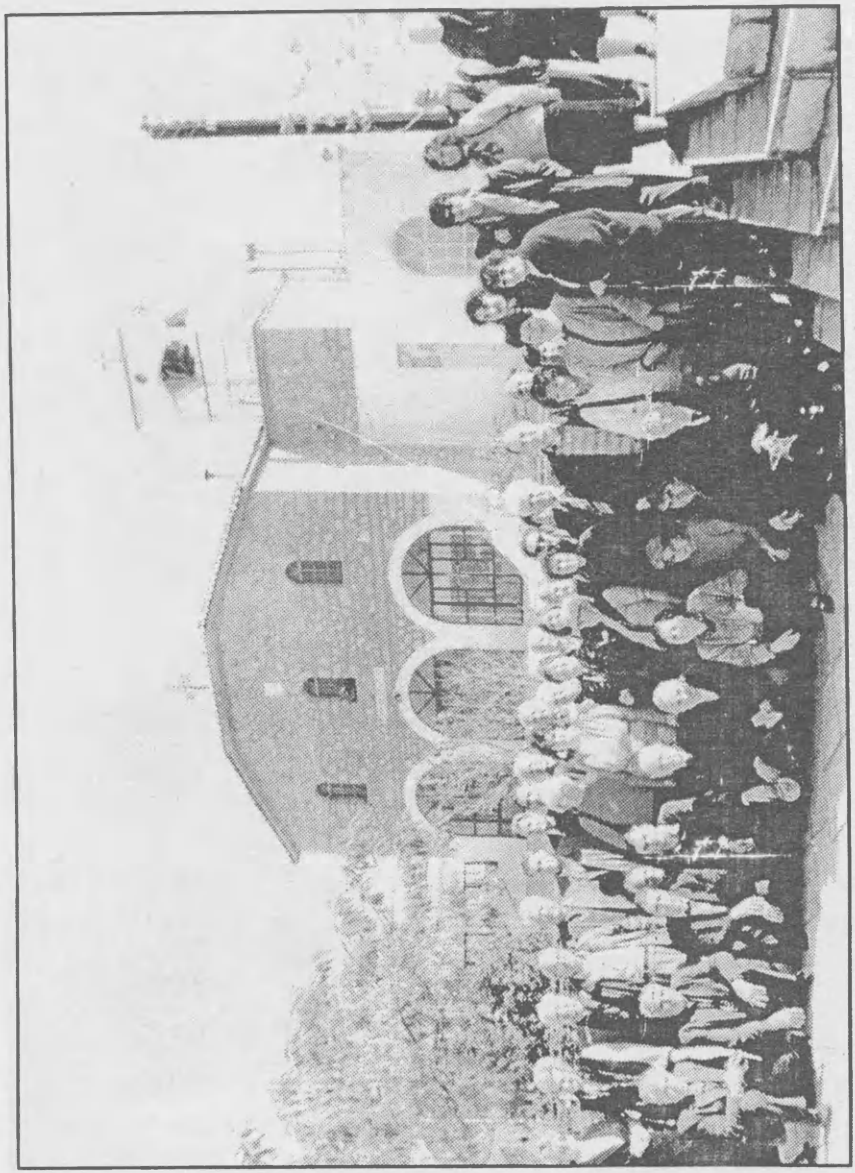
Още с пристигането ни в селото, клисарят на църквата, вече наш добър приятел, идва да я отвори, за да можем да влезем и разгледаме. За наша радост малко след това пристигна с микробус големият приятел на тракийци отец Боян Саръев, с който посетихме мястото на родната къща на Капитан Петко войвода, Горчивата или Селската чешма, където векове наред момците са напивали водата от менците на девойките от селото. След това влезнахме в църквата, където след толкова много години чухме български свещеник отново да пее със своя хор.

Накрая се разделихме с отец Саръев. Той си тръгна за България, а ние продължихме пътя си за Дедеагач, Гюмюрджина, Бургьол, Ксанти, остров Тасос и Кавала.

Димитър Шалапатов
15.10.2001 г.
Хасково

Пред църквата в с. Доганхисар, Дедеагачко - ноември 2000 г.

Пред църквата в с. Окуф, Ференско - ноември 2000 г.

1. ***Доц. д-р Димитър Саздов, гл. ас. Пенчо Пенчев.*** Ангорският договор и спогодбата Моллов-Кафандарис 5

2. ***Ирко Петров.*** Старините в село Александрово 30

3. ***Недялко Димов.*** Комитетите „Единство“ и Капитан Петко войвода 40

4. ***Доц. д-р Димитър Саздов.*** Демографията на Одринска Тракия в края на XIX и началото на XX век 48

5. ***Димо Чанков.*** Тракийските преселници в Ивайловградско 71

7. ***Диана Славова.*** Село Лъджа̀ьой и вътрешната революционна организация в началото на XX век 94

8. ***Пенка Чакалова - Генева.*** Корени и клони на Каракирковия род - родът на Капитан Петко Войвода 109

9. ***Златка Бачорова.*** Бележниците на родопския комита Тодор Хвойнев 129

10. ***Димитър Гюзелджов.*** Българските църкви в Одрин 134

11. ***Димитър Гюзелджов.*** Българи доброволци от Свиленград - участници в Балканската война 139

12. ***Калина Георгиева.*** Летописецът на село Доганхисар 147

13. ***Пенка Чакалова*** - Генева. Тракия - вдъхновение мое! Народни песни и стихотворения 155

14. ***Димитър Шалапатов***. Завръщане към корените ни 170

автори
КОЛЕКТИВ

СБОРНИК
ТРАКИЯ
том I

Редактор: Недялко Димов
Предпечатна подготовка: "Селект принт"
Българска. Първо издание
Формат: 60/84/16
Печатни коли: 11,25
Издава: Тракийски научен институт - филиал Хасково
Печат: **"Графопринт"** - Хасково